

TESI DOCTORAL

**SENYORIU I MUNICIPI A LA CATALUNYA NOVA: BATLLIA DE
MIRAVET; COMANDES D'HORTA, D'ASCÓ I DE VILALBA; I
BARONIES DE FLIX I D'ENTENÇA (*)**

- JOSEP SERRANO DAURA -

**Dirigida pel dr. Josep M. Font i Rius
Co-dirigida pel dr. Tomàs de Montagut Estraguès**

**Àrea d'Història del Dret i de les Institucions
- Departament de Dret -**

Facultat de Dret

Universitat "Pompeu Fabra"

Volúm I

- 1996 -

QUARTA PART

LES COMUNITATS CRISTIANES: SENYORIUS I MUNICIPIS

La primera part d'aquest treball està dedicada a la descripció dels districtes senyorials que s'estableixen a les nostres comarques; a llur constitució, configuració, i evolució al llarg dels segles fins la seva desaparició, i de manera particular ens referim a la seva població. En tot cas, l'àmbit territorial que ens ocupa de les comarques de la Ribera d'Ebre i Terra Alta pràcticament és el mateix que comprenen els dominis dels Ordes religioso-militars del Temple i de l'Hospital (Comandes de Miravet, Horta, Ascó i Vilalba), i les Baronies de Flix i Entença.

La segona part se centra en fixar quin és l'ordenament jurídic que regeix les comunitats cristianes de la nostra zona durant aquell llarg període de vigència del règim senyorial, que situem entre mitjans s. XII (des de la reconquesta cristiana definitiva), i la primeria del XIX (en desaparèixer aquell règim). Hem tractat de la directa influència i vigència del dret provinent de Lleida als dominis dels Ordes militars, primer de manera immediata i general i després indirecta en alguns d'aquells territoris als que s'acaba atorgant altres codis locals. També ens hem referit a la incidència a la zona dels Costums de Tortosa (Baronia de Flix), i del dret de la Ciutat de Barcelona (Baronia d'Entença); i encara hem al·ludit a la possible influència del dret aragonès.

A la tercera part ens hem centrat en els col·lectius jueus i sarraïns que habiten la nostra zona, donant aquelles notícies que han arribat a nosaltres. Pel que fa als jueus la manca d'un estudi més aprofundit sobre els mateixos i llurs comunitats ens ha obligat a fer-ne una sinòpsis general sobre llur establiment al Principat i llurs règim jurídic i organització política, per a acabar donant les dades que sobre ells tenim als nostres territoris (molt escasses i genèriques en la majoria dels casos); en canvi, en ordre als sarraïns hem pogut elaborar el nostre treball de manera qüasi íntegra per mitjà de la més abundant documentació que posseïm, auxiliats amb aquell llibre de la "Sunna" valencià que encara farem servir en aquesta part quan a les institucions que conté i amb caràcter comparatiu amb les institucions cristianes que anem a descriure.

Tanmateix l'objecte últim del nostre estudi el constitueixen les comunitats cristianes que es creen a la nostra zona a partir de la reconquesta, tant pel que fa a la configuració del règim al que aquelles i llurs membres se sotmeten, com a aquell que en l'àmbits personal dels vassalls s'instaura. Aquesta quarta part es dedica al règim senyorial que s'estableix, i veurem sobre quines relacions dominicals i jurisdiccionals es constitueix, com es configura el nou sistema vassallàtic en aquelles terres de la Catalunya Nova, les prestacions tributàries i personals, l'organització comunitària i l'administració de la justícia. Pel que fa a l'individu que s'instal·la i resideix en aquella zona, hem de veure quin règim personal s'estableix, íntimament relacionat i conseqüència d'aquell règim senyorial.

Partirem en tot cas de la documentació que de naturalesa diferent i variada ha arribat a nosaltres; ens referim a documentació de caràcter senyorial i altra de privada. Totes aquestes fonts documentals acrediten quin és el règim jurídic i les institucions viscudes i practicades als nostres territoris, totes elles de procedència ben diversa: arxius estatals, municipals, parroquials i particulars que hem pogut consultar.

Altra font del nostre estudi la integren els diferents codis locals que regeixen als districtes senyorials, apareguts des de la darrerria del s. XIII fins el primer terç del XVII:

- Uns concedits a precis i amb la intervenció dels mateixos vassalls: el d'Horta de 1296; el de Flix de 1308; de la Batllia de Miravet de 1319; i el de la Torre de l'Espanyol de 1517.
- I altres són atorgats a iniciativa de l'Orde de l'Hospital de Sant Joan de Jerusalem, aprofitant el procés repoblador endegat a causa de l'expulsió dels moriscos el 1610: les Cartes de Benissanet de 1611; d'Ascó de 1615; i de Miravet de 1623.

A més cal tenir en compte que a Flix, en concedir aquell capitualt de 1308, es reconeix que als seus dominis regeixen els Costums de Tortosa (1277/79); i així mateix cal destacar que l'any 1323 es concedeixen parcialment els Costums de Lleida (1228) a Vilalba i la Fatarella.

En definitiva, en aquest règim senyorial que anem a examinar, en el que s'estableix un complex sistema de drets i deures, hi conflueixen elements jurídics diversos feudals, eclesiàstics o canònics i romans. Tot a partir i a l'entorn de l'establiment de la nova població cristiana als nostres territoris, element central i bàsic a partir del què es configura el règim dominical i jurisdiccional que ens ocupa.

Cerquem l'origen de les institucions que anem a descriure, i farem llur comparança amb els ordenaments jurídics jueu i musulmà segons els textos als que en el seu moment ens hem referit. Finalment hem de dir que a efectes comparatius també ens remetrem als Furs de València així com a altres codis locals diversos d'arreu del Principat. Pel que fa a codis d'altres zones de Catalunya, a més dels sovint citats de Lleida i Tortosa d'influència a la nostra zona, comptem particularment amb els textos dels Costums de Perpinyà redactats entre 1172 i 1175 (1), després concedits en part a Colliure (2); els de Tàrraga concedits el 1244 (3); de Barcelona redactats vers l'any 1253 (4); de Balaguer de 1311 (5); els del Bisbat de Girona fixats per escrit entre els s. XIII i XIV (6); i amb els tant citats ordenaments barcelonesos del "Recognoverunt proceres" i les "Ordinacions" de Santacília; i els textos de les "Costumas" de Catalunya i les "Commemoracions de Pere Albert".

Cal recordar que ens trobem en una zona de l'anomenada Catalunya Nova, més enllà del riu Llobregat, que hom sol distingir respecte la Catalunya Vella per diferències bàsicament en allò que fa referència a la consideració dels seus pobladors cristians en el marc del règim senyorial que s'estableix, i que en el nostre cas està dominada majorment pels Ordes militars, i en menor grau per senyors laics.

Quan es reconquereix la nostra zona i s'atorguen les Cartes de població corresponents es concedeixen als nous pobladors cristians franqueses i llibertats, amb alguna exempció tributària; en ocasions també se'ls eximeix de tot mal ús, i de vegades i en particular expressament dels coneguts com d'intestia, exòrquia i cugúcia; i s'estableix en general un règim que hom considera de major llibertat respecte d'aquell que regeix a la Catalunya Vella (7).

Tanmateix, aquest nou règim de llibertat cal matissar-lo. Podem parlar inicialment de l'establiment d'homes vassalls lliures i "solidos", però talment es van introduint diverses i determinades limitacions i càrregues d'índole diversa. Totes elles es mantenen al llarg dels segles, en molts casos fins la primeria del s. XIX, per bé que arran la promulgació del Decret de Nova Planta el 1716 s'introdueixen modificacions en l'ordre jurídic-públic que afecten al règim municipal i a l'organització i administració de justícia fonamentalment. En efecte, el rei va recuperant parcialment antigues regalies que havia cedit als senyors, en un procés que culmina el 1811 amb la publicació del Decret que incorpora de manera definitiva la jurisdicció senyorial a la Corona.

NOTES A LA CUARTA PART

1. Els Costums de Perpinyà els publica VALLS-TABERNER (nota 34 de la Segona Part); destaquem que hi inclou una relació d'Usatges propis d'aquella Ciutat.
2. Els Costums de Colliure els publica COTS, amb una llista de "istilli" de la Cúria de la Vegueria del Rosselló i Vallespir, sota el títol general de Textos de dret rossellonès, a Estudis Universitaris, vols. XVI i XVII, Barcelona (1931/32), pàgs. 340 a 357, i 65 a 85 respectivament. Ens referirem també a aquell ordenament, respectant la numeració capitular que fixa l'autor.
3. Sobre la publicació d'aquests Costums vegeu la nota 1 de la Segona Part.
4. Nota anterior.
5. VALLS-TABERNER publica Un articulat inèdit de Consuetuds de Barcelona, que apareixeria entre els anys 1253 i 1284 (nota 37 de la Segona Part).
6. Els Costums de Girona les publica PONS GURI, sota el títol de Les col·leccions de Costums de Girona, Fundació Noguera, Barcelona (1988). L'autor recull diferents recopilacions, i per la nostra part ens remetrem a la primera (I), la segona (II) i la elaborada per MIERES (III); en tot cas respectem la numeració capitular donada per l'autor als Costums referits en cada text.
7. Al respecte podeu veure: FREEDMAN, Els orígens, pàgs. 155 i ss.; SALRACH, El procès, pàgs. 413 i ss.; i FONT, Cartas, II, pàgs. 122 i 135.

SECCIO PRIMERA: EL REGIM SENYORIAL

Anem a veure amb certa amplitud quins són els règims senyorials que s'estableixen als diferents districtes de la nostra zona, partint d'una succinta relació de les principals fonts d'informació documental.

I. LES FONTS DOCUMENTALS

Posseïm diferents fonts d'informació d'aquest llarg període de règim senyorial. D'una banda: les donacions comtals que es produeixen des de mitjans s. XII fins el XIV; les Cartes de població atorgades entre els s. XII i XIV, així com altres de la primera del XVII; contractes d'establiment de terres i de concessió de serveis per la mateixa Senyoria o per altres terratinents, fonamentalment dels s. XII al XIV; Capbreus i actes de presa de possessió senyorials dels s. XIV al XVIII; i altra documentació i contractes diversos entre particulars.

Amb tot aquest material documental que sucintament presentem, podem veure com es configura el règim senyorial a la zona. Creiem interessant presentar de manera resumida aquella documentació, almenys en llurs trets més importants i amb un cert detall pel que fa sobre tot a l'aspecte dominical dels Senyorius.

Després reconstruïm el sistema senyorial vigent a la nostra zona a partir d'aquella i altra documentació complementària.

A) Les donacions comtals i altres alienacions

En acabar la reconquesta de la zona, el rei com a senyor i titular de tots els nous dominis, en va fent donació i ho va repartint entre l'Orde del Temple i altres senyors laics. Sorgeixen així les Comandes templeres i les Baronies de Castellvell (o d'Entença) i de Flix, enmig d'algunes donacions particulars:

1) Del castell i termes de Miravet, 1153 (1): Ramon Berenguer IV, "in remissione peccatorum meorum", fa donació a l'Orde del Temple en alou franc i lliure del castell de Miravet i de tots els termes que d'ell depenen, i "alios castros et villas que infra predictos terminis continentur vel concluduntur". Aquells termes del castell de Miravet inclouen altres castells menors com són els de Batea, Algars, Corbera, Gadesa, Pinell i Rasquera; i la donació es refereix a tot el territori "heremo et culto, prono et plano, cum montibus et collibus planis et vallibus, cum aquis et earum ductibus cum viis et semitis, cum pratis et pascuis, cum nemoribus et saltibus, cum herbis et lignis, cum terris et lapidibus". Finalment el document disposa que el Temple ho posseeixi tot de "jure hereditario o ad proprium alodium franchum et liberum, integriter et potenter absque ullo alicuius hominis vel femine retentu, perpetuis futurisque temporibus (..) ad comunem utilitatem omnium fratrum intelligi valeat".

2) Del castell i termes de Flix, 1154/1157/1257/1262/1382/ 1399 (2):

2.1 El 4 d'octubre de 1154 Ramon Berenguer IV fa donació al genovès Bonifaci de Volta "et omnia tua proenies" del castell, vila i termes de Flix "cum omnibus sibi pertinentibus (..) ad fevum simul cum ipso senioratico et cum ipsis estachamentis (..) ad fidelitatem et servicium nostrum, (..) et quod dones michi potestatem de predicto castro iratus vel pachatus cum forfactura et sine forfactura per quantas vices illud tibi requisiero per me aut per meum nuncium vel nuncios, et quad bene custodias et garda prephatum castrum sine engan"; el comte es reserva una tercera part de "omnibus eximentis que inde exierint", i li cedeix les altres dues terceres parts; i al final el beneficiari afirma: "convenio ego iamdictus Bonefacijs tibi seniori meo Raimundo supraescripto quod sim tuus sine engan sicut homo debet esse fidelis de suo seniore cui propriis manibus se comendat et quod omnia suprascripta tibi fideliter attendam sine aliquo fraude".

2.2 Ja l'any 1157 aquella donació és confirmada a favor del fill de Volta, i a més el comte li cedeix el seu terç sobre les rendes dels termes del castell.

2.3 L'any 1257 Jaume I en recuperar la Baronia de Flix la dóna "in feudi seu regalis" a Teresa Gil de Vidaura i els seus fills (haguts amb el mateix rei), "per alodium (..) perpetuum, franchum et liberum" i "sine omni retencionem". La donació comprèn el castell i vila de Flix "cum omnibus terminis et pertinentiis suis, cum hominibus et feminis, ibi abitatoribus et habitantis, (..) cum omni dominio, jure et mero imperio et vocibus et actionibus realibus et personalibus".

2.4 L'any 1262 Teresa Gil amb l'autorització de Jaume I ven per 50.000 sous jaquesos la mateixa Baronia a Arnau del Bosch i els seus successors, amb tots els seus habitants homes i dones cristians, jueus i sarraïns. La donació inclou: tots els drets, questies, toltes, forces, emprius, etc.; les barques i els diferents monopolis senyorials com els molins, forns, etc.; els drets de bovatge, monedatge, exèrcit, cavalcades, hosts, redempcions de servituts; i li transmet en definitiva tota la seva potestat, domini i jurisdicció.

2.5 L'any 1382 el rei, confiscats els béns de la família del Bosch, ven la Baronia de Flix prèvia subhasta a Francesc de Sant Climent per 9.700 florins d'or nous d'Aragó, amb tots els seus termes i habitants, i li transfereix el ple domini i jurisdicció sobre tots ells ("mero et mixto imperio et omnia alia jurisdictionem civili et criminali, alta et baxia (..) ac usu et exactione").

2.6 I el 1399 el mateix Francesc de Sant Climent es veu obligat pels seus creditors a vendre la Baronia a la Ciutat de Barcelona, en "liure e franch alou (..) ab tota jurisdictione civil e criminal, e mer e myxt iperi, (..) ab

homens e fembres christians, juhís e moros e altres"; i s'inclouen tots els béns, amb els monopolis senyorials.

3) Dels castells i termes de Móra, Tivissa i Garcia. 1174/ 1324 (3):

3.1 L'any 1174 Alfons I disposa dels castells i termes de Móra, Tivissa i Garcia a favor de Guillem de Castellvell amb la fórmula següent: "commendo et dono per fevum tibi iamdicto Guillermo tuisque successoribus, scilicet filiis et filibus tuis et omni proieni ei tue atque posteritati per secula cuncta, salva mea meorumque successorum fidelitate"; el rei afegia que retenia per a sí "in predictis castris pro dominicatura id totum quod sibi pater meus comes Barchinonensis ibi retinuit", i segueix indicant que amb "tali pacto commendo et dono per fevum predicta castra cum omnibus suis ubique pertinentiis tibi (..) et tuis post te in perpetuum, quod sis inde meus solidus et quicumque post te predictum honorem habuerint, et dones inde mihi semper potestatem (..) iratus et paccatus quociescumque tibi demandavero per me ipsum sive per nuncium aut per nuncios meos"; i finalment hi ha una segona part al document en la que intervé el beneficiari i el mateix rei: el primer assenyala que "convenio vobis eodem supradicto modo dare potestatem castris de Ippo (?) et quod habeatis eciam ibi si quam dominus pater vester (..) sibi retinuit dominicaturam", i després el rei afegeix "quod ego neque meis successoribus non donemuram faciamus tibi sed neque successoribus tuis alium seniore nisi de nostra proienie aut posteritate fuerit de supradicto scilicet honore".

3.2 L'any 1324 Jaume II dona al seu fill Ramon Berenguer els dominis del Comtat de les Muntanyes de Prades i de la Baronia d'Entença. Pel que fa als antics territoris de Guillem d'Entença, el monarca li fa donació en feu de les viles i castells, entre altres, de Tivissa i Móra, en directe domini "et ius alodiarum", amb totes les "dominicaturas, mansis, honoribus et possessionibus, (..), cum montibus et planis, garrigiis, cumbis sive vallibus, et cum fluminis, rivis sive fontibus, furnis, molendinis, adempveis, tallis et collectis, subsidiis, (..) et monetaria, (..) et cum iustitiis, coloniis, trienibus, placitis, firmamentis (..) cum banitis et faticis et cum mero imperio atque mixto", s'afegeixen altres drets de pastura, passatge, carnatge, hostes i cavalcades, els drets de redempció, i tota renda, delme i qualsevol altre dret. La donació es fa de "ex nostra regalis plenitudine potestatis", i s'hi inclouen "baronibus, militibus, feudatariis (..) cum omnibus hominibus et feminis"

4) De la torre d'Alboçalaz, en terme d'Ascó, 1175 (4):

Alfons I fa donació a perpetuïtat de la torre d'Alboçalaz, al terme del castell d'Ascó, al cavaller Espanyol de Prades i els seus, presents i futurs, amb els seus termes "heremis et populatis, cum montibus et silvis, lignis, chazis et herbis et aquis" i tot allò que pertany a la torre perquè ho

posseeixi "ad vestram propriam hereditatem"; a més li dóna 2 horts que aleshores treballen uns sarraïns que hauran de fer-li "totum censum et usaticum quod faciunt mihi nec facere debent"; es concedeix la lliure disposició de l'heretat, i es fixa un cens anual de 100 sous en moneda jaquesa.

5) Del castell i termes d'Horta, 1177/1182 (5):

5.1 El mateix Alfons I dóna a l'Orde del Temple el 1177 el castell d'Horta "cum omnibus terminis suis heremis et populatis, planis atque montanis, pascuis, silvis, garricis, lignaribus, aquis, aquarum (..) et cum omnibus aliis que ad usum hominis et ad iamdictum castrum pertinent et pertinere debent", amb tots "directis et usaticos" que li corresponen, tenint-ho tot "ad suam ipsam hereditate et ad suum proprium alodium, sicum melius dici et intelligi potest".

5.2 Uns anys després, el novembre de 1182, Ramon de Montcada renuncia als drets que ostenta sobre el referit castell a favor del Temple, fent-li donació per la salvació de la seva ànima "cum hominibus suis, pertinentiis et terminis, heremis et laboratis et populatis, et cum nemoribus et aquis et pascuis et pratis et montibus et vallibus et planis et terris et petris (..) in perpetuum absque omni retentu"; i talment inclou en aquella donació tot allò que posseeix "in honore Prati" (Prat de Comte) i "in valle que dicitur Valdesa". Malgrat que Ramon de Montcada usa l'expressió de "dono, offero, laudo et concedo", l'Orde li paga la suma de 1.000 morabatins.

6) Del castell i termes d'Ascó i Riba-roja, 1182/1210 (6):

6.1 La primera donació de 1182: Alfons I per 5.000 morabatins fa donació al Temple de determinats drets sobre Tortosa i li dóna els castells i termes d'Ascó i Riba-roja en la forma següent:

- Els dóna el castell i termes d'Ascó "cum universis habitatoribus suis presentibus et futuris"; els transfereix "quicquid iuris et rationis" que hi té per al seu domini i potestat, retenint solament uns drets eclesiàstics que hi posseeix; renuncia també per sempre a no fer en el seu castell ni termes "quistiam neque toltam neque forzam nec ost nec cavalgadam"; es reserva els drets de "lezda et usatici" que s'obtenen pel transport de mercaderies, i la meitat de les rendes que s'obtinguin dels termes d'Ascó en general, i particularment de les de la pesca i la caça si el rei o la reina es troben al lloc; i talment han de compartir les despeses i els guanys que s'obtinguin de les sínies, dels horts, dels molins i dels forns.
- I es dóna Riba-roja amb el seu castell, vila i termes en franc alou, amb plena llibertat de disposició, per a tenir-los i posseir-los de "francum et ingenuum et liberum ad propriam suam hereditatem per secula cuncta", retenint en tot cas el monarca uns drets eclesiàstics que hi ostenta.

6.2 La donació d'Ascó de 1210: Després d'aquella donació parcial de 1182, el 1210 Pere I confirma i amplia l'anterior, fent donació plena al Temple de tots els termes d'Ascó, amb els seus habitants cristians, jueus i sarraïns ("mauris"), i tots els drets corresponents com els de lleuda, peatge "et aliis omnibus"; se'ls fa aquella donació perquè posseeixin els castelles i termes d'Ascó en "alodium ipsum franchum, liberum, quietum, ingenuum et immune", i els ho garanteix segons "omni lege et omni iuri canonico vel civili et consuetudini scritas et non scritas".

B) Les Cartes de població

D'acord amb les Cartes que han arribat a nosaltres el procés de repoblació de la nostra zona, almenys de manera formal i documental no s'inicia de manera immediata; hi ha uns primers intents reials, fins que a la darrerria del s. XII comença l'actuació pobladora dels nous senyors de la zona i que s'estèn al llarg del s. XIII i que té una manifestació més a mitjans del XIV.

Hem de distingir però dos processos poblacionals: el primer, l'esmentat que es produeix entre els s. XII i XIV; i un segon procés que ha de centrar-se a Benissanet, Ascó i Miravet a la primeria del s. XVII, degut a l'expulsió dels moriscos.

Elements comuns a totes les Cartes que es concedeixen a la nostra zona són les reserves per part dels atorgants del domini i la jurisdicció senyorial, així com la condició que en totes s'estableix de que llurs beneficiaris han de treballar, conservar i millorar els béns que es cedeixen.

B.1 Les Cartes atorgades entre els s. XII i XIV:

En aquest període comprès entre 1165 i 1345 es concedeixen 22 Cartes de població a la nostra zona:

- Tres reials: una a Horta i Bene (1165) i dues a Batea i Algars (1181).
- I 19 senyorial: 17 de l'Orde del Temple als dominis d'Horta, Miravet i Ascó; 1 a la Baronia d'Entença, i 1 a la Baronia de Flix (7).

1. Les Cartes reials:

Totes elles són molt similars, bé que dues són adreçades als pobladors dels llocs, i una s'atorga a favor d'un cavaller amb el deure de poblar i de custodiar els castells (la segona a Batea i Algars).

Les que es destinen als pobladors descriuen els termes que s'estableixen; no fixen la terra que s'assigna ni cap cens, doncs es fa concessió franca i

lliure; únicament s'exigeix la fidelitat al rei i als seus, i el monarca es reserva la jurisdicció concedint els furs de Saragossa.

Ja la tercera que va adreçada a Bernat Granell, per Batea i Algars, s'encomana a aquell cavaller el repoblament del terme (enteneme que la part no ocupada) i la custòdia dels castells; el rei es reserva dues terceres parts dels fruits i rendes que aquell obtingui; i es fa remissió als furs de Barcelona per a regir les relacions entre el rei i Granell.

2. Les Cartes senyoriales:

De totes elles hem de destacar les de l'Orde del Temple, però no tant pel seu número doncs cal tenir en compte que els cavallers templers reben extensos territoris despoblats com són els de l'actual Terra Alta a la que corresponen 11 d'aquelles 19 Cartes (3 a la Ribera d'Ebre: 1 a Miravet i 2 a Ascó). Les Cartes en qüestió, dins d'una mateixa línia i de contingut similar, contenen: l'establiment de grups de població en termes prefixats en el mateix document (d'un castell existent, en nous creats per segregació d'altres més amplis); en les primeres del s. XII i algunes del XIII s'assigna la terra que es cedeix (una parellada per poblador), però en la majoria sols s'estableix el terme, i sempre amb els seus elements comuns; es disposa el cens anual a satisfer, per la terra atorgada o ja pel terme i el dret d'usdefruit que es concedeix, sempre en una mesura determinada de gra mitges entre blat i ordi; els serveis que la Senyoria es reserva en monopoli (molins, forns, ferreries, carnisseries, mercats, etc.); en algun cas es fa esment als drets que ostenta l'Orde en l'administració de justícia; rarament però també en alguna ocasió es fixa un dret d'entrada a càrrec dels nous pobladors (les Cartes de 1294 - de la Devesa de Massaluca i de Berrús-); en una es fa esment a la Cort judicial (la de Gorrapte, de 1237); és general concedir la lliure disposició dels béns cedits, bé que amb l'excepció de que ho facin a favor de "militis et sanctis", i en tot cas es fixa un dret de "fadiga" per 10 dies; talment es reconeix el dret senyorial conegut com de "lluïisme", equivalent al 2 per 100 del preu de transmissió, però es recull per primera vegada en la de Vilalba de 1224; en general s'exigeix la fidelitat deguda a l'Orde, que les terres siguin treballades degudament i que els pobladors no elegeixin cap altre senyor, ja a canvi el Temple assegura que els tindrà com a homes seus i els protegirà front a tota altra persona.

D'altra banda, les Cartes que concedeixen els senyors laics són molt més senzilles, doncs pràcticament es limiten a concedir els termes:

- La de Coll de Balaguer (1275), d'Entença, a grans trets: recull la concessió del terme; l'exempció de determinades càrregues de manera temporal (pel forn i la ferreria que encara no estàn construïts) o perpètua (de fer obres al castell); i el senyor s'obliga a protegir els pobladors, mentre que aquestes prometen respectar allò disposat.

- La del Mas de Flix (1345), de Flix: es fa l'establiment amb l'exigència de que les terres es treballin correctament; es reconeix la lliure disposició sense limits, però respectant els drets senyoriais; es fixa un cens general pels fruits que es recullin (onzena part); i els obliga a traslladar els drets del senyor al lloc que s'assigni però amb una compensació econòmica.

B.2 Les Cartes del s. XVII:

Ens referim a les tres Cartes que es concedeixen després de l'expulsió dels moriscos de la Ribera d'Ebre, concretament als dominis hospitalers de la Batllia de Miravet i la Comanda d'Ascó els anys 1611, 1615 i 1623 a Benissanet, Ascó i Miravet respectivament. Són Cartes molt més extenses i detallades que les del període anterior; en elles s'observa com la Senyoria, aprofitant el nou poblament de les viles en qüestió, endureix la seva posició de per sí sempre preeminent; l'Orde assumeix un major control dels organismes municipals i dels vassalls pel que fa al treball i rendiment de les terres que se'ls assigna, amb l'establiment de determinades penes que en casos suposen la pèrdua dels immobles establerts. Per últim i en el cas concret d'Ascó hem de dir que la Carta es complementa amb altres capítols que la modifiquen parcialment i que s'aproven el 1616 (8).

Totes elles contenen una declaració general sobre el domini i la jurisdicció que es reconeixen a l'Orde de l'Hospital; fins i tot les de Benissanet i Miravet inclouen un breu capítol que es defineix com a consuetudinari, i que deroga i substitueix a cada lloc l'antic codi de la Batllia de 1319.

C) Contractes d'establiment i de concessió de serveis:

Posseïm diferents documents contractuals d'establiment en edificis i terres (ja sigui d'heretats o parcel·les concretes, o bé de tota una partida o d'un lloc dins el terme més ampli del castell), i de concessió de serveis comunitaris.

C.1 Establiments agraris:

Pel que fa a establiments agraris, en coneixem de realitzats per la mateixa Senyoria; i a part tenim notícies d'altres que efectuen diferents persones o instituts religiosos que al nostre entendre deuen ser titulars aloers dels béns en qüestió.

1) Als dominis dels Ordes del Temple i de l'Hospital:

Pel que fa als dominis de l'Orde del Temple i després de l'Hospital (a partir de 1317), coneixem diversos contractes d'establiments en terres, cases i altres immobles des de 1191. Es tracta d'establiment individualitzats en béns determinats, amb fixació del bé en qüestió

normalment indicant els seus límits o confrontacions; de vegades es fixa un dret d'entrada (rarament); es disposa el cens anual a satisfer; s'inclouen els drets i deures generals dels beneficiaris de treballar i conservar, de lliure disposició amb les excepcions habituals (a cavallers i religiosos) i amb els límits dels drets senyorials de fadiga i llúisme; ja el concedent exigeix fidelitat i que el beneficiari no elegeixi altre senyor, mentre que aquell els promet la seguretat necessària front a tota persona (9).

A part, coneixem que en temps del Temple, l'Orde de l'Hospital també posseeix béns a Ascó; aquell Orde, efectivament l'any 1274 és titular de terres i cases en aquell lloc i l'estableix a un particular veí del lloc. L'Hospital al nostre entendre té la consideració d'un titular aloer dins el districte d'Ascó que pertany a l'altre Orde del Temple, i aquell en tot cas gaudeix d'immunitat respecte els cavallers templers; per això té la lliure possessió i disposició d'aquells béns. Pel que fa al document concret que ha arribat a nosaltres, observem que és un contracte d'establiment més extens que els que coneixem del Temple, però que conté els elements essencials de tot contracte d'establiment: descripció dels béns afectats, assignació d'un cens anual, i els deures de conservar i millorar, amb inclusió del deure de custodiar (que no apareix específicament en contractes del Temple, ni en altres posteriors del mateix Hospital); no es concedeix la lliure disposició al beneficiari i solament se li permet que en disposi a favor d'un únic fill com hereu i així successivament (s'exigeix que ho posseeixin els seus descendents en línia recta); l'Orde es reserva el dret d'empara o de recuperar els béns per impagament del cens (clàusula no habitual en els establiments de l'època); i el beneficiari i els seus dos fills donen els seus cosos a l'Orde amb una suma de diners, condició estranya als altres documents similars que coneixem (10).

2) A la Baronia d'Entença:

Pel que fa als dominis de la Baronia d'Entença, coneixem altres contractes d'establiment des de 1174; però la majoria són del s. XIII i a partir de les referències que es contenen en un Capbreu del s. XIV. Pel que fa a aquell citat del s. XII, més pròpiament sembla un contracte en règim d'aparceria, atès que el senyor concedeix al beneficiari la meitat dels fems del castell de Tivissa i la meitat de les llavors que aquell precisi, però és una cessió perpètua amb un cens anual de la meitat dels fruits obtinguts (11).

També coneixem un establiment de 1318 en un mas de Móra, que és d'un particular de la mateixa família Entença, que senyoreja el lloc; creiem que el concedent és aloer (hauria rebut aquella propietat en herència dels seus avantpassats Sant Martí-Castellvell). En tot cas el document constitueix un establiment que es pot definir com emfitèutic, amb subjecció a un cens anual, amb llibertat de disposició però a favor d'altres

individus de la mateixa condició social que el beneficiari, i amb reserva dels drets senyorials de fadiga, lluïisme i empara (12).

3) A la Baronia de Flix:

De la Baronia de Flix no tenim notícies directes sobre l'establiment de terres; però si ens remetem al Capbreu tingut vers el 1400, es formulen aquestes declaracions generals:

- A Flix es declara que de les "propietats que façen cens de diners" el senyor ostenta el dret de fadiga per 10 dies i el "cinquante per loysme".

- I a la Palma (d'Ebre) "lo senyor no pren singularment dret algun sobre los singulars del dit loch, mas tota la Universitat fa cascuns anys forment VII caffices", per bé que això no obstant n'ostenta el dret de fadiga per 10 dies i el lluïisme "en cascuna propietat del loch e terme".

D'altra banda observem que d'un total de 68 terratinents cristians que declaren sobre el terme de Flix solament 4 figuren com a exempts (13); òbviament els censos que satisfan per les terres i edificis que posseeixen deuen estar fixats en les Cartes d'establiment corresponents.

C.2 Concessió de serveis:

El senyor del lloc en tant que titular del domini i la jurisdicció, es reserva en monopoli serveis comunitaris com són els forns, molins, ferreries, carnisseries, pesos i mesures, escrivanies, etc.; però res impedeix que pugui establir-hi o donar llicència perquè altres particulars o la mateixa Universitat n'hi instal·lin. En tot cas, aquí ens referim a les cessions o autoritzacions de serveis que coneixem.

Les fonts documentals bàsiques que posseïm són: contractes individuals afectants a uns serveis determinats; els Capbreus, documents fonamentals per a conèixer el conjunt de relacions dominicals que s'estableixen entre els senyors i els seus vassalls; i altra documentació del s. XIX, entre la que destaquem les llistes de béns que es desamortitzen a partir del bienni 1855/57, la qual ens dóna notícia de la titularitat dels diversos serveis comunitaris existents en aquell moment a cada lloc i ens permet reconstruir el procés que s'ha seguit d'alienació d'aquells fonamentalment a favor dels Municipis.

1) Als dominis dels Ordes del Temple i de l'Hospital:

Als dominis dels Ordes militars la Senyoria sol ostentar el monopoli dels diferents serveis comunitaris i els explota directament, sens perjudici de que en algun cas els estableixi a un tercer o els arrendi; però la norma almenys fins el s. XVII és que siguin els senyors els que exploten tals serveis, i sols excepcionalment els cedeixen. A partir del s. XVII o bé són

les Universitats les que els gestionen amb el pagament del cens corresponent, o bé són arrendats a tercers que donen a la Senyoria les renda que s'estipulen.

Ja pel que fa al s. XIX com hem dit, comptem amb les actes dels processos de desamortització dels béns senyorials i comunals (els béns "propis" del Municipi), amb altra documentació complementària.

1r. Concessions particulars de serveis:

Ens referim en aquest cas a les concessions de serveis que coneixem, fetes a favor de particulars o de les mateixes Universitats locals; es tracta de contractes establerts des de la darrerria del s. XIII fins el XVIII. Hem de dir que en tot cas es tracta d'establiments de serveis diversos, amb subjecció a un cens anual, i amb els elements generals ja vistos pels que fa a l'establiment de terres (deure de conservació i de no elegir cap altre senyor pel que fa al beneficiari; i drets senyorials de fadiga i lluïisme) (14).

2n. Serveis cedits segons els Capbreus i altres actes senyorials:

Els Capbreus ens donen notícia de quins serveis existeixen als diferents llocs dels nostres dominis, amb indicació de qui els gestiona (el senyor, les Universitats o particulars); es tracta però d'una informació que correspon bàsicament al període comprès entre els s. XVI i XVIII (15).

Pel que fa a la Batllia de Miravet hem de fer esment particular a dos llocs, dels que posseïm informació individualitzada:

- A Algars: segons documentació de mitjans s. XVI els molins d'oli estan cedits a l'aragonès Llorenç d'Heredia, amb subjecció a un cens anual de 40 sous anuals; i a la primeria del s. XVII existeix un molí fariner que posseeix el també cavaller aragonès Joan d'Heredia (de la mateixa família que l'anterior) (16).

- I a la Pobla de Massalua, la Universitat posseeix el molí d'oli des de 1535, per concessió del castellà d'Amposta, pel que es paga un cens de 6 sous (17).

D'altra banda, quant al lloc d'Ascó concretament, cal advertir que ens estem referint a la comunitat de cristians vells separada de la dels nous (18).

3r. Els serveis el s. XIX:

Almenys a la primeria del s. XIX, l'Orde de l'Hospital segons una relació de 1807 posseeix alguns serveis a la Batllia de Miravet i a la Comanda de Vilalba, però no se'n declara cap de la d'Horta (a part, en tot cas de determinades heretats agrícoles i boscos) (19). D'altra banda, a la

Comanda d'Ascó entre els anys 1823 i 1824 encara s'estableix a particulars en forns, botigues, drets sobre pastures, lleudes i pesos i mesures (20).

Per últim podem acudir a la documentació corresponent a la subhasta dels béns i serveis de titularitat senyorial i municipal ordenada en els successius processos de desamortització que s'endeguen des de 1835 i així podem veure qui els posseeix. Hem de dir però que el primer procés que s'executa entre 1835 i 1845 solament afecta als béns del clergat secular i regular de l'Església, i no és en el segon i el tercer procés, entre els anys 1855 i 1856 i el 1859 a 1886 respectivament, quan es procedeix respecte dels béns i serveis de l'Orde de l'Hospital i dels Municipis dels seus antics dominis. D'aquesta manera:

- En el procés de desamortització executada entre els anys 1855 i 1856 veiem que l'Orde de l'Hospital solament apareix com a titular de diverses finques rústiques i urbanes i d'un servei (un antic molí de vent a Vilalba), mentre que la major part d'instal·lacions ja pertanyen als Municipis com a propis (21).

- Ja en la desamortització que es duu a terme en el període 1859 a 1886, pel que fa a l'Orde aquest ja no figura com a titular de cap servei, i solament posseeix algunes finques i castells; en canvi els Municipis són titulars dels serveis que s'indiquem i perquè no van ser subhastats en el procés anterior (22).

2) A la Baronia d'Entença:

En aquest domini d'Entença es procedeix de manera similar als de l'Orde de l'Hospital; però sembla que la Senyoria prefereix cedir l'explotació dels serveis comunitaris que no pas assumir-la ella directament, i així ja el 1226 estableix a un particular en els molins de Tivissa (23).

I passant ja al s. XIX, la Senyoria no deu posseir cap servei sinó que els que hi ha pertanyen als Municipis de cada lloc; així es després d'allò que es dedueix dels processos de desamortització endegats el bienni 1855/56 (24) i en el període de 1859 a 1886 (25).

3) A la Baronia de Flix:

Al Capbreu tingut vers el 1400 les Universitat de Flix i la Palma no declaren cap servei a favor seu; però en el de 1511 la Universitat de Flix posseeix: la carnisseria i la peixateria a cens d'1 sou i 6 diners; un molí de sansa pel que paguen 12 diners; i tenen concedida la facultat de fer pous de neu a cens anual d'1 sou. Ja al Capbreu de 1624, també i solament a Flix es declaren serveis: els de 1511 amb els mateixos censos; i s'afegixen un molí d'oli (que la Universitat posseeix des de 1619, a cens

inclòs en aquells 12 diners que ja pagaven pel molí de sansa), i dues teuleries franques (26).

Ja el s. XIX, segons la informació ja citada sobre els processos de desamortització endegats, veiem que únicament surt a subhasta un molí d'oli de Flix de titularitat municipal (tampoc en deuen haver de senyorials); això ocorre en el període de 1859 a 1886 (27).

D) Altra documentació diversa:

Ens referim a documentació relativa a adquisicions d'immobles que fa la Senyoria, i altres relatius al control de l'emigració dels vassalls. Són pocs documents:

1) D'una banda, comptem amb diferents contractes de compravenda per part dels Ordes del Temple i de l'Hospital de finques i establiments diversos.

En molts casos sembla tractar-se de l'adquisició de finques de propietaris aloers que l'Orde vol recuperar per a lliberar-se de fet de la presència dins el seu territori dominical de persones que devien o podien gaudir de determinats privilegis i exempcions respecte la Senyoria; i en altres ocasions segons s'observa, l'Orde recupera béns sobre els que ja ostenta el domini directe i en exercici del seu dret de fadiga. Vegem alguns exemples (28).

2) Tenim altres documents relatius a la llibertat de moviment dels vassalls de l'Orde de l'Hospital cap a altres dominis veïns, amb les seves limitacions; documents que constaten, malgrat ser pocs, la vinculació dels vassalls a la terra i al senyor del districte (29).

E) Els Capbreus i altres actes senyorials:

Tenim un altre tipus de documentació senyorial d'entre els s. XIV i XIX com ara actes d'homenatge, Capbreus (als que ja hem fet esment parcial), actes de presa de possessió o visites senyorials als diferents dominis que ens aporten major informació sobre les relacions dominicals i jurisdiccionals de la Senyoria i els seus vassalls.

1) Actes d'homenatge del s. XIV als dominis hospitalers:

A mitjans s. XIV se celebren als dominis hospitalers uns actes generals d'homenatge a l'Orde, amb reconeixement general de les prerrogatives senyorials; la causa d'aquests actes, dels que no en coneixem altres, sembla estar en el fet de que l'any 1347 s'ha resolt el contenciós entre el Regne d'Aragó i el Principat sobre la pertinença d'aquells territoris hospitalers a un o altre país, i l'objectiu no és altre que el de confirmar i

consolidar per mitjà del jurament corresponent el domini i la jurisdicció de l'Hospital. El contingut dels actes que coneixem és pràcticament el mateix; es reconeix: el domini de l'Orde amb el seu dret a cobrar els censos corresponents. el deure dels pobladors d'acudir als molins senyorials, la potestat senyorial d'ordenar jurídicament les comunitats i d'administrar justícia, i el deure dels vassalls de prestar els serveis d'host i cavalcada (30).

2) Els Capbreus:

D'entre tots els documents als que ens estem referint hem de destacar els Capbreus, que constitueixen uns dels documents més importants i imprescindibles per a conèixer els drets i deures sobre els que s'articula el règim senyorial. El Capbreu és un acte periòdic que convoca la Senyoria, i en ell de manera general: es relacionen els drets i béns privatis del senyor; els jurats i altres prohoms representants municipals presten jurament de fidelitat i homenatge, i declaren les prerrogatives i deures de les Universitats; i els particulars establerts declaren els béns que posseeixen i els tributs que satisfàn.

En definitiva, per mitjà del Capbreu es reconeixen el domini i la jurisdicció senyorials, aspectes que tractem més endavant amplament; aquí ens referim d'una manera més o menys sucinta als drets dominicals que es reconeixen a cada districte senyorial.

El Capbreu més antic que coneixem és de mitjans s. XIV tingut a la Baronia d'Entença; el següent és de la Baronia de Flix, celebrat vers el 1400, i en segueixen altres des de 1495 fins a la darrerria del s. XVIII (31).

Entre altres coses podem destacar com al Capbreu de 1495 que se celebra a la Batllia de Miravet, a Ginestar i Rasquera es declara que se satisfàn els mateixos drets de coredoria que al lloc de Miravet de població sarraïna (32). Així mateix insistim en tot cas en què les comunitats de Benissanet i Miravet estàn integrades majoritàriament per moriscos fins que s'ordena llur expulsió el 1610; els cristians nous mantenen les mateixes relacions dominicals que llurs avantpassats sarraïns, i a ells com a tals moriscos ens hi hem referit a la Tercera Part d'aquest treball (33).

D'altra banda, vweurem com a Vinebre, lloc on la població morisca acaba barrejant-se completament amb els cristians vells, es paguen els mateixos drets de corredoria que a Ascó, que en origen són els dels sarraïns (34).

3) Actes de presa de possessió:

Tenim constància d'alguns actes de presa de possessió senyorial dels llocs de l'Orde de l'Hospital per un nou comanador dels s. XVI, XVII i

XVIII, i en tots ells s'usa la mateixa terminologia i cerimonial, de manera que (35):

- El nou comanador o el seu procurador especialment designat per a l'ocasió, inicien l'acte declarant voler assumir la possessió corporal i real del seu domini, així com la jurisdicció civil i criminal sobre el lloc i els seus habitants; a aquesta manifestació, els vassalls per mitjà del seu síndic nomenat per a l'acte (en ocasions els mateixos jurats o regidors ja el s. XVIII), contesta estar conforme amb la presa de possessió referida, però sempre que la mateixa no sigui contrària als privilegis, usos i costums del lloc.

- La part central de l'acte consisteix en la declaració d'homenatge i el jurament de fidelitat que han de retre els vassalls al nou senyor; el senyor o el seu procurador requereix els representants municipals perquè prestin llur jurament de fidelitat i vassallatge, i aquells procedeixen a fer-ho en nom de la Universitat respectiva i dels seus veïns presents i absents, actuals i futurs, "in manibus et posse suis sacramentum et homagium ore et manibus comandatam iuxta Usaticos Barchinoanae, Constitutiones generales Cathaloniae et alia iura patria quorum virtute et Religione promisserunt se esse bonos fideles et legales vassallos de corpore et rebus dicto (...) tanquem comendatori dicti oppidi et Encomenda .. iuxta tamen preinsertum bullam et regios executoriales eumque tenebunt in verum et naturalem dominum", i li prometen obeïr i respondre de tots els censos, rendes i emoluments que li corresponen.

- Vindrà després la destitució dels oficials senyorials exercents i la designació de nous (normalment els mateixos anteriors), i l'assumpció simbòlica de la jurisdicció civil i criminal.

- L'acte segueix amb la presa de possessió senyorial de la Cort del batlle i dels diferents serveis de titularitat senyorial, com les carnisseries, forns, molins, etc. i després del terme.

- També i des del s. XVI, en aquells actes de presa de possessió a que ens referim, el nou senyor o el seu procurador aprofiten per a dictar alguna disposició sempre de caràcter penal:

- El s. XVI es prohibeix expressament i en general "que ningu no gos portar armes" sota pena de 5 sous barcelonesos.

- En actes tinguts els s. XVII i XVIII solen repertir-se aquestes dues: a) prohibició de dur armes "prohibides" amb imposició de les penes establertes per les Constitucions de Catalunya i els costums locals (o pel rei "en sos reals decrets y nova y Real Planta", el s. XVIII); i b) es prohibeix que ningú no "gose jurar lo santissim nom de Jesus ni de Maria Santissima", sota pena de 5 sous.

- I particularment a Horta s'afegeix a més de les anteriors, altra que prohibeix jugar en dies de festa, sota la mateixa pena de 5 sous (36).

II. ELS NOUS TERRITORIS RECONQUERITS: ELS SENYORIUS I L'ESTABLIMENT DE LA POBLACIO CRISTIANA

Acabada la reconquesta de la zona a mitjan s. XII el comte de Barcelona com a senyor i titular indiscutible dels nous territoris adquirits, ha d'endegar un procés certament complexe com és inicialment el d'assegurar la seva defensa militar respecte dels sarraïns que es troben més enllà d'aquells dominis, i paral·lelament procedir a llur repoblament cristià.

Alguns nuclis sarraïns resten a la zona, però concentrats a la immediatesa del riu Ebre, enmig de territoris poblats finalment i íntegrament per gent nova cristiana: els territoris que coincideixen amb l'actual comarca de la Terra Alta i el sector dominat des de Siurana i les muntanyes de Prades.

El primer objectiu militar de defensa es duu a terme de forma quasi immediata després de la reconquesta amb la donació del castell i dels extensos termes de Miravet a l'Orde del Temple el 1153, i la del castell i termes de Flix a Bonifaci de Volta el 1154. Però hem de destacar la importància de la primera per la seva extensió, i més encara perquè els termes de Miravet limiten amb els d'Horta i amb territori aragonès pel riu Algars, tots ells encara en poder musulmà i que hi romanen fins la dècada següent (37).

Segurament ben aviat comencen a establir-se nous pobladors cristians en aquells extensos territoris, els mateixos milicians de l'exèrcit conqueridor, i d'altres que arriben procedents de diferents indrets del Principat, sobre tot de Lleida i Tortosa (38). Terres que en un principi es troben abandonades, i que es trigarà uns anys en ordenar i disposar formalment pel rei o la nova Senyoria que s'estableixi.

De fet, tot i que Ramon Berenguer IV feia aquella donació de Miravet al Temple el 1153 i malgrat alguna actuació règia posterior, no tenim constància exacta de quan s'inicia el repoblament dels seus territoris, si no és a partir d'uns convenis entre l'Orde i el Bisbat de Tortosa de 1182 i 1185 en els que s'estableixen determinats drets per ambdues parts en relació amb les poblacions que es vagin creant a la zona (39). Pel que fa a Horta el procés repoblador s'iniciava quasi d'immediat per iniciativa règia conquerit el castell, i abans de donar els seus termes al Temple; també hi ha un intent reial a Batea i Algars el 1181 quan llurs termes pertanyen a la Senyoria templera de Miravet. I pel que fa als territoris del castell d'Ascó s'hi mantenen importants comunitats sarraïnes, i se'n creen de noves cristianes després dels pactes amb el Bisbat de 1182 i 1185.

A part, i pel que fa a Horta, el 1166 hi trobem a Ramon de Montcada que posseeix uns drets sobre el castell d'Horta, Prat de Comte i la vall de

Valdesa; l'any 1177 es farà donació al Temple del castell i termes d'aquella Batllia al Temple, però aquell Montcada hi roman almenys fins el 1182 en què cedeix els seus drets al mateix Orde (confirmant-ho després amb certes condicions econòmiques el 1202).

Les Baronies de Castellvell i Flix mantenen comunitats sarraïnes. Però es procedeix a l'assentament d'una nova població cristiana, bé que sense crear nous nuclis si n'exceptuem els intents finalment infructuosos del Coll de Balaguer el 1275 al terme de Tivissa, i el del Mas de Flix el 1345, respectivament.

D'altra banda hem de recordar que Ramon Berenguer IV va atorgar una Carta de seguretat als sarraïns de la ribera de l'Ebre, i entre les seves estipulacions en destaca una per la que el mateix comte garanteix la llibertat de tots aquells sarraïns que vinguin d'altres dominis i s'instal·lin a la zona (40). L'interès comtal doncs no és únicament el d'atreure pobladors cristians com ocorre en altres territoris, sinó també de sarraïns a la ribera de l'Ebre probablement per a garantir la millor i més correcta explotació agrícola de la zona i els seus recursos hidràulics.

Com hem vist a la part anterior d'aquest treball aquells col·lectius sarraïns romanen a la zona i constitueixen durant segles pràcticament tota la població de llocs com Benissanet, Miravet, Ascó, Garcia, Móra, Tivissa, Vinebre, Flix i Riba-roja.

En qualsevol cas, tot aquell procés de repoblament cristià es desenvolupa paral·lelament al d'establiment dels diferents Senyories cristians. A la major part de la nostra zona hi trobem l'Orde del Temple, amb un domini plenament consolidat el 1210, amb Miravet, Horta i Ascó; i tenim també dues Senyories laiques, com són: la de Flix amb Bonifaci de Volta i el seus descendents fins el s. XIII, en que seguiràn altres particulars fins l'adquisició de la Baronia el 1399 per la Ciutat de Barcelona; i la dels Castellvell que l'integren els castells i termes de Móra, Garcia i Tivissa des de 1174, que per matrimoni de les seves descendentes passaran a les famílies de Sobirats i Entença, i després s'incorporen ja el s. XIV al Comtat de Prades, fent excepció en tot cas d'un període d'aproximadament un segle en el que Garcia a la vegada passarà a pertanyer a diferents barons laics fins que s'integra novament a l'antiga Baronia dels Castellvell o d'Entença (41).

I ja pel que fa al repoblament en sí hem de dir que mentre que respecte de la zona que avui constitueix la Terra Alta es duu a terme un procés de poblament nou exclusivament cristià (just a la frontera d'Aragó), en canvi a la ribera de l'Ebre es manté la població sarraïna anterior i talment es pretèn incrementar-la o almenys s'afavoreix, sens perjudici d'assentar-hi també nous pobladors cristians en els llocs habitats (hi ha intents de creació de nuclis nous, però quasi bé tots resulten infructuosos).

Aquest procés de repoblament, però, requereix l'adopció de mesures jurídiques i econòmiques beneficioses, que atregui a pobladors d'altres indrets del Principat com de fora. En tot cas, el tractament és diferent si comparem les actuacions que duu a terme el rei i les dels Senyorius que es van constituïnt.

A) Les Cartes i donacions particulars d'Alfons I

Ens referim aquí particularment: a les Cartes de població concedides per Alfons I a Horta i Bene el 1165, i a Batea i Algars el 1181; a aquelles donacions particulars que es fan a Espanyol de Prades el 1175, i a Bernat Granell el 1181; i farem esment als drets de Ramon de Montcada sobre el castell d'Horta.

L'actuació reial a Horta i Bene i la donació a Espanyol de Prades no suscitaràn cap problemàtica, doncs es tracta d'uns castells i termes sota domini directe del rei ja que encara no han estat cedits a l'Orde del Temple. Tanmateix les Cartes afectants a Batea i Algars ambdues de 1181, causaran un enfrontament amb l'Orde del Temple que ja n'ostenta el domini des de 1153.

A.1 Les Cartes de població reials:

Com dèiem, és el mateix Alfons I qui inicia formalment el procés repoblador a la nostra zona amb la concessió d'aquelles Cartes de 1165 a Horta i Bene, i de 1181 a Batea i Algars.

En ambdòs casos aquells castells i termes es consideren pertanyents al Regne d'Aragó, i Alfons I s'adreça a llurs pobladors concedint-los determinats drets i proclamant la vigència dels furs de Saragossa. Les donacions dels termes i llurs elements són franques i lliures, i concedeix exempció de tota lleuda i peatge en territoris o zones determinades.

Fins i tot a Horta i Bene s'estableix un reduït ordenament jurídic que tracta qüestions civils, penals i d'ordre públic, com avui les definiríem.

1) El contingut dels documents:

Pel que fa a les Cartes d'Horta i Bene i de Batea i Algars (l'adreçada a llurs pobladors), ens trobem davant dos exemples del que FONT defineix com "establiments agraris col.lectius", concedits en aquests casos pel rei i a favor dels pobladors presents i futurs de cada lloc (42).

Tots dos documents assenyalen que són Cartes de població: la Horta i Bene el seu document s'inicia amb l'expressió "Hec est carta populationis", i a la de Batea i Algars el rei indica que "facio hanc cartam donationis et populationis".

Pel que fa a l'objecte de cada Carta hem de veure-les per separat:

1r.- En la primera es fa donació de "totos illos terminos de Orta et de Bene", amb la reserva reial del castell i d'algunes possessions com veurem. I el mateix text més endavant exigeix als pobladors que lliurin o donin o retornin la potestat "de ipsis castris" al rei o els seus successors quan així siguin requerits, en temps de pau o de guerra, en al.lusió en definitiva als termes que els donen.

2n.- Quan a Batea i Algars la donació és de "castra et villas (...) et omnes terminos eorum".

L'expressió de "castra" en aquests casos l'entendem com referint-se als termes que es troben sota l'administració i jurisdicció dels castells respectius, i que a Horta i Bene són els mateixos que eren en temps dels sarraïns. Destaquem en tot cas que subsisteix el castell com a centre administratiu efectiu del territori i termes en qüestió com a circumscripció jurisdiccional, fiscal i especialment militar (43).

Afegim que els castells segueixen en possessió del rei, qui al seu temps en disposa a favor d'altres particulars: el 1166 Ramon de Montcada posseeix el d'Horta; i en el mateix 1181 Alfons I encomana els de Batea i Algars a Bernat Granell com veurem (44).

D'altra banda, a Horta i Bene no es fa esment a les "villas", i s'autoritza els pobladors a fer-se cases; deduïm per aquestes circumstàncies que encara no s'ha format un nucli urbà. En canvi a Batea i Algars sí que s'esmenten i es donen les "villas", pel que considerem que allí sí que existeixen nuclis de població constituïts; fa vora 30 anys que aquells llocs i llurs termes van ser reconquerits, no dubtem que s'hi haurien establert pobladors abans de 1181 i de fet la Carta es refereix als pobladors presents i futurs (45).

Ambdòs documents concedeixen en definitiva els termes i llur sòl cultivable, amb major especificació a la de Batea i Algars en la que també s'al.ludeix a l'ús i gaudi d'elements comuns com ara les aigües, els boscos, els prats, la llenya i tot allò que integra el terme donat perquè ho treballin, explotin i millorin "ad usum hominis".

S'adrecen als pobladors presents i futurs de cada lloc, fent-los donació de tots els termes dels castells respectius de "bono animo et spontanea voluntate", perquè els poblin, posseeixin, treballin i millorin de manera sincera, íntegra i amb la fidelitat deguda al rei que els ho concedeix i els seus successors.

Però en cap cas es disposa la unitat de terra a repartir ni les rendes a satisfer per la seva possessió o per la de llurs habitatges, com tampoc es

formulen reserves de serveis comunitaris com serà habitual en les Cartes que després atorga l'Orde del Temple.

Hem de dir que malgrat que no s'hi fa al·lusió expressa, aquelles donacions en tant que són amb l'objectiu de poblar i treballar els termes en qüestió, deuen comportar l'obligació de residir-hi: a Horta i Bene es disposa que els pobladors s'hi facin llurs cases; i a Batea i Algars se'ls concedeixen les viles com hem dit, justament perquè s'hi instal·lin.

Solament a Batea i Algars s'assenyala que la possessió que es concedeix és perpètua, franca, lliure i ingènua "ad vestram propriam hereditatem per facere inde omnes vestras voluntates". A Horta i Bene déu ser igual, malgrat la manca de referència en tal sentit, quan no es disposa cap càrrega i únicament s'exigeix fidelitat.

Hi ha una altra diferència entre ambdòs documents que considerem de caràcter més formal que no de fons:

- A Horta i Bene el rei disposa que llurs pobladors ho posseeixin "ad meam fidelitatem et omnium successorum meorum. Et donetis mihi et successoribus meis, irati et paccati, potestatem fideliter de ipsis castris quandocumque eam vobis requisirimus ego vel mei successores per nos vel per nuntios nostros".

- I en l'altra Carta de Batea i Algars solament s'indica que sigui "salva mea fidelitate et de tota mea posteritate"

En tot cas Alfons I fa algunes reserves com hem apuntat més amunt:

- A Horta i Bene: De llurs castells, i coneixem que també d'algunes terres de regadiu quan en el mateix document disposa que siguin els pobladors dels llocs els que designin l'oficial encarregat de la cura del sistema de regadiu, tant del que està instal·lat en les possessions del rei com en les dels veïns. De fet el monarca indica sense explicitar-ho que exceptua de la donació allò que es retè en el mateix castell "et ipsam hereditatem" (segurament annexos a aquell).

- A Batea i Algars: També es reserva els castells i algunes altres possessions, tot el que després donarà a Bernat Granell i els seus.

El document d'Horta i Bene conté també una part dispositiva amb 8 preceptes sobre qüestions penals, civils (de reclamació de deutes) i d'ordre jurídic públic; destaquem en tot cas aquella en la que es reserva l'administració de justícia davant qualsevol qüestió que es planteji entre els pobladors del lloc.

Elements comuns a tots dos documents són:

- Que ambdues concedeixen els furs de Saragossa sota les formules de: "doneo (...) et concedo totos illos fueros de Saragoza" i "hoc modo ut populetis ibi ad fuerum de Saragoza" (Horta i Bene); i "facere inde omnes vestras voluntates ad fuerum Cesarauguste" i "doneo vobis ut habeatis fueros et iudicios Cesarauguste per secula cuncta" (Batea i Algars).

- I que a tots els pobladors se'ls concedeix exempció dels tributs de lleuda i peatge, de caràcter eminentment mercantil, a Horta en una zona delimitada ("usque ad Cerveram et discurrit usque in mare ad Uldeconam"), i als pobladors de Batea i Algars en tots els dominis del rei ("in totam meam terram nec in aqua").

Diguem per últim que a Horta es reconeix expressament que el lloc i els seus termes es troben dins els límits d'Aragó; i encara que a Batea i Algars no se'n fa esment també els hem de considerar integrats tenint en compte que se'ls concedeix els furs de Saragossa i segons les qüestions que més amunt hem exposat.

2) Les relacions que s'estableixen:

Ambdues Cartes s'adrecen a pobladors instal·lats als llocs, que segurament han ocupat terres i les estan treballant, i que fins i tot s'han pogut fer llurs cases i resideixen amb llurs famílies als termes que ara formalment se'ls dona: en el cas d'Horta i Bene el document s'adreça a aquells "qui modo populatis vel in antea ibi populaveritis", i a Batea i Algars el rei es refereix a "omnibus populatoribus" donant tots els termes "heremis et populatis".

Opinem que aquestes Cartes pretenen establir un cert ordre a uns poblaments iniciats de fet, i suposem que encara després el rei o els seus oficials procediran a l'establiment formal i individualitzat de terres i solars per a cases: de fet a Horta es concedeix Carta el 1165, uns dos o tres anys després de ser reconquerits els seus termes; i quan s'atorga la de Batea i Algars el 1181 han passat quasi 30 anys des de la seva conquesta amb el districte de Miravet, sense oblidar que la donació que s'efectua comprèn també les "villas" o nuclis urbans que deuen estar constituïts (46).

Partint de la distinció del domini comtal que estableix BONNASSIE, i considerant que ens trobem a una zona de conquesta i per tant de franquesa per a atreure nova població, diríem que estem davant uns territoris fiscals que aquell autor defineix com a "terra de feo" (47); i ja per la nostra part ens podem plantejar el següent:

- A Horta i Bene s'ha procedit a una colonització pels mateixos pobladors en terres verges o lliures una vegada han fugit o han desaparegut els

sarraïns. Aquest procés s'hauria dut a terme per mitjà de la fórmula de l'aprisió tàcitament reconeguda pel comte, i sens perjudici de que aquell hi enviï un delegat o un agent perquè finalment ho ordeni, amb les facultats i prerrogatives necessàries. En aquests casos l'agent comtal pot ser Ramon de Montcada, a qui trobem l'any següent 1166 ostentant uns drets sobre aquell castell i termes.

- I en canvi en els altres casos de Batea i Algars, l'ús de l'expressió de "villas" que es conté en el document de 1181 pot referir-se a un conjunt d'alous de pagesos que l'exploten i en disposen; i segur que amb aquells alous existeixen possessions que el rei es reserva, segurament de naturalesa fiscal i de les que també en disposa en la mateixa data amb els castells a favor d'un particular i els seus.

És probable que tots dos documents s'hagin pactat amb els mateixos pobladors, malgrat que no hi figuren ni els textos s'expressen en tal sentit. Un detall que podria recolzar aquesta possibilitat molt marginal si es vol, és que el document conegut d'Horta porta com a data del seu atorgament la del mes de gener de 1165 i en canvi el mateix text en una de les disposicions que conté fa referència com a dia del seu atorgament les 13 calendes del mes d'agost (20 de juliol del nostre calendari): segurament aquella primera data de gener s'inclou erròniament, i es referiria a un projecte de text que no seria el que definitivament s'aprova el juliol de 1165 (48).

En tot cas els documents tenen un contingut molt genèric pel que fa a qüestions d'indole dominical, i no disposen cap renda particular ni general. Encara en el cas de Batea i Algars es diu que la donació és perpètua, franca, lliure i ingènua, i en tots els casos es fa la donació "ad vestram propriam hereditatem" o amb la declaració general de que poden disposar-ne segons llur voluntat. Aquestes expressions ens confirmen al nostre entendre que s'està establint o formalitzant l'establiment segons el cas d'una població lliure, sense cap càrrega, amb el dret a la lliure disposició i per tant en plena propietat; a més tots els pobladors resten subjectes a la jurisdicció reial de manera expressa, amb la qual cosa se'ls fa immunes davant qualsevol altra jurisdicció.

I aquella franquesa dominical i immunitat jurisdiccional comporta un deure: la fidelitat al rei.

És obvi que el rei vol atreure una nova població sobre uns territoris de recent conquesta, i per tal raó els atorga la seva protecció, i els concedeix privilegis i franqueses per a la possessió de terres i cases. Però també atorga exempcions tributàries com són les de lleuda i peatge, amb voluntat sens dubte de potenciar llur activitat mercantil; i tal vegada talment per això el rei no formula cap reserva de monopolis o serveis típicament senyorials com ara els molins, forns, ferreries, carnisseries, etc.; i igualment observem que a Horta hi ha mercat quan el rei

protegeix les mercaderies amb la fixació d'unes sancions contra aquell que els causi algun perjudici (49).

Ja en els casos d'Horta i Bene Alfons I eximeix llurs pobladors de la càrrega o prestació de fer obres als castells i de treballar les seves possessions.

En la mateixa línia d'afavoriment per a atreure pobladors, també la Carta d'Horta i Bene assenyala que a qualsevol malfactor o delinquent que vagi allí per a poblar els llocs li són exculpades les malifetes que hagi comès si han estat realitzades abans de la concessió d'aquell document, i disposa que "non respondeat nisi ipsi malefacta fuerit inventa cum eo"; això no obstant, si segueix delinquent aleshores es podrà acudir davant la justícia del rei ("ante meam iustitiam") perquè el puneixi. Hem de dir però que l'expressió de malfactor o "malefactor" es deu referir a autors de delictes o fets punibles de caràcter menor o d'injúries i calúmnies.

D'altra banda, el rei es reserva l'administració de justícia en tots quatre llocs, i com hem dit resten immunes davant qualsevol altra jurisdicció eclesiàstica o baronal. I almenys a Horta i Bene malgrat que tampoc en fa esment exprès, es deu reservar les penes pecuniàries quan en dos supòsits penals tipificats reconeix al seu favor la meitat de les quanties de dues sancions que es disposen, i estableix que l'altra part sigui pel poblador denunciant a manera de gratificació o recompensa; l'establiment de repartiments es pot deure a llur excepcionalitat:

- S'estableix una multa de 1.000 sous a imposar a tot aquell que arribi al lloc i el perjudiqui o causi algun perjudici als pobladors i a llurs béns, fent esment especial a les mercaderies exposades a la venda (de la qual cosa deduïm que déu existir mercat).
- I també es fixa una sanció del mateix import contra aquell home "qui exaltaverit ad populatorem de Ortam suam vocem".

De fet aquestes dues disposicions tenen com a objecte la protecció dels pobladors d'aquells llocs en la lliure i pacífica possessió de llurs béns. Finalitat que es complementa amb altres dos preceptes:

- Qualsevol malfactor o delinquent a partir del moment de la concessió de la Carta és responsable dels seus fets.
- Tot deutor respon dels seus deutes davant el seu creditor, si són "manifesta et recognita".

També a Horta es reconeix l'existència d'una suposem que incipient organització premunicipal quan:

- D'una banda el rei es reserva la designació del "çavalmedina", l'equivalent aragonès al batlle reial o senyorial català ("per manum meam habeatis"), i primer oficial reial al lloc.
- I d'altra es concedeix als pobladors del lloc la facultat de designar el "çavacequia viccinaliter", oficial encarregat de la xarxa del sistema de regadiu, però tant la que correspon a les terres del rei com a les dels veïns.

Per últim, i sols a Batea i Algars el rei fa donació vitalícia a favor del seu notari Berenguer de Parets de totes les esglésies "que ibi fuerint facte", exceptant els drets que hi ostenta el bisbe de Tortosa. Les esglésies constitueixen un bé de caràcter patrimonial, en tant que tenen assignats uns drets determinats; entre aquells drets destaquen els delmes i primícies als que ens referim amplament més endavant i que parcialment corresponen al Bisbat i al seu clergat, però en hi ha altres de naturalesa ben diversa com pot ser la propietat de terres i altres immobles o altres aportacions a càrrec dels mateixos pobladors i de les Universitats (50).

En definitiva, ens trobem en aquests casos d'Horta i Bene i Batea i Algars amb l'establiment d'una nova població cristiana inicialment franca i lliure de dependència sobirana, subjecta als furs de Saragossa en tant que aragonesa, i sense més càrregues que les de la fidelitat deguda.

Per últim i pel que fa a Batea i Algars, recordem que ambdós castells i llurs termes s'integraven des de 1153 dins el districte del castell de Miravet, i per tant el 1181 ja pertanyen a l'Orde del Temple. Per aquella raó el rei en principi no podia actuar en uns territoris que havia cedit a un tercer; però desconexem la causa de tal actuació, que es pot deure a un error atesa la immediatesa dels termes d'Horta, o potser a no haver-se clarificat suficientment els límits de la Batllia de Miravet, o senzillament a un cert abandó d'aquells dominis per part del Temple que obligaria a Alfons I a intervenir-hi (51).

En qualsevol cas, l'Orde del Temple reivindica ben aviat la seva titularitat dominical sobre els castells de Batea i Algars remetent-se a la donació feta al seu favor l'any 1153 dels castells i termes de Miravet. I el març de 1182 el mateix Alfons I atenent les queixes presentades, sense fer esment als drets de Granell que ostenta des del mateix 1181 i al que ens referim a continuació, confirma que els termes de Miravet arriben "usque rivum de Algars" i declara que Batea s'hi troba inclosa, per la qual cosa sota la fórmula de "dono et concedo" com si d'un nou acte es tractés, reconeix que aquells castells i termes pertanyen als cavallers templers (52).

Hem de dir en tot cas que no coneixem les conseqüències d'aquell nou acte reial de 1182, és a dir: no sabem si la Carta de 1181 seguirà en vigor. Això no obstant, considerem que l'hem d'entendre derogada, per

quant llurs pobladors passen a tenir un nou senyor que assumeix plenament les facultats dominicals i jurisdiccionals que abans ostentava el rei, sens perjudici de les regalies generals que aquell puguès mantenir així com d'alguns drets que els habitants dels llocs haguessin pogut adquirir; però finalment l'Orde concedeix nova Carta a Batea l'any 1205, i a Algars es farà el mateix bé que un segle després el 1281.

A.2 Donacions particulars:

El mateix Alfons I intervé a la nostra zona amb altres dos actes de donació particulars: un a favor d'Espanyol de Prades l'any 1175, quan li dóna la torre d'Alboçalaz i els seus termes, i disposa un cens anual però no li exigeix expressament almenys cap servei ni el deure de repoblar el lloc; i altre el 1181 a favor de Bernat Granell i els seus, donant-los-hi els castells i termes de Batea i Algars "ad populandum et meliorandum", els que justament en la mateixa data ja havia donat a llurs pobladors. Tanmateix les donacions a què ens referim són de naturalesa diferent a aquelles altres que hem vist.

Tots dos casos són exemples de donacions o cessions de drets sobre unes possessions comtals lliures, sobre les que el rei té el domini directe, fetes a favor de particulars, de persones determinades, que probablement tinguin alguna vinculació especial amb el rei (53).

Són dos establiments que considerem de naturalesa feudal, si tenim en compte el sentit ampli d'aquella expressió. De fet l'expressió de "fevum" al s. XI passa a designar en general tot bé cedit a canvi de prestacions econòmiques i/o personals i tota mena de tinences (54).

Si acudim al cap. XVIII de les "Commemoracions" veiem que distingeix diferents tipus de feus: es refereix als que s'estableixen amb renda a favor del senyor directe, i els que no; al.ludeix al feu que consisteix en la cessió de la potestat o possessió d'un castell o fortalesa; i recull també el que es concedeix sobre camps, vinyes, delmes, drets, etc. sense cap castell ni fortalesa.

Aquella varietat de feus i els principis que els regulen al Principat, especialment el fet que es converteixin en hereditaris, és la causa de que aquella institució feudal s'acabi confonent amb l'emfitèutica, rebuda formalment amb el dret comú a la primeria del s. XIII però que ja es manifesta amb altres i nous elements d'origen canònic a mitjans s. XI.

En el cas de Granell encara hi ha una altra nota que evidencia més la naturalesa feudal de la concessió: el rei disposa que llurs relacions s'han de regir pels furs de Barcelona (en remissió entenem als Usatges) (55). Seria en tot cas un feu consistent en la tinença d'unes possessions amb el deure de repoblar-les i millorar-les, amb subjecció més que a una renda

a una participació a favor del rei com a senyor directe que consisteix en una part dels drets que s'obtinguin o recaptin; i tot allò amb el deure afegit de guardar i custodiar els castells dels llocs. I tot això encara s'ha d'exercir amb la deguda fidelitat al concedent i als seus descendents.

Pel que fa a Espanyol de Prades, es tracta ja d'un feu sobre terres, camps, etc., subjecte a una renda anual i sense cap castell ni fortalesa.

Quant a les relacions entre el rei i els donataris, es regiran pels Usatges i Costums feudals del Principat. De Granell ja ho hem dit; però la donació a Espanyol de Prades no en fa esment, per bé que entenem que talment hi estàn subjectes.

1) A Espanyol de Prades:

El mes de gener de 1175 Alfons I fa donació a favor del cavaller Espanyol de Prades de la torre d'Alboçalaz i dels seus termes, depenents del castell d'Ascó. És probable que es tracti d'una donació feta en agraïment pels serveis prestats per aquell cavaller al rei.

Alfons I té sota la seva potestat el castell i termes d'Ascó, i encara no els ha cedit als cavallers templers (56). Aleshores, en ús de les facultats que ostenta pel seu domini directe dona les terres del terme d'aquella torre, "ad vestram propriam hereditatem", tant hermes com poblades. Considerem que es tracta d'un establiment feudal de tipus agrari, sense deure explícit de repoblament; solament es fa al.lusió a uns sarraïns que hi treballen i que a partir d'aquell moment esdevenen tributaris del nou senyor del terme.

En cap cas es fa referència a una concessió feudal en els termes que s'usen per les donacions de Flix (1154) i dels territoris de Castellvell (1174), però aquelles es refereixen a uns castells i llurs termes. Tampoc es concedeix expressament el senyoriu ni la jurisdicció que es reservarà el rei; ni tan sols s'encomana el repoblament del terme, i no s'al.ludeix a la defensa de cap fortificació militar.

L'expressió de "torre" déu referir-se més pròpiament a una unitat d'explotació, i no a una instal.lació militar. És cert que pel lloc passava una important via de comunicació que unia Lleida i Tortosa, de tal manera que l'antiga torre del lloc podia tenir o haver tingut una missió de defensa i vigilància; però res d'això s'indica en el document fet a favor d'Espanyol de Prades, i no se li encomana cap servei personal (57).

En tot cas es concedeix la lliure possessió i disposició de les terres donades com a heretat pròpia perquè "ad vestram propriam voluntatem faciendam"; i solament s'imposa un cens anual de 100 sous jaquesos a satisfer per Nadal.

El document és molt simple, no recull cap altre dret del senyor directe (el rei) ni estableix cap limitació a la disposició dels termes cedits. La referència a que el beneficiari ho posseeixi tot com a heretat pròpia amb llibertat de disposició implica la seva lliure disposició, gravamen i alienació, sens perjudici dels drets que segons el cas ostenta el monarca pel seu domini directe (58).

Per la nostra part entenem que les relacions entre el rei i Espanyol de Prades o els seus descendents es regeixen pels Usatges i Costums feudals del Principat. Així aquell cavaller en tenir la lliure disposició dels termes donats, per exemple pot intentar llur repoblament amb establiments de naturalesa emfitèutica sense necessitat d'autorització prèvia del rei i sempre que no perjudiqui els drets del senyor directe; però resta subjecte a la potestat del rei de manera que necessita la seva autorització per a disposar-ne en actes que suposin la pèrdua o limitació del seu domini útil (59).

Encara el rei ostenta altres drets segons els costums feudals: de que el feudatari li presti el degut homenatge de fidelitat, de que li fermi dret, de fadiga, de poder exigir al feudatari la realització d'algun servei, etc. (60).

Finalment hem de dir que molt probablement el mateix Espanyol de Prades és qui inicia el repoblament del lloc, que compta amb una comunitat consolidada el 1210 amb el nom de "Torre de l'Espanyol" i sota el domini directe de l'Orde del Temple (61).

En qualsevol cas, no tenim cap més notícia d'aquell cavaller després de 1175, i solament podem dir que els termes de l'antiga torre d'Alboçalaz passen a domini de l'Orde del Temple quan aquell rep el castell i termes d'Ascó l'any 1182; aquest document no s'hi refereix particularment, ni hem localitzat cap altra referència. A partir de dit moment, si Espanyol de Prades segueix en la possessió de la torre i els seus termes dubtem que passi a ser directament un terratinent tributari del Temple, ateses les relacions particulars que el vinculaven al rei; a no ser que voluntàriament s'hi sotmetès però no creiem que volgués abstenir-se de la jurisdicció reial per a passar a la dels cavallers del Temple.

2) A Bernat Granell i els seus:

L'any 1181 Alfons I fa donació a favor de Bernat Granell i els seus dels castells i termes de Batea i Algars, el mateix dia en què dóna els mateixos termes i llurs viles als pobladors que es troben en cada lloc (62).

Es tracta d'un exemple dels que FONT defineix com a donacions o llicències "ad populandum", dins la classificació que formula del concepte de cartes de població i de franqueses (63). És una donació a un particular

i la seva família per tal de repoblar els termes en qüestió i a més tenir cura de la guarda i custòdia dels dos castells referits.

D'altra banda, hem de dir que el document en qüestió no fa referència en cap moment a l'establiment d'un feu com ocorre en les donacions dels castells i termes de Flix (1157) i de Móra, Garcia i Tivissa (1174).

En el present cas destaquem el següent.

- El rei s'adreça a Granell amb l'expressió de "dono atque imperpetuum concedo", i més endavant s'indica que "totum ex integrum dono et concedo vobis et vestris et omni generationi et posteritati vestre quod habeatis et teneatis et possideatis et expletetis secure et potenter per me et per meos in perpetuum".

- L'objecte de la donació el constitueixen els castells de Batea i Algars i llurs termes "ad populandum ibi et meliorandum cum omnibus supradictis terminis heremis et populatis", amb llurs aigües, pastures, boscos, etc., "et cum omnibus directis et pertinentiis suis et cum omnibus que infra hos terminos sunt et que ad usum hominis pertinent vel pertinere debent".

- Ja per tal donació s'estableix una contraprestació econòmica a favor del donant: que d'"omnibus expletis et eximentis que inde exierint (..) donetis duas partes fideliter"; i l'altra tercera part es dóna a Granell i els seus francament i lliurement "per propriam hereditatem". De fet, segons els termes referits, més aviat sembla que el rei concedeix una tercera part de les rendes com a preu o remuneració a favor de Granell per l'acompliment de les tasques que se li encomanen; sembla que Granell ve a ser un agent comtal als llocs, amb la missió de repoblar-los i millorar llur productivitat.

- Finalment el document també encomana a Granell que "custodiat inde predicta castra et donetis inde mihi et meis potestatem, irati et paccati, (..) quotiens a nobis et nostris requisiti fueritis et faciatis inde guerram et pacem quotiens mandavimus". La concessió d'aquella tercera part de les rendes pot constituir talment, en el conjunt de la donació, una compensació aque aquella encomana.

- I en tot cas es disposa que les relacions amb el rei per aquella donació tant pel que fa als termes com als castells es regiran "ad fuerum Barchinonae".

En definitiva, d'acord amb el document referit es donen els termes de Batea i Algars amb els deures de poblar-los i millorar-los, i amb una contraprestació econòmica. D'altra banda per separat i a més d'allò, s'estableix un servei afegit a càrrec del donatari com és la guarda i custòdia dels castells amb la fidelitat deguda al rei.

La mateixa expressió de "dono" del document reial podria expressar la cessió del senyoriu sobre aquells termes (64); però d'una banda veiem com se li està cedint el domini útil dels llocs (es disposa que ho tinguin

pel rei i els seus), i d'altra recordem que el mateix dia el rei també fa donació als pobladors instal·lats en aquells llocs de llurs viles i termes.

En un principi els termes donats a Granell són els mateixos que el rei reconeix als pobladors dels llocs. A més aquells reben també les viles com a nuclis de població establerts, i que no s'inclouen en la donació que es fa a Granell.

En definitiva, Granell rep uns termes on ja estan constituïts uns nuclis urbans i en els que el procés repoblador es troba iniciat; el donatari en tot cas ha de consolidar-lo i preocupar-se de l'explotació correcta dels termes i de llur rendabilitat.

Però segurament aquells pobladors ja establerts deuen ser aluers, és a dir propietaris plens de les terres i altres béns que posseeixen; habitants que probablement van adquirir aquells immobles des de molt temps enrera, potser per apriació acabada la reconquesta de la zona (65).

D'altra banda, aquells pobladors als que també s'adreça Alfons I no tenen segons sembla cap càrrega econòmica envers el rei, sempre remetent-nos a allò establert per la seva Carta.

I el cas és que el document de Granell no fa referència a dits pobladors, ni s'inclouen en la donació com a possibles tributaris de Granell. Aquells pobladors instal·lats abans que Granell rebien francament llurs terres i cases, amb llibertat de disposició, i amb l'únic deure de la fidelitat al rei.

El problema sorgeix quan Granell rep precisament els mateixos termes que també es cedien als pobladors instal·lats, i no una part que el rei s'hagués pogut reservar front als habitants existents. Al nostre entendre Granell no rep el senyoriu sobre els pobladors, com tampoc se li cedeix la jurisdicció que Alfons I s'ha reservat en la Carta atorgada als pobladors dels llocs.

Podem dir tot i que el document no usa tal expressió, que el rei està fent un establiment feudal cedint el domini útil d'uns termes a favor de Granell, efectivament perpetu i hereditari; així es desprèn si ens atenem al fet o circumstància ja apuntada de que el mateix Alfons I es remet als furs de Barcelona (Usatges) com a ordenament que regirà les relacions recíproques, i de naturalesa feudal per excel·lència, i recordem al respecte allò indicat més amunt sobre les classes de feus a que al·ludeix el cap. XVIII de les "Commemoracions".

Però constitueix un feu de caràcter diferenciat respecte d'aquells atorgats a Volta sobre Flix l'any 1154, i el dels castells de Móra, Garcia i Tivissa el 1174 a favor de Castellvell: en aquells casos llurs documents constitutius feien al·lusió expressa al feu, amb cessió del senyoriu sobre

els termes i els castells, i el rei no exigia cap contraprestació de caràcter econòmic, sinó que solament feia alguna "reserva" dominical (en el primer cas una tercera part de les rendes i en el segon una dominicatura).

En canvi pel que fa a Granell, a manera de resum:

- Es fa una donació "benèvola" i perpètua d'un dret d'usdefruit d'uns termes; però aquells termes es troben poblats, i a Granell se li imposa el deure de seguir repoblant-los i millorar-los. Segurament haurà de retre comptes de la seva gestió al front d'aquells dominis reials.

- En cap moment s'assenyala que pugui disposar dels seus drets a favor de tercers (clàusula habitual en documents similars); únicament se li concedeixen francs i en "propriam hereditatem" la tercera part de les rendes que s'obtinguin.

- El rei percebrà dues terceres parts de les rendes que s'obtinguin, usant l'expressió "donetis".

- I separadament es disposa un servei: la guarda i custòdia dels castells que romanen sota la potestat del monarca.

En definitiva, Granell ostenta el domini útil en tant que pot procedir a l'establiment de nous pobladors, al repartiment de terres i a la recaptació dels tributs i rendes que es produeixin; però no ostenta la jurisdicció sobre els pobladors perquè la manté el rei com clarament expressa el document adreçat a ells, a excepció potser de les qüestions afectants a l'exercici d'aquelles facultats dominicals que se li han concedit.

Sembla en definitiva que ens trobem davant de dues insitucions:

- D'una banda la concessió d'uns termes en encomana per a assegurar llur explotació amb determinades facultats, com un establiment amb el deure general de poblament i cultiu: "habeatis, teneatis et possideatis et expletetis secure et potenter per me et per meos in perpetuum".

- I finalment, a més de la donació anterior, se li encomana la guarda i custòdia dels castells de Batea i Algars, a manera de castlà.

Però com deiem, atesa la quantia dels drets que corresponen al rei i als termes continguts en el document, no ens queda prou clar si la concessió que es fa a Granell l'hem de considerar purament com un establiment de naturalesa feudal o més aviat l'hem de considerar com un agent comtal, potser un castlà. De fet el rei manté el domini i la jurisdicció, i a la zona ja hi ha establerta una comunitat de pobladors terratinents de dependència sobirana.

Feu doncs el de Granell que potser més pròpiament consisteix en la constitució d'una castlania, que comporta el domini útil sobre uns termes amb les facultats que hem vist; però sota el control del rei en tant que el feudatari ho posseeix i explota per aquell, i talment sense jurisdicció sobre

llurs pobladors (a excepció en tot cas d'allò afectant als actes propis de la castlania i del repoblament).

Feu diferenciat d'aquells de Flix i Castellvell, que sí comporten la plena disposició del domini pel senyoriu que se'ls concedeix i la jurisdicció sobre llurs vassalls, i on el rei solament disposa unes reserves, que no rendes (a una de les quals, de Flix, hi acaba renunciant). I distint també al que es fa a favor d'Espanyol de Prades, amb un cens fix en pròpia heretat.

D'altra banda, recordem que el 1182 Alfons I reconeix quins són els límits de la Batllia de Miravet i declara que els termes de Batea i Algars hi formen part i són per tant del Temple. En aquell moment Granell i els seus deuen perdre almenys la possessió dels castells dels llocs, però mantenen els seus drets sobre els termes encomanats sense abstreure's de la dependència reial. I l'any 1187 Bernat Granell i els seus cedeixen aquells drets que ostenten al Temple fent remissió únicament "ipsam honorem quod habemus vel habere debemus in kastrum Algario vel in Batea nec in suis terminis" (66).

Aquell document de 1187 refereix que l'ara donant ho posseïa tot segons "in cartula nostra pro acapite vel pro aprisione domini regis Aragonensium". Fins i tot veiem aquí com es dóna un sentit diferent a l'aprisió, com a expressió equivalent a la donació formal dels termes en qüestió, i no com a ocupació consentida com generalment s'assenyala (67).

En definitiva, Bernat Granell amb la seva esposa Ermesen i llurs fills Bernat i Berenguer, renuncien com dèiem a llurs drets als termes de Batea i Algars segons la fórmula habitual en casos afectants a l'Orde del Temple: "damus et in donatione perpetua concedimus Domino Deo et beate Marie et Milicie Templi Salamonis, (...) ob redemptione animarum nostrarum ac parentum nostrorum et in remissionem omnium fidelium defunctorum"; i afegeixen: "tradimus et in vestro dominio francham et liberam sine aliquo quod nos hic nec facimus retentum nec homo nec femina per nos vel per nostros in vestro dominio tradimus ad vestram voluntatem faciendam omnique tempore". Diguem però que malgrat que es tracta d'una donació, l'Orde paga a Granell i als seus la suma de 250 sous barcelonesos "halemosinas".

És de destacar que se segueix sense fer esment a l'institució feudal; i solament s'al.ludeix als honors que havien rebut d'Alfons I com si es tractés d'un simple establiment agrari.

A.3 Els drets de Ramon de Montcada sobre Horta, Prat de Comte i la vall de Valdesa

Almenys des de 1166 (poc després de concedir-se Carta reial de població, el 1165), Ramon Dapifer o de Montcada i el seu fill del mateix nom posseeixen el castell d'Horta, i els seus drets s'estenen el 1182 també sobre Prat de Comte i la vall de Valdesa. Talment hem de dir que aquell Ramon de Montcada és co-senyor de Tortosa amb el mateix Orde del Temple.

Justament el castell d'Horta se'l reservava Alfons I el 1165, i com dèiem l'any següent el posseeixen Ramon Dapifer i el seu fill que s'anomena Ramon de Montcada, i segurament a títol de feu. Ja el febrer de 1166 pare i fill amb l'intervenció del propi Alfons I encomanen el castell ("comandamus") a Pere de Subirats i el seus, sota les condicions següents:

- Que se'ls doni "potestatem de ipso castro iratum et paccatum", sempre que així es requereixi pels cedents o altre en el seu nom.
- Que Subirats rebrà a canvi la meitat de tots els drets del castell i dels seus termes "et scilicet de iusticiis et de (..) forciis (..) estachamentos", com dels establiments que es facin".
- També es cedeix a Subirats i els seus "unam villam ibi hereditatem quam villam in possis alicuis laxare".
- I per últim s'autoritza a Subirats a que pugui procedir contra tot hom i dona "in exercitus et in cavalcati et kuria et in placitis".
- Subirats es converteix en tot cas en home "solidus", i en cas d'incompliment per la seva part s'estableix que "in doplo componat".

Pere de Subirats és doncs el castlà d'Horta, per designació dels Montcada i amb l'autorització del mateix Alfons I. En qualsevol cas el 1177 el mateix Alfons I fa donació del castell d'Horta a l'Orde del Temple, hi ho fa disposant que ho tingui "in perpetuum et possidant in pace (..) cum omnibus que iamdictum castrum pertinent ad suam ipsam hereditate et ad suum proprium alodium". El document no es refereix als Montcada, ni esmenta a Subirats; però almenys aquells primers hi romanen encara el 1182, i no creiem que passessin a ser castlans d'altre senyor diferent del rei, si tenim en compte que tots dos són alhora senyors de Tortosa. Encara cabria altra possibilitat i és que s'establís un Senyoriu compartit sobre Horta, com ocorreria a Tortosa, si tenim en compte com veurem, que el 1202 ambdues parts han de signar un conveni sobre llurs drets a Tortosa i també a Horta.

Això no obstant, Ramon de Montcada el novembre de 1182 fa donació al Temple per la salvació de la seva ànima i de la dels seus pares del castell d'Horta, amb els seus homes, pertinences i termes de manera perpètua; en el mateix acte cedeix igualment "totum quod habeo vel habere debeo

in honore Prati" i els drets que també posseeix "in valle que dicitur Valdesa". Aquestes donacions són perpètuas, sense retenció i a canvi de de 1.000 morabatins "bonos ex elemossinis predictae domus". En l'acte però no intervé el rei ni consta que hagi donat la seva autorització.

Malgrat tot, el 13 de juny de 1202 ambdues parts signen un nou conveni resolent diferents conflictes sobre Tortosa i el castell i termes d'Horta. En aquesta ocasió Montcada es refereix entre altres coses, al "meo feudo de Tortosa (..) et super castro et villa de Orta cum suis terminis et Prato de Tortosa, et super omnibus rusticorum Orte". La causa del conflicte està en relació amb una qüestió ordenada pel rei a Tortosa i sobre unes "questaciones" que el Temple va imposar sobre aquells feus seus.

D'acord amb aquest text sembla que la donació de 1182 no va ser efectiva, doncs Ramon de Montcada segueix referint-se al seu feu sobre Horta, els seus termes i habitants. I ara el 1202 s'arriba a uns nous pactes amb l'Orde, representat entre altres pel comanador d'Horta, en virtut dels que Montcada declara "per me et per omnes absolvo et diffinio in perpetuum vobis supradictis fratribus (..) querimonias omnes et singulas superius comprensas et etiam omnes alias quecumque contra vos proposui vel proponere quecumque modo potui". Tot es fa novament en remissió dels seus pecats i dels dels seus i amb una nova contraprestació econòmica que en aquesta ocasió és de 1.500 morbatins a pagar en un termini de 7 anys; i afegim que en aquesta ocasió també intervenen el germà del donant, Guillem Ramon de Montcada i l'esposa d'aquell primer Galbors que jura que respectarà i observarà tot allò acordat (68).

En definitiva, si bé no posseïm el document de donació fet a favor dels Montcada del castell i termes de Montcada, sembla que ens trobem davant d'un cas similar als de Volta i Castellvell que veurem tot seguit. Probablement ens trobem aquí amb un establiment feudal anterior al febrer de 1166, si tenim en compte allò que es refereix als pactes de 1202 entre Montcada i l'Orde del Temple.

D'altra banda, el feudatari ostenta una sèrie de drets i prerrogatives senyorials segons allò que disposen quan constitueixen la castlania d'Horta a favor de Subirats:

- Probablement l'administració de justícia, com es desprèn de la cessió de la "kuria" que entenem al.lussiva a la Cort judicial, així com de la dels drets sobre "iustitiis, (..) estachamentos (..) et (..) placitis".
- El dret de forçar als pobladors per a complir amb llurs deures vers la Senyoria.
- I les prerrogatives de fer exèrcit i cavalcada.

En tot cas, la donació que s'ha fet als Montcada és diferent d'aquelles concedides a Granell i Espanyol de Prades.

B) Les Senyories baronals

Després de Miravet el 1153 el comte de Barcelona reparteix la resta de territoris de la nostra zona a favor del mateix Orde del Temple, o bé a altres barons laics. El comte es desprèn del seu domini i jurisdicció sobre tots aquells territoris i llurs pobladors en un període de temps certament breu, doncs el 1210 s'ha fet tot el repartiment, s'han superat diferents litigis entre el mateix monarca i els nous senyors i s'ha consolidat el domini senyorial.

Creiem que no és casual el repartiment que es fa. El Temple acaba dominant la pràctica totalitat del territori i particularment tota la franja fronterera que constitueix la Terra Alta, amb alguns termes i nuclis riberencs com són Riba-roja, Ascó, Vinebre, Torre de l'Espanyol, Miravet, Benissanet, Rasquera i el futur Ginestar. I enmig per dues bandes a un i altre costat del riu Ebre com si de dues cunyes es tractés tenim Baronies laiques: la de Flix i la Palma (per ambdòs marges del riu i on es controla tota l'activitat comercial que es desenvolupa des de l'Aragó fins a Tortosa); i la de Castellvell (també als dos marges de l'Ebre amb termes que arriben al mar pel Coll de Balaguer fins l'actual Hospitalet de l'Infant) i unida finalment a Falset i al Comtat de les Muntanyes de Prades.

Diguem també que al Temple se l'hi assigna una extensa zona amb pocs recursos hidràulics com és la Terra Alta, de característiques geogràfiques difícils i que s'ha de repoblar entera. En canvi a la Ribera com hem vingut dient existeixen ja nuclis de població sarraïna autòctona (curiosament en aquests territoris els intents de creació de nous nuclis resultaran infructuosos -Gorrapte, Coll de Balaguer, Berrús, i Mas de Flix).

Recordem que a més de les donacions fetes a aquell institut religiós, al noble Castellvell i al genovès de Volta, el rei n'havia fet altres dues a dos particulars de naturalesa feudal amb els matissos indicats: una l'any 1175 a Espanyol de Prades de la torre d'Alboçalaz; i la de 1181 dels castells i termes de Batea i Algars a Bernat Granell i els seus per a repoblar-los i tenir cura de llurs castells. En tots dos casos els termes donats com hem dit acaben sota el domini directe i definitiu de l'Orde del Temple una vegada resolts determinats conflictes dominicals: el primer a la Comanda d'Ascó, i els altres a la Batllia de Miravet.

B.1 Els Senyories alodials, feudals, i alodio-feudals:

Fet el repartiment territorial de les nostres comarques observem que s'estableixen dos tipus de Senyories que definim com d'alodials uns i de feudals i alodio-feudals altres. La distinció la fem en funció del contingut i naturalesa de la donació que es fa en cada cas.

També hem de dir que un o altre tipus de Senyoriu s'estableix en raó del subjecte beneficiat: la Senyoria alodial és pròpia de l'Orde del Temple; mentre la feudal i l'alodio-feudal es concedeixen als barons laics.

A grans trets podem dir que:

- La Senyoria alodial comporta la donació del ple domini del territori cedit, sens perjudici de que el rei es reservi algun dret o una dominicatura.
- La feudal suposa la cessió de la possessió i domini útil d'un territori a canvi d'algun servei permanent (militar fonamentalment), amb l'homenatge i fidelitat deguts, i amb una possible reserva dominical o econòmica almenys inicial a favor del monarca.
- I l'alodio-feudal que consisteix en la donació també del ple domini d'un territori, es transmet talment el domini directe, però amb subjecció a la potestat del rei i amb els deures generals de fidelitat i homenatge amb el seu dret a recuperar-lo en circumstàncies determinades. Sembla ser que en aquests casos el rei no es reserva cap dret econòmic ni dominical en especial.

Comú a totes les Senyories serà la cessió de la jurisdicció, plena o parcial, sobre aquells que viuen i treballen les terres donades, amb l'establiment d'unes altres relacions feudals o emfitèutiques amb els terratinents de cada districte senyorial. Pobladors en definitiva que són homes i dones lliures, la majoria vassalls sòlids del senyor dels termes en qüestió, però també en pot haver d'altres francs respecte del nou senyor; i ja segons les relacions que s'estableixin amb uns o altres, el senyor ostenta determinades atribucions dominicals i jurisdiccionals.

En tot cas hem d'advertir que els Senyoriis feudals que nosaltres identifiquem pròpiament amb els laics constituïts la segona meitat del s. XII acaben sent els alodio-feudals que formalment es manifesten a partir del s. XIII.

Els nous senyors alodials o feudals, que reben tots ells la denominació de "barons", en tant que posseïdors de les terres fiscals cedides esdevenen persones públiques; la cessió del domini i jurisdicció (total o parcial) sobre un territori i la seva població implica la delegació de la potestat règia en aquells dos aspectes (69).

Els mateixos barons es converteixen en "potestates", que en expressió de BONNASSIE i referint-se al sistema feudal dels s. X i XI, són aquells que governen el territori en nom del comte (70).

Potestats o persones públiques que assumeixen una sèrie de responsabilitats administratives, militars, governatives, jurisdiccionals, etc., en virtut d'una delegació comtal (71).

Delegació més o menys plena segons el concepte de la cessió del territori en qüestió: hem parlat del caràcter alodial i de ple domini de les donacions que s'efectuen a favor de l'Orde del Temple; altra situació és la que es produeix respecte els senyors laics. Veurem com la que s'efectua a favor de Volta pel que fa al castell i termes de Flix qüasi bé es pot equiparar a la dels cavallers templers quan als seus efectes respecte el domini i jurisdicció; mentre que en el cas de Castellvell hem de parlar inicialment d'un establiment feudal limitat en un principi a la cessió del domini útil si tenim en compte el contingut del document.

En qualsevol cas, tots els Senyories acaben convertint-se en alodials en tant que llurs titulars ostenten el domini directe sobre llurs territoris; per bé que sempre i únicament en els casos dels Senyories laics el rei es reserva uns serveis determinats, exigeix la fidelitat deguda i aquells es troben sotmesos a unes facultats i prerrogatives especials pròpies de la potestat suprema que el rei ostenta.

Tanmateix, l'especial configuració alodio-feudal dels Senyories laics, diferent de la dels templers, comporta una distinta conceptualització del domini senyorial: l'Orde del Temple gaudeix del ple domini, mentre que els senyors laics en virtut de llur dependència feudal no poden disposar-ne lliurement quan l'acte en qüestió suposi la seva alienació sense l'autorització reial prèvia.

Efectivament els senyors laics acaben sent alodials en tant que reben o posseeixen el domini directe; però en termes de domini hauriem de parlar potser més pròpiament d'una qüasi propietat.

Això no obstant, en una o altra situació, en ple o qüasi ple domini, el senyor del territori pot establir altres individus en les seves terres, i en tant que es faci en cessió feudal a cens o emfitèutica no cal en cap cas l'autorització prèvia del rei (72).

Tanmateix les facultats dels senyors o "barons" van més enllà de les del simple establiment territorial. Per la seva part FERRO assenyala que són "beneficiaris de l'alienació massiva (...) de gran part de les funcions que avui són monopoli de l'Estat", i afegeix que la nota característica de la Baronia "era l'existència d'una jurisdicció secular més o menys extensa en mans d'una persona o d'una corporació en domini i propietat" (73).

Per la nostra part en canvi creiem que no podem usar aquella terminologia:

- No es pot establir senzillament i absolutament el símil entre les "funcions" de l'Estat actual amb les que realment són prerrogatives dels barons. Els barons no tenien pròpiament funcions, sinó facultats, drets, i la lliure disposició en definitiva sobre un territori cedit i els seus habitants;

òbviament al baró l'interessa l'explotació i la rendabilitat de les seves terres, i a partir d'aquí i d'aquella necessitat cerca establir-hi població de manera que li garanteixi uns recursos econòmics determinats, per la qual cosa lògicament haurà de concedir unes ventatjes determinades i mantenir unes relacions certament equilibrades amb els seus vassalls per tal d'evitar el despoblament i la ruïna dels seus dominis. Ja dins d'aquesta perspectiva, altra cosa és que el baró degui assegurar aquella població i pacti com dèiem unes condicions determinades més o menys beneficioses per ambdues parts, i que al mateix temps adopti les mesures necessàries i precises per a garantir la "pau y quietud" dels seus vassalls (74).

- I tal vegada, considerem que cal distingir el que és el domini en el sentit de propietat o qüasi propietat, d'allò que es defineix com jurisdicció:

- El domini comporta la propietat o qüasi sobre un territori, i com a tal es posseeix directament (les dominatures) o bé es cedeix a altres individus en condicions determinades i amb els límits que segons el cas estableixi la potestat règia (segons el títol de la possessió).

- I la jurisdicció comprèn una sèrie de drets i prerrogatives que afecten les persones dels pobladors i terratinents del domini, que en virtut justament d'aquell títol d'establiment en el territori senyorial es veuen subjectes a uns deures personals determinats: a l'administració de justícia senyorial, a determinades prestacions personals, i en general al govern senyorial.

A la Baronia el domini i la jurisdicció senyorials es troben íntimament vinculats, interrelacionats; però recordem que es poden ostentar determinades facultats que podem qualificar de dominicals sense que comportin necessàriament l'exercici de la jurisdicció si no és en qüestions exclusivament derivades d'aquelles mateixes atribucions dominicals (75).

En tot cas som de l'opinió que és la particular dependència econòmica que s'estableix entre el senyor i els habitants del seu domini la que a la vegada implica altra dependència o subjecció personal. La jurisdicció s'ostenta i exerceix en funció del domini; el senyor cedeix el domini útil de les terres amb subjecció a determinades condicions (76).

Malgrat tot, i en general és evident que el comte o comte-rei que ostenta la potestat suprema sobre el territori del Principat, i que s'erigeix encara que formalment en defensor i protector de tots els seus habitants (77), ha de mantenir determinades prerrogatives que acaben denominant-se regalies i també feus intransferibles que en paraules de FERRO són inherents a l'autoritat pública que aquell representa, doncs sense elles aquella "s'hauria vist despullada de tota eficàcia" (78). Prerrogatives d'un altre ordre, diferents a les que ja ostenta en l'àmbit de les relacions feudals amb els senyors laics, pel que fa a la nostra zona; ens referim a facultats, regalies o feus de caràcter tributari, mercantil, d'ordre públic, jurisdiccional etc., conforme anirem veient.

Recordem en tot cas que les donacions territorials comtals comprenen tots els termes i viles dels districtes jurisdiccionals dels castells que es cedeixen. Els documents es refereixen a totes les pertinences d'aquells termes, i en ocasions amb més detall citen les montanyes, valls, plans, prats, pastures, rius, fonts, roques, etc.

I el cert és que una vegada s'ha fet la donació el rei no pot interferir en la gestió i administració dels territoris donats. Un exemple és el cas de l'Orde del Temple l'any 1181 amb Batea i Algars, on el rei havia concedit dues Cartes de població i finalment l'any següent ha de confirmar els drets dels cavallers templers en tot el territori que comprèn fins al riu Algars amb inclusió d'aquells castells i termes (79).

Fixem-nos que en cap moment les donacions comtals exigeixen als beneficiaris que millorin els territoris cedits; el comte de Barcelona es limita a lliurar un territori i en el cas dels senyors laics disposa uns serveis determinats.

D'altra banda res impedeix al comte fer algunes reserves:

- A Flix el 1154 es reserva un terç de les rendes i fruits que s'obtinguin.
- Pel que fa a la donació feta a favor de Guillem de Castellvell el 1174, Alfons I al·ludeix a una dominatura que fou establerta pel seu pare i que ell reté.
- Quan es fa la donació d'Ascó el 1182, el mateix monarca es reserva determinats drets econòmics.
- I encara quan el Temple i el Bisbat estableixen l'any 1185 el seu concert sobre els delmes i primícies concretament a la Comanda d'Horta, l'Orde es refereix a la possibilitat de que el rei s'hi reservi els drets de lleuda i passatge.

Altra cosa és que el rei, per ell o la seva Batllia General com dèiem i com constatem efectivament des de la darrerria del s. XVII intenti recuperar les regalies o feus que considera de la seva titularitat i que els senyors o les Universitats locals posseeixen sense just títol (80).

En definitiva, a partir de la cessió d'un territori determinat s'articula tot un complex sistema de relacions jurídiques entre el baró i els habitants del seu domini, que intentem exposar i descriure amb el major detall possible almenys pel que fa a la nostra zona, malgrat la manca moltes vegades d'informació prou completa i suficient.

Als efectes d'una major esquematització dels aspectes de domini i jurisdicció que comprèn cada Senyoriu i de les diferències que observem pel que fa a la seva constitució a la nostra zona, distingim entre els que s'estableixen entre els s. XII i XIII i els que es constitueixen el XIV.

Prèviament però hem d'advertir de la dificultat de distingir pròpiament allò que és domini del que constitueix la jurisdicció. De fet tots els documents sempre parlen de "dominio et iure", i fins a mitjans s. XIII per a referir-se a la jurisdicció o administració de justícia es fa esment als "placita", "justitia" o "estachamenta" com uns elements més del senyoriu que es cedeix.

Ja en la donació de la Baronia de Flix a Teresa Gil s'usa el terme "mero imperio", després dels de "dominio" i "iure"; l'expressió de "jurisdictio" apareix en l'acte de venda de la mateixa Baronia de 1262 juntament amb les de "dominio (...) et iuribus" sense recollir l'al·lusió a l'imperi mer o mixte. En qualsevol cas, en documentació posterior i fins la primera del s. XIX sempre es fa esment a la vegada de la jurisdicció alta i baixa i del mer i mixte imperi.

Certament doncs es fa difícil diferenciar en termes absoluts el domini de la jurisdicció. De fet farem una distinció en els termes següents:

- Per domini entenem la possessió que es transmet sobre un territori determinat, i que comporta uns drets tributaris determinats i altres de naturalesa també econòmica així com unes reserves a favor de la Senyoria en béns i serveis.
- I per jurisdicció considerem que és la potestat senyorial per a imposar determinades càrregues i obligacions de naturalesa personal als vassalls, així com la de normativitzar o establir l'ordenament jurídic que ha de regir els habitants del districte i la d'administrar justícia pròpiament.

En tot cas ho veurem més amplament en exposar el règim al que estan sotmesos els habitants vassalls d'un Senyoriu.

1) El domini:

1.1 Els Senyoriis constituïts el s. XII:

Des de mitjans s. XII després la reconquesta cristiana de la zona s'estableixen els primers Senyoriis: els templers de Miravet, Horta i Ascó; i els laics de Flix i Castellvell. Els de l'Orde del Temple són francs, lliures, immunes i en perpetu alou; mentre que els laics són també perpetus però subjectes a un servei personal, no queda prou clar si es cedeix el domini directe o solament l'útil, talment el rei manté la seva potestat sobre els castells i termes cedits i encara disposa alguna reserva.

1.1.1 Característiques de les cessions:

Efectivament podem veure el següent:

1r.- Quant als dominis laics:

En les donacions de les que seràn Baronies de Flix i de Castellvell els anys 1154 i 1174, segons els documents respectius:

- Es cedeixen i encomanen uns castells i llurs termes "ad fevum" o "per fevum" amb caràcter hereditari.
- S'estableix que els beneficiaris han de romandre ells i llurs descendents al servei o sota la potestat del rei; en el cas de Castellvell s'indica que ha de ser vassall sòlid.
- Els nous senyors han de tenir el castell a disposició del monarca en tot moment, en temps de pau i de guerra, retornant-se-li quan així siguin requerits per ell mateix o el seus nuncis o missatgers.
- No s'estableix cap renda a càrrec dels donataris, sinó solament unes reserves: a Flix el comte Ramon Berenguer IV es reserva en un primer moment la tercera part de les rendes, per bé que el 1157 hi renuncia a favor de la mateixa família Volta (81); i pel que fa a Castellvell tampoc s'imposa cap renda, si bé Alfons I manté una dominicatura que s'havia reservat el seu pare com a pròpia.
- Únicament a Castellvell el rei li promet que ell serà sempre el seu senyor (o els seus descendents), i que no li'n posarà altre per dit "honore"; i a Volta en canvi li concedeix el "senioratico" sobre el castell i termes de Flix.
- Tots dos donataris asseguren al rei que el tindran pel seu senyor, sent-li fidels i procedint sense engany ni frau; i acaben declarant que no se sotmetran a altre senyor (82).
- En últim terme hem de dir que en cap cas es fa esment als habitants dels territoris cedits.

2n.- Pel que fa als dominis dels Ordes militars:

D'altra banda les donacions del comte de Barcelona a l'institut religioso-militar del Temple dels castells i termes de Miravet, Horta, Ascó i Ribarroja (1153/1177/1182 /1210) són en franc alou, lliure, ingenu i immune de tots els termes integrants del districte cedit, amb llurs habitants i llurs drets: és dóna: el domini directe i plena propietat del territori i llurs castells, de manera franca sense cap càrrega i així ho confirma l'expressió d'ingènua que usen els documents reials; no s'estableix cap càrrega tributària, i tampoc se'n disposa cap altra de caràcter personal o de servei al rei.

Pel que fa als dominis templers solament constatem una excepció quant a possibles serveis deguts al rei: la d'ajudar-lo militarment i econòmicament en les campanyes bèl·liques contra els sarraïns; i deu ser així perquè després es recull aquell compromís en algunes de les Cartes de població que concedeixen els cavallers templers a l'imposar-ho a llurs vassalls: Gandesa -1192/94-, Rasquera i On -1206-, Pinell -1207-, i Vilalba -1224- (i en aquest cas encara limitat a 15 anys). Però aquell deure

segurament no té la seva causa en la donació feta, sinó en els pactes anteriors de 1143 signats entre Ramon Berenguer IV i l'Orde del Temple, pel que aquest darrer es comprometia ajudar aquell en la reconquesta contra els sarraïns a canvi de determinades contraprestacions econòmiques (83).

Tanmateix i segurament per aquella raó tal servei tindrà caràcter extraordinari, d'acord amb alguns testimonis que provenen del moment en que s'ha produït el canvi senyorial a favor de l'Orde de l'Hospital, i segons els quals els vassalls s'oposen a contribuir econòmicament i personalment en les campanyes bèl·liques del rei:

a) L'any 1319 el comanador i l'Universitat d'Horta acudeixen davant del sobrejunter de Saragossa, perquè s'oposen a les intencions d'aquell d'integrar-los i fer-los tributar a la Junta d'aquella Ciutat. El senyor i els representants municipals ensems designen un procurador perquè acudeixi davant del sobrejunter o del seu lloctinent per a plantejar-li l'improcedència de tals pretensions; però és de destacar que al document s'afirma:

- Que els Ordes militars "sint excepti ab omni servitute regali", i que ara no es pot pretendre imposar-los-en cap amb l'excusa de que en temps passats els homes d'Horta es trobaven "sub custodia domini regis".
- Que quan el Sant Pare va donar els béns del Temple a l'Hospital, aquest va rebre també els seus homes i amb les "consuetudinibus, privilegiis, usanciis (...) quod Templi eos tenebant vel regi faciebant tenebant".
- I que mai el Temple va sotmetre els seus dominis d'Horta i llurs homes a cap Junta, com tampoc ho pot fer ara l'Hospital.

b) L'any 1325 el castellà d'Amposta ofereix al rei i al seu fill primogènit l'infant Alfons un donatiu total d'uns 100.000 sous jaquesos, dels que 6.000 havien de satisfer els homes de la Batllia d'Horta segons taxació feta oportunament. Tanmateix els jurats del lloc s'hi oposen aduïnt:

- Que l'Orde del Temple, i el seu successor el de l'Hospital tenien els dominis catalans de la Castellania "ad franchum alodium ex donacionem regia".
- Que en la Carta de població concedida pel Temple, aquell no s'havia retingut cap dret com ara el que es reclama per a donar un "subsidió" al rei ni a l'infant.
- Que en raó d'aquella donació comtal a favor de l'Orde (1177) els vassalls dels llocs eren "franchi, liberi et inmundi ad omni exactioni regali et vicinali".
- Que per les raons anteriors, justament l'Orde del Temple mai els havia imposat el pagament de cap subsidi ni tribut reial.
- Que en tant que l'Hospital va rebre els béns i dominis del Temple, els han de tenir de la mateixa manera.

I adverteixen al castellà que si vol exigir i forçar els homes d'Horta a pagar aquell subsidi, per ell o pels oficials reials, la Universitat apel·larà al gran mestre de l'Orde i al Sumo Pontífex atesos els grans danys i perjudicis que els pot causar.

c) En altra ocasió de 1328, el mateix castellà fra Sanç d'Aragó exigeix als vassalls de la Castellania que satisfacin un tribut de bovatge i altre en raó del coronatge als que aquell s'havia compromés davant el rei; la causa o raó de tal pagament extraordinari segons l'Orde era perquè el rei confirmés els privilegis i llibertats dels homes i vassalls de la Castellania. Però els representants de Gadesa, Corbera, Batea, Pinell, Rasquera i Ginestar es queixen i es neguen a satisfer la part de la càrrega que els correspon en conjunt i que és de 3.600 sous jaquesos per tots dos conceptes, i les raons són similars al cas anterior:

- Que ni el rei, ni el castellà ni altres persones per ells poden taxar els llocs.
- Que si l'Orde ha assumit el pagament d'aquells tributs és ell que els ha de satisfer, i no pot repercutir-los en llurs vassalls doncs les Universitats respectives no hi van intervenir.
- Que en conseqüència no poden ser forçats a fer aquell pagament, i que en altre cas posaran llurs persones i béns "en guarda e en proteccio spiritual del molt religios e molt honest senyor maestre maior de l'Espital".
- Que en qualsevol cas apel·len al gran mestre de l'Orde per a no ser forçats pel rei, atenent "la costuma expressa" per la que els frares de l'Hospital "sos vassalls defendre e mantenir son tenquts e obligats" (84).

Ignorem com s'acaben resolent aquells conflictes; però sembla evident que almenys l'Orde del Temple manté els seus dominis al marge de la Corona, i amb independència dels pactes i convenis que hagi pogut establir pel seu compte amb el rei. I d'aquells pactes n'estàn exclosos els vassalls en la mesura que les Cartes de població o altres documents d'establiment de la població cristiana no formulen cap reserva en tal sentit.

1.1.2 L'especial relació amb l'Orde del Temple:

En definitiva, ens trobem amb l'establiment d'unes relacions rei-senyor de naturalesa diferent en cada cas, i peculiars en el de l'Orde del Temple degut probablement al seu caràcter preeminent i especialment privilegiat, com a tal institut religioso-militar per llur naturalesa eclesiàstica i també arran la seva col·laboració en la reconquesta cristiana de la Catalunya de més enllà del riu Llobregat. En l'Orde del Temple conflueix una naturalesa espiritual i a la vegada temporal com a senyor d'uns territoris determinats; així aquell pacte de 1143 al·ludeix en el seu encapçalament a l'objecte fundacional de l'Orde com és la defensa de l'Església a l'Orient i a l'Occident, particularment "in Ispaniis ad deprimendam et debellandam et

expellendam gentem maurorum" que tant estàn perjudicant la Santa Cristiandat; i finalment s'estipulen unes contraprestacions determinades a favor de l'Orde.

Cal dir també que les donacions que es fan al Temple, tant les recollides al document de 1143 com les altres posteriors són sempre en remissió dels pecats del donant i dels seus, com una espècie de llegat a favor de la seva ànima. Com a exemple podem veure el document de donació d'Ascó i Riba-roja amb Tortosa de 1182: "Ad honorem et gloriam Dei omnipotentis, Patris et Filii et Spiritus Sancti, et Beate Marie virgini et omnium sanctorum. Ego Ildefonsus (..) in mea plena memoria et mea sanitate et spontanea voluntate et consilio maiorum Curie mee, pro salute anime mee et ob remissionem peccatorum meorum, dono, offero et in perpetuum trado" (85).

D'altra banda aquell gaudi del ple domini i propietat de l'Orde del Temple sobre els seus dominis es manifesta clarament amb les expressions que aquell usa en les seves concessions: sovint al·ludeix al seu "iure et senioratico" o "iure et dominio" sobre els territoris que posseeix, i es titula com "domno terre" o "potestate terre"; podem veure també com a la Carta de població de Camposines de 1209 fa retenció "ad proprietatem et donationem nostram fidelitatem omnium hominum" i altres drets i béns que s'indiquen, que acaba mantenint "sub ducatu" seu (86).

I encara aquella plena propietat va acompanyada d'altra concessió: la d'immunitat, en el sentit de reconèixer que l'Orde, els seus béns i membres estàn sotmesos a altra jurisdicció, la de l'Església i el papa, i no a la reial si no és en qüestions o litigis d'ordre senyorial.

Però a més gaudeixen d'una protecció reial especial, i tenim alguns exemples en els que es manifesta:

- El juliol de 1289 el rei encomana al noble Berenguer d'Entença que recapti dels cavallers templers d'Ascó, Horta i Gandesa i llurs vassalls unes contribucions de 10.000 sous jaquesos; com sigui que aquells no els paguen, Entença els embarga bestiar per manament del "senyor rey"; i a partir d'aquí s'inicia un litigi que s'allarga fins la primeria del s. XIV. En tot cas, l'afer és judicat per la Cúria comtal, i la sentència assenyala que la competència per a conèixer l'afer correspon al rei "in potestatem iudicum" que exerceix a Catalunya en tota qüestió afectant a magnats i cavallers ("magnatum et militum").

- El novembre de 1328 i en relació amb conflicte jurisdiccional entre el lloctinent del preceptor de Miravet i el batlle de Tortosa sobre la competència d'un o altre per a judicar uns sarraïns empresonats a Miravet, el cavaller hospitaler declara i adverteix aquells que "nos e nostres bens e nostres vassalls" estàn "en guarda e en proteccio del seynor rey".

- El novembre de 1335, talment en relació amb una qüestió de jurisdicció sobre uns lladres vassalls dels hospitalers de Miravet, que enfronta al mateix lloctinent del comanador miravetà i el batlle de Móra, aquell cavaller recorda a l'oficial del senyor d'Entença que com no faci justícia contra aquells delinqüents que es troben en el seu districte incorrerà en les penes previstes per les "honrades Constitucions del sant Concili de Tarragona" aplicables a tots aquells que causen i fan "malefícis a religiosos ho a lurs bens e a lurs homens e bens d'aquells".

- I un nou conflicte se suscita l'any 1374, quan la Baronia d'Entença està integrada al Comtat de Prades: el desembre d'aquell any el comte de Prades requereix el preceptor de Miravet perquè li satisfaci 100 lliures carregades sobre el seus dominis i els seus homes, adduint que les hi havia concedit el castellà d'Amposta; aquell cavaller hospitaler acudeix davant del rei en queixa, i aquest el setembre de 1375:

- Concedeix i disposa "treugas (...) duratoras ad certum tempus".

- S'insisteix en què "cum clerici et persone eclesiastique et bona eorum que sub spirituali proteccionis nostre constituta sunt", per "iuxta pragmaticam sancionem" ordena que no hi hagi guerra entre ambdues parts, cosa que no toleraria perquè aniria contra la seva "propria auctoritate".

- El rei talment assenyala al comte que si fa guerra o força el preceptor de Miravet o els homes del lloc o llurs béns mentre durin les treves, "contra vos de iure et iuxtam Constituciones pacimi et trequarum et Usaticos Barchinonem cum exertibus et alia cum effectu fortiter procedi faciemus" (87).

1.1.3 Altres aspectes:

Encara podem veure altres aspectes que diferencien ambdòs Senyoriis, en part ja apuntats.

Efectivament, les donacions que es fan a Volta i a Castellvell segueixen la fórmula de les "convenientiae" medievals (88): al final del document intervenen els beneficiaris i cada ún d'ells amb l'expressió de "convenio" asseguren al concedent que el tindran pel "suo seniore" mantenint-se fidels a ell sense engany ni frau. I particularment:

- Quant al genovès Volta, el comte disposa que sigui "estadant" de la seva terra "de finibus Barchinone atque Tortuose et Ispanie".

- I pel que fa a Castellvell: aquest i els seus successors han de ser homes sòlids del rei; ell mateix assegura que retornarà al rei la potestat sobre els castells encomanats quan així sigui requerit; i Alfons I li assegura amb l'expressió de "convenio" que ni ell ni els seus successors li posaran "alium seniozem" que no sigui el mateix rei.

Pel que fa a l'Orde del Temple aquest no intervé en el document, sinó que rep les donacions fetes al seu favor gratuïtament sense cap càrrega, de

manera plena, com venim dient en franc i lliure alou. El rei doncs cedeix el ple domini a l'Orde, i a més no disposa cap servei ni càrrega econòmica a càrrec seu. Per exemple en la citada donació d'Ascó de 1182 el rei s'adreça al Temple sota la formula de "totum transfero in eorum dominium et potestatem absque omni retentu", per bé que com veurem el monarca es reserva unes rendes determinades.

Malgrat tot, pel que fa a les donacions fetes a Volta i Castellvell potser encara podem establir diferències entre elles. És a dir: en tots dos casos el rei cedeix la possessió dels termes i encomana la guarda dels castells del districte, amb subjecció a la fidelitat que li deuen; però pel que fa a la donació dels termes creiem que tenen una naturalesa diferent en cada cas:

- A Volta es concedeix el "senioratico" sobre els termes i "omnibus estachamentis". D'acord amb aquestes expressions sembla que el comte de Barcelona està donant el domini i la jurisdicció sobre el castell i termes de Flix: "senioratico" per l'autoritat que li confereix el comte en tots els ordres tant respecte el territori com sobre els seus habitants, amb facultats diverses inclosa la de poder judicar i punir; i "estachamentis" que confirmaria la cessió de la jurisdicció en tant que particularment es concedeix al nou senyor un monopoli com és el de rebre totes les fiances que han de lliurar els pledejadors a l'inici del plet (89).

- En canvi a Castellvell "s'encomanen i donen" uns castells i termes; però mentre que pels castells es disposen uns drets i deures determinats, quan als termes que s'esmenten amb l'expressió d'"honorem" el rei declara que es reserva una dominicatura i promet que sobre aquells no designarà cap altre senyor que no sigui ell mateix (90).

Tenim doncs el dubte de si les donacions laiques són estrictament feudals, és a dir de si el rei segueix ostentant plenament la seva potestat i domini directe sobre els béns cedits en tots dos casos. Som de l'opinió que hem de distingir entre la donació dels termes i l'encomana dels castells: en un i altre cas el senyor feudal deurà ser fidel al rei i mantenir-se sota la seva potestat compromentent-se com fan a no sotmetre's a altre senyor que no sigui el rei; però mentre no hi ha dubte de que el rei es reserva els castells que li hauràn de ser retornats quan els reclami, pel que fa als termes a Volta segons aquella expressió de "senioratico" li estaria concedint el domini directe, i a Castellvell en canvi solament el domini útil en tant que implícitament es reconeix que el títol de concessió és transmissible malgrat que el mateix rei promet que no ho farà.

En definitiva, en tots dos casos de Volta i Castellvell és evident que ens trobem davant dues concessions feudals; però insistim en la seva naturalesa diferent: la primera s'assembla més a aquelles que veurem tot seguit del s. XIII i XIV en les que es fa concessió expressa del domini directe en alou, mentre que el rei manté la seva potestat amb

determinades facultats sobre el feu cedit; i a Castellvell se l'estableix feudalment però en el seu domini útil, sens perjudici dels seus drets a establir nova població al territori encomanat.

Una diferència també important és que únicament a Castellvell se li exigeix que sigui home sòlid del rei; mentre que a Volta sols se li ve a exigir que sigui estadant als dominis del rei. Certament no podem resoldre completament la qüestió; però sembla evident que es tracta de dues donacions diferenciades, amb dos elements comuns que són la cessió dels castells respectius i de l'exigència de fidelitat.

D'altra banda i comuna a totes les donacions reials és la referència general d'inclusió en aquelles de les pertinences, utilitats, "placitis et usaticis", que es reconeixen a favor del beneficiari en relació als termes donats:

- Pertinences: Amb inclusió de tots els béns del castell.
- Utilitats: Perquè en definitiva en puguin usar lliurement i plenament.
- "Placitis": En aquest cas es fa esment als drets o beneficis que s'obtenen de l'administració de justícia (91).
- "Usaticis": Entenem que aquesta expressió es refereix en general a tot dret de naturalesa tributària (92).

Afegim i recordem en relació amb els senyors laics que solament a Volta se li concedeix expressament "omnibus estachamentis", drets vinculats a l'administració de justícia. Però a ells i als "placitis" ens referim tot seguit en tractar de la jurisdicció.

Encara hem de dir que no se sol fer referència als habitants dels dominis concedits. Els primers documents que els esmenten i els inclouen són de 1182: en la venda que Ramon de Montcada fa dels seus drets sobre Horta a l'Orde del Temple; i en la donació d'Alfons I dels termes d'Ascó i Riba-roja al mateix Orde. A partir d'aquest moment sempre més apareix l'inclusió als pobladors dels llocs i termes que es donen o transmeten.

La causa d'aquella omisió inicial pot deure's al fet que es tracta de territoris que no compten encara amb una població consolidada (deixem a banda els habitants sarraïns, que gaudeixen d'uns privilegis especials segons la Carta atorgada per Ramon Berenguer IV). Però en el cas de Volta a Flix, la concessió del "senioratico" comporta també el dret a establir-hi nova població i rebre'n el jurament corresponent de fidelitat, així com d'aquells que ja hi són i que abans ho feien al rei (93).

Pei que fa a Castellvell el document no es refereix a aquelles facultats; tanmateix, d'acord amb el cap. XVIII de les "Commemoracions" per quan el rei no percep cap renda del feu donat, res impedeix al feudatari

establir emfitèuticament a altres individus en les terres del feu sense necessitar l'autorització prèvia del senyor, és a dir del rei.

L'establiment emfitèutic, en tant que no constitueix un acte d'alienació del feu i que d'altra banda pretèn l'explotació del territori, és per sí un acte beneficiós pel senyor; i ja a partir d'aquell establiment es disposen altres relacions de naturalesa feudal entre el baró i la població que s'estableix, amb els deures d'homenatge i fidelitat i la jurisdicció que se'n deriva.

En definitiva, a partir del moment en que el nou senyor comença a establir nova població els homes i dones que s'instal·len esdevenen vassalls seus en raó de les relacions que es concerten, almenys pel que fa a qüestions d'ordre dominical.

1.2 Els Senyorijs dels s. XIII i XIV:

Hem de referir-nos en aquest cas a les Baronies de Flix i d'Entença.

a) Baronia de Flix:

a.1 El s. XIII:

Pel que fa a Flix, el s. XIII es produeix un canvi inicialment de formulació documental que pot implicar un nou tipus d'establiment feudal senyorial:

- L'any 1154 la Baronia es cedeix en feu a Bonifaci de Volta amb la retenció inicial que hem vist i que el 1157 s'aboleix.

- Però el 1257 la Corona recupera la Baronia i Jaume I la dona a Teresa Gil de Vidaura i llurs fills (comuns) "in feudi seu regalis (...) ut alio quaque modo", inclou tot el domini i parcialment la jurisdicció sobre els termes del castell i llurs habitants, però "per alodium perpetuum, franchum et liberum (...) sine omni retencionem".

- I quan Teresa Gil ho ven amb la intervenció del mateix Jaume I a Arnau del Bosch el 1262 no es fa esment al feu i s'assenyala: "vendimus ac tradimus ubi totam potestatem dicti castri et cenam et cum omnibus hominibus et feminis"; es declara que se li garanteix la lliure possessió "franche, libere et quiete ac per alodium francum", perquè ho exploti i pugui vendre, donar o gravar a la seva voluntat; i Arnau del Bosch ho rep tot sense cap contraprestació ni càrrega a favor del monarca.

Aquella donació a Teresa Gil la qualifiquem ja d'alodio-feudal, en funció de la seva naturalesa:

- Feudal o en regalia d'una banda, en tant que la beneficiària passa a posseir un territori fiscal o públic en nom del rei, i aquell conserva la seva potestat suprema sobre el castell i els seus termes.

- l' alodial en tant que se li transmet el domini directe i l'útil sense cap retenció reial; no se li exigeix cap renda i se li permet disposar lliurement dels termes cedits tant per a l'establiment en els mateixos de llurs pobladors, i talment per quant podrà disposar del Senyoriu com a tal a favor de tercers sens perjudici dels límits feudals existents i que veurem més endavant (94).

Amb la concessió del domini directe es deu assegurar a la feudatària que el rei no hi posarà altre senyor que no sigui ell mateix, amb la qual cosa li està garantint també que el seu domini no es limitarà.

Al nostre entendre el canvi observat potser no sigui més que formal, doncs aquella donació no diferiria tant de l'anterior purament feudal, segons els termes del document feta a Bonifaci de Volta el s. XII, o almenys a partir de 1157 quan el mateix comte de Barcelona renuncia a la part de les rendes que s'havia reservat el 1154.

Així, quan es fa la donació a Bonifaci de Volta se li concedeix "cum senioratico": se li atorga el senyoriu i amb ell la facultat de procedir al parcel·lament, establiment i repartiment de les terres del nou domini. La cessió del senyoriu creiem entendre-la com la del domini directe d'uns termes, i inclou els vassalls que l'habiten i que passen a la dependència del nou titular d'aquells.

Les donacions feudals efectuades pel comte de Barcelona el s. XII exigeixen que els beneficiaris romanguin sota la seva potestat i fidelitat, i comporten la prestació d'un servei determinat com és guardar els castells de la Baronia i tenir-los a disposició del monarca en tot temps.

Malgrat tot, la referència conjunta a l'alou i al feu o "alio quaque modo" de possessió com es recull en la donació a Teresa Gil, no eximeix dels deures feudals envers el rei que segueix ostentant la suprema potestat sobre el castell i termes de la Baronia, com ho acreditem més endavant.

Potser al final hem d'acabar conclouent que el terme "feu" es refereix a la potestat que ostenta el rei sobre el castell com a centre militar i jurisdiccional i sobre els seus termes i llurs habitants, amb les prestacions personals que d'això sent poden derivar; mentre que l'alou tindria un triple contingut com ara la possessió del domini directe, l'inexistència de tota càrrega econòmica i la lliure disposició franca dels territoris que depenen del castell però en allò que fa referència a l'exercici del Senyoriu en l'àmbit territorial i personal dels seus vassalls.

L'expressió d'alou, d'altra banda, no comportaria per sí el reconeixement formal de la seva lliure disposició a favor de tercers, doncs el feu ja és transmissible; i encara que la donació reial sigui en alou sempre cal

l'autorització prèvia del senyor principal (del rei en aquest cas) per a gravar-lo o alienar-lo a tercers.

Finalment, quan es fa la donació a Arnau del Bosch el 1262, el document segueix referint-se a l'alou i no apareix cap al·lusió al feu. Tanmateix, malgrat aquella omisió potser expressa per la mateixa evolució de l'institució feudal, tot i que se li reconeix la facultat de disposar lliurement del Senyoriu a favor de tercers, tampoc pot fer-ho sense l'intervenció del monarca com veurem més endavant quan un descendent d'aquell primer del Bosch grava els seus dominis i requereix de l'autorització prèvia del monarca.

Tot i que no se'n fa referència expressa, considerem que el document de constitució inicial del Senyoriu (que en aquest cas és fet a favor de Volta) constitueix per sí la primera font jurídica del feu, i els successius documents de transmissió es limiten a modificar, ampliar o clarificar aquell amb més detall pel que fa als drets i facultats del senyor sense abolir-lo. D'aquesta manera:

- La deguda fidelitat al rei com el reconeixement de la seva potestat sobre el castell donat i els seus termes es recull en el document de 1154; i aquelles prerrogatives subsisteixen en els establiments senyorials posteriors dels s. XIII i XIV, tot i que no en fan referència expressa. De fet tenim constància de que fins el s. XVIII el monarca intervé autoritzant determinats actes o recuperant la seva potestat sobre el castell i termes.
- La retenció de rendes establerta el 1154 consistent en la tercera part de les rendes, és abolida el 1157 i així es manté en els segles posteriors.

D'altra banda hem de destacar l'aparició del terme "regalia" en el document de donació a Teresa Gil equiparat al de feu, en al·lusió als béns i drets públics sobre els que la Corona té la plena disposició (95); i encara s'inclou l'al·lusió general a "alio quaque modo" de possessió, expressió que s'afegeix a la feudal i de regalia. S'està al·ludint a dos tipus d'establiment senyorial concrets i un de general, però tots ells equivalents:

- El terme "feu" ha degut perdre el seu sentit inicial del s. XII, amb connotacions militars d'establiment senyorial en funció del castell o fortalesa la guarda de la qual s'encomanava. Els establiments feudals que hem vist del s. XII es troben subjectes a uns serveis determinats en funció dels castells que s'encomanen i que sempre han d'estar a disposició del rei, en temps de pau i de guerra (96).
- El s. XIII el Comtat de Barcelona ha donat per acabada la reconquesta del territori que constitueix el Principat de Catalunya, i el seu domini està consolidat. En conseqüència el sistema feudal ha perdut la seva connotació militar essencial del segle anterior, i si bé es manté formalment l'expressió de "feu", al·ludeix ja a béns i drets fiscals de la Corona (de domini públic) dels que el rei en pot disposar lliurement per

la potestat suprema que ostenta; d'aquí l'altra expressió de "regalia", i encara la de "qualsevol altre modus" de possessió insistint en definitiva en la plena i lliure possessió que es cedeix, subjecta en tot cas al deure de fidelitat al rei i a la potestat d'aquell sobre el castell i termes, en quant senyor superior del senyor feudal.

L'ús d'aquesta triple terminologia evidencia la confusió existent per a definir i conceptuar les noves relacions rei-senyors que s'estableixen. I encara es complica més la situació amb l'aparició tot seguit de l'altra expressió d'"alou", al que ja ens hem referit.

En definitiva, totes aquelles donacions es refereixen expressament al territori, senyoriu i establiment de llurs termes, amb un sentit dominical sobre llurs pertinences; i d'una manera molt genèrica es fa referència als drets i usatges tributaris que es perceben o puguin cobrar-se. Més explícit és l'acte de venda de Teresa Gil a Arnau del Bosch l'any 1262 quan amb una població consolidada, es relacionen amb molt detall els béns i drets que es transmeten amb el domini, aspecte aquest a destacar respecte dels documents anteriors. Així s'exposa quins són els drets i els béns inherents al Senyoriu:

- Els drets de cenes, questes, toltes, forces, emprius, terços, quarts i cinquens, de passatge i barcatge, de bovatge, de monedatge, fogatges i altres usatges; amb les pastures, salines, sembrats, plans, estacaments, vinyes, alous, dominatures, terres conreades i sense conrear, ermes i poblades, les muntanyes i les valls, les deveses, fusta, roques i caces de tota classe, prats, fonts, pous i boscos.
- Es fa esment a les barques, molins, forns, cases i corrals, i a les aigües, aigüamolls, i recs, i tot cens en general de gallines, pernils, etc.
- Es recullen també les prestacions d'exèrcit, host i cavalcada.
- I es transmet també la facultat de redimir servituds.

a.2 El s. XIV:

Al llarg del s. XIV a la Baronia de Flix i per mitjà de la subhasta del Senyoriu íntegrament considerat (del territori, dels béns senyorials i en general del domini i la jurisdicció que s'ostenten i amb els seus habitants), es produeixen canvis en la seva titularitat:

- Abans de 1382 s'ha confiscat la Baronia en execució d'una sanció econòmica imposada al senyor Arnau del Bosch i després es subhasta per a poder fer front al seu pagament; la quantia d'aquella sanció és de 8.900 florins d'or nous d'Aragó. I finalment el 21 de juny de 1382 s'adjudica a Francesc de Sant Climent en lliure i franc alou, amb els seus habitants i tot el domini i jurisdicció. No es fa esment al feu i tampoc s'estableix cap càrrega tributària (97).

- El 1399, a conseqüència d'un procediment executiu instat pels creditors d'aquell Sant Climent, la Ciutat de Barcelona adquireix la mateixa Baronia per 15.000 lliures jaqueses en condicions similars a l'anterior (98).

En aquests casos la Baronia es transmet per subhasta en pagament d'una sanció econòmica, o en execució d'uns deutes del senyor. Encara en el segon cas no ens consta l'intervenció del rei, sinó que els compromisos corresponents els signen el transmissent amb la seva esposa i llurs fills, els seus creditors i els representants de la Ciutat adquirent; suposem això no obstant que el rei deuria sancionar la transmissió acordada (99).

Diguem també que en cap d'aquestes dues cessions es fa esment a deures de fidelitat al rei ni a la seva potestat sobre el castell i termes; tanmateix són deures que subsisteixen com veiem més endavant. En tot cas, la transmissió es fa respectant la naturalesa alodial de la Baronia i sense cap càrrega.

b) La Baronia d'Entença:

Fins el s. XIV aquella Baronia de Castellvell segueix en poder de la mateixa família i els seus descendents per línia materna de Sobirats-Sant Martí i Entença.

Existeix però un únic document d'establiment feudal que és l'atorgat a Guillem de Castellvell el 1174, almenys fins la creació del Comtat de Prades el 1324, i amb l'excepció del castell i termes de Garcia.

Efectivament un cas a part el constitueix el lloc de Garcia, que a mitjans s. XIII se separa de l'antiga Baronia per a passar al domini i jurisdicció de diferents particulars, fins que el 1309 Guillem d'Entença adquireix els seus castell i termes, recuperant-los per al domini de la seva família. A l'apartat següent ens referim amb més detall a les transmissions dels dominis de Garcia; ara sols volem constatar com aquell feu talment acaba convertint-se en alodial segons es desprèn de l'acte de venda celebrat el 1272 pel senyor Pere de Berga: el ven en franc alou, lliure i immune, sense cap servitut i amb els seus habitants cristians i sarraïns (100).

Anys després, el 1309 a requeriment dels creditors del difunt senyor Galcerà d'Artesa, de manera "instantissime", els seus marmessors posen en venda el castell i termes de Garcia per tal de poder liquidar els deutes existents, però també i amb caràcter previ retornar i fer efectiu el dot de la vídua d'Artesa i poder satisfer els llegats deixats per aquell i pel seu pare. Finalment és Guillem d'Entença qui ho adquireix (101).

Inicialment quan Alfons I va donar Garcia amb Móra i Tivissa a Guillem de Castellvell s'indicava clarament que s'establia un feu, i no s'al.ludia a l'alou; a més es fixava un servei personal a càrrec del nou feudatari. Però com hem vist a mitjans s. XIII el feu de Garcia ha esdevingut franc en alou, lliure i immune; es produeix una situació similar a la de la Baronia de Flix el mateix s. XIII, i d'igual manera Garcia és objecte de diferents transmissions successives en les que suposem que intervindria el rei per bé que ho desconeixem.

Ja pel que fa a la Baronia com a tal en conjunt amb Garcia, recordem que Jaume II la recupera per donació i venda segons els pactes establerts amb Guillem d'Entença a la primavera del s. XIV. I l'any 1324 el mateix rei crea el Comtat de Prades i el dóna amb la nostra Baronia al seu fill l'infant Ramon Berenguer. En aquesta ocasió també s'usen indistintament ambdues expressions d'alodial i feudal (102):

- Es fa donació del domini directe ("directum dominium") "et ius alodiarum" sobre tots els territoris, "dominicaturas, mansis, honoribus et possessionibus, (...) cum montibus et planis, garrigiis, cumbis sive vallibus, et cum fluminis, rivis sive fontibus, furnis, molendinis, adempreviis, tallis et collectis, subsidiis (...) ac monetaria".

- S'hi inclouen tots els drets de passatge, carnatge, pesos i mesures, d'host i cavalcada "et redemptionibus eorum", rendes, delmes, grans i tot dret dominical.

El rei declara que fa aquella donació al seu fill de "ex nostra regalis plenitudine potestatis" amb l'exigència de que l'infant ho posseeixi amb el degut homenatge i sota la potestat del rei "pro feudo", insistint en que sigui "per hereditate in feudum (...) ut alio modo". Per últim s'indiquen els termes que integren els nous dominis, i acaba assenyalant que en la donació s'hi inclouen tots "baronibus, militibus, feudatariis (...) et cum omnibus hominibus et feminis".

La formulació d'aquest document és molt similar a la dels actes realitzats sobre la Baronia de Flix de 1257 a favor de Teresa Gil i sobretot de la venda a Arnau del Bosch l'any 1262. En tot cas hem de destacar que en l'acte de 1324 al que ens referim el rei actua en exercici de la seva "plenitudine potestatis", que ostenta sobre uns territoris que han retornat al domini ple de la Corona (103).

D'altra banda, la donació de 1324 es refereix al domini directe, indicant que es fa en feu "ut alio modo", perquè el donatari ho posseeixi sota l'homenatge "et potestates" que corresponen al rei. Hem vist també com es fa esment als "ius alodiarum"; de fet no es diu que el domini es transmet en franc alou com en altres casos i podríem entendre que aquella expressió s'està referint bé als drets que corresponen al domini directe sobre tot immoble o què es reconeix també el Senyoriu respecte

dels aloers que es troben en aquells districtes de Prades i d'Entença (104).

Per la nostra part, en tant que es transmet el domini directe sense cap càrrega (a excepció dels de caràcter feudal com són l'homenatge i la fidelitat, i altres derivats de la potestat que clarament es reserva el rei), i per quant el document al·ludeix a la donació en feu o en altra qualsevol manera equivalent, considerem que la donació és franca i alodial. A més s'indica que se'n fa donació i tradició perpètua i irrevocable entre vius "per hereditate titulo".

En qualsevol cas, aquell domini directe es veu obviament limitat pels drets que ostenta el rei, per la seva potestat suprema, que sempre haurà d'autoritzar tot acte de disposició del Senyoriu. Un exemple és del gener de 1329 quan el rei Alfons autoritza al seu germà el comte Ramon Berenguer a disposar dels castells i viles d'Altafulla, Falset, Móra, Tivissa, Aléixar i Ulldemolins com a donació "propter nuptias" a favor de la seva futura esposa. La donació inclou les rendes i drets d'aquells llocs "cum omnibus hominibus vassallis" (105).

D'altra banda, el document manté la formalitat de detallar els béns i drets que es cedeixen, inclosos els habitants i pobladors del territori.

2) La jurisdicció:

Si acudim al text de les "Commemoracions", els caps. XXXVIII i XLIII fan referència a la jurisdicció reial:

- El primer assenyala que el príncep té jurisdicció general sobre el seu Regne, i així té imperi sobre tots els homes que l'habiten.
- El segon declara que tot senyor sòlid té jurisdicció sobre el seu home o vassall sòlid en raó del jurament de fidelitat i homenatge que aquell li ha fet. I en tant que aquell vassall s'ha subjectat personalment al senyor sòlid aquest té jurisdicció sobre aquell i els seus béns (encara que no els tingui cedits pel mateix senyor): és el seu jutge.
- El mateix cap. XLIII deixa clar que la jurisdicció s'exerceix en raó del feu, i d'altra banda que no es reconeix implícitament a cap senyor el mer o mixte imperi (o capacitat de judicar) que únicament ostenta el príncep, sens perjudici de que aquell també la cedeixi.

Cal distingir doncs el que és la jurisdicció senyorial de l'administració de la justícia o imperi, ja sigui el mer, el mixte o ambdós (106):

- La jurisdicció en un sentit ample no es refereix solament a l'administració de justícia, ja que comprèn també tota una sèrie de prerrogatives que el senyor ostenta sobre les persones i béns dels seus vassalls: dret a dictar normes i concedir privilegis; d'establir determinats serveis personals als

vassalls; de forçar-los a usar d'uns serveis senyorials (forn, molí, etc.); dret a dictar bans; dret a capbreuar; dret a sancionar; i comportar també unes facultats determinades per a judicar en qüestions afectants al domini i a l'establiment de la població.

- I posseir el mer o el mixte imperi o ambdós, suposa tenir la facultat de judicar tota causa civil i/o criminal entre els habitants del territori. Aquesta facultat i respecte tot el Regne l'ostenta el príncep, i inicialment els senyors resten exclosos del seu exercici, sens perjudici de que també se'ls pugui cedir (107).

Centrant-nos a la nostra zona, hem de dir que els documents reials del s. XII de concessió dels diferents territoris no solen fer referència expressa a la jurisdicció; però de fet els senyors l'exerceixen en tots els seus àmbits.

La concessió del "senioratico" a Bonifaci de Volta l'any 1154 sobre el castell i termes de Flix comporta entre altres facultats i prerrogatives la de rebre i exigir el jurament de fidelitat dels homes que habiten al seu domini, de judicar i punir, i de poder exigir altres prestacions de caràcter personal. A més se li feia cessió d'"omnibus estachamentis", drets econòmics de naturalesa judicial: els dipòsits de les fiances que els pledejants han de lliurar en iniciar-se el plet (108).

Pel que fa a la donació a Castellvell, no es fa esment a la jurisdicció. I en les Cartes de població que el rei concedeix a Horta i Bene (1165) i a Batea i Algars (1181), aquell justament es reserva la jurisdicció sobre els pobladors dels llocs segons els furs de Saragossa, així com la fidelitat que li deuen.

I justament d'acord amb aquell document de 1166 pel que Ramon Dapifer i el seu fill Ramon de Montcada designen a Pere de Subirats com a castlà d'Horta, li cedeixen: la meitat dels drets que es percebin de "iustitiis, (...) (i) estachamentos"; i talment la facultat de procedir contra tothom "in (...) kuria et in placitis". El rei intervé en el document signant-lo, i certament no coneixem exactament les condicions i naturalesa dels drets que ostenten els Montcada per bé que creiem que es són senyors feudals; però s'està fent referència a l'administració de justícia, amb al·lusió a la Cúria o Cort judicial i als drets que se'n deriven. En definitiva, si tenim en compte que són els Montcada els que cedeixen a Subirats aquells drets i la Cúria, tot i que signi el rei donant la seva autorització, creiem que aquells ja com a senyors feudals del lloc, ostenten realment tals prerrogatives; altra cosa seria poder determinar si ho és a títol pròpi per concessió del rei o simplement per delegació.

Pel que fa a les donacions al cavaller Espanyol de Prades (1175) i a Bernat Granell (de 1181, que complementa altre document adreçat als pobladors) disposen uns drets econòmics a favor del monarca i es

concedeixen determinades facultats dominicals, però en cap moment es fa referència ni es cedeix la jurisdicció reial.

Quant a la donació del castell i termes d'Ascó de 1182 hem de considerar inclosa la jurisdicció quan el rei es refereix a tots els drets que transfereix i que són els que ostenta pels seus "domini i potestat"; entenem que ens ho confirma quan refereix que talment fa cessió dels "placitis" o drets derivats dels processos judicials; i tot això encara es complementa amb la renúncia reial general que es formula a favor del Temple de tots els seus "iuris et rationis" que ostenta per aquella potestat.

En qualsevol cas, l'al·lusió directa a l'imperi o administració de justícia sobre els que seran els seus vassalls no apareix fins la donació dels castells i termes de Flix l'any 1257 a Teresa Gil de Vidaura: el rei li fa donació dels termes i castell de Flix en feu i franc alou "cum omni dominio, iure et mero imperio et vocibus et actionibus realibus et personalibus". Es distingeixen el domini, els drets que el senyor ostenta en general i de manera particular es fa esment a la jurisdicció criminal.

La cessió d'un Senyoriu és eminentment dominical i no comporta forçosament la de la jurisdicció, si no és la relativa exclusivament als establiments de béns efectuats i altres afectants estrictament a les relacions feudals.

Malgrat tot, res impedeix al rei com dèiem cedir-la, com també el mer i mixte imperi que ostenta, si així es disposa expressament en l'acte d'infeudament o de donació; ho hem vist en la de Jaume I a Teresa Gil el 1257, bé que sols se cita el mer imperi (causes criminals).

En canvi quan Teresa Gil i el rei venen el Senyoriu de Flix a Arnau del Bosch el 1262 es cedeix "totam potestatem dicti castri et cenam et cum omnibus hominibus et feminis tam chrispianis, quam judeis quam sarracenis in dicto castro et villa de Flix et loco vocato Ca Palma, (...) et cum toto dominio et iurisdictionem et iuribus et omnibus accionibus, petitionibus realibus et personalibus directis, utilibus seu mixtis". Per primera vegada s'usa l'expressió "jurisdiccio"; d'altra banda no s'al·ludeix al mer i mixte imperi, però podem entendre que es transmeten: el primer ja l'ostenta la venedora, i també s'inclou el segon en tant que es ven tota jurisdicció; justament l'any 1337 el rei Pere, remetent-se a aquell acte de venda de 1262, reconeix a l'aleshores senyor de la Baronia, que també s'anomena Arnau del Bosch, la plena i lliure potestat d'exercir la jurisdicció criminal (aixecant "furcum fusters sive lapiders") (109).

Pel que fa als dominis templers ens hem referit a la donació d'Ascó de 1182; i respecte dels altres, malgrat la manca de referències al respecte, l'Orde posseeix també la plena jurisdicció sobre els seus vassalls. Ho podem apreciar en les Cartes de població que es concedeixen des de

1192, en les que l'Orde es reserva determinats drets i prerrogatives d'índole dominical i jurisdiccional i s'exigeixen als pobladors uns serveis determinats i la fidelitat deguda.

Destaquem en tot cas que l'Orde sempre fa reserva general en tota Carta de població i d'establiment individual al seu "dominio et iure", distingint llurs facultats dominicals i jurisdicionals. A més de vegades es formulen altres reserves específiques d'evident naturalesa jurisdiccional:

- Als dominis hospitalers la Senyoria es reserva la potestat de dictar normes o "donar lleis" als seus vassalls tal com es recull en els actes d'homenatge a l'Orde de l'Hospital que tenen lloc als seus dominis a mitjans del s. XIV (110).
- En la primera Carta de Pinell de 1198, els cavallers concedents indiquen que "retinemus (...) calumpnias et iustitias".
- A la de Vilalba de 1224 l'Orde reté "rectam iustitiam".
- La de Gorrapte de 1237 cedeix la batllia a Filiolo, així com una participació de la quarta part de "omnibus firmamenti seu calonis vel aliquibus aliis adquisicionibus que iure pertinent Curiali" (de la Cort del batlle).

En tots aquells casos es confirma la jurisdicció de l'Orde del Temple sobre tots els seus dominis i llurs habitants, i aquella es reserva l'administració de justícia, consagrant també el seu concepte públic. I podem veure en un document d'establiment emfitèutic d'una casa a Gandesa, de 28 de novembre de 1280, que l'Orde dóna llibertat de disposició "salvis in omnibus et per omnia censu, condicionibus et pactis predictis, dominio, emparamento, firmamento, DISTRICTO, fatica, cinquenteno in omni casu et aliis omnibus juribus Templi" (111).

Per últim en relació als dominis de Castellvell, com hem dit la donació de 1174 no es refereix expressament a la jurisdicció. Però almenys el 1205 Alamanda de Sobirats l'exerceix sobre els seus dominis i vassalls i administra justícia; en aquell mateix moment i almenys pel que fa al terme de Tivissa aquelles facultats són compartides amb el castlà del lloc; els seus descendents d'Entença també exerceixen la jurisdicció i administren justícia civil i criminal sobre els seus vassalls; d'altra banda la cedeixen parcialment amb el sub-infeudament de Banyoles; i encara la reconeixen íntegrament l'any 1309 a favor del seu castlà de Tivissa sobre el lloc del Coll de Balaguer doncs es declara que ostenta tot "merum etiam mixtum imperium et omnem aliam quacumque iurisdictionem" (112).

Seguint al domini de Castellvell desconeixem el moment en què el rei cedeix la jurisdicció i l'administració de justícia en particular; pot ser que el mateix document de concessió del feu impliqui la cessió de la jurisdicció si ens atenem a l'opinió de CARRERAS per qui l'ús de l'expressió "dono" com ocorre amb Castellvell i fet habitual des del s. XII, està expressant la

cessió del senyoriu en el sentit complet de domini i jurisdicció sobre el castell i termes en qüestió. D'aquesta manera aquell Castellvell rebria també la jurisdicció, com ocorria amb Volta uns anys abans (113).

En tot cas, quan Jaume II crea el Comtat de Prades i l'any 1324 el dona a un dels seus fills amb la Baronia d'Entença, manifesta que es fa "cum justitiis, coloniis, trienibus, placitis, firmamentis et estachamentis, cum banitis et faticis, et cum mero imperio atque mixto". De fet aquest document ens fa una relació qüasi completa dels drets que integren la jurisdicció senyorial, doncs amb els drets anteriors es relacionen altres prestacions personals i s'hi inclouen tots els habitants vassalls o no, tots els quals deuran retre la deguda fidelitat al nou senyor.

Encara hi ha com de fet hem apuntat, altra manifestació d'aquella jurisdicció: la facultat de fixar quin és el dret vigent al domini senyorial i que ha de regir les relacions dels vassalls entre sí i amb el senyor. En tenim diferents exemples, i podem destacar els següents:

- A Horta l'any 1296 els vassalls de la Comanda reconeixen que el Temple administra amb exclusivitat tota justícia civil i criminal en totes les instàncies, i l'Orde concedeix un capitulat de Costums que fixa l'ordenament jurídic que ha de regir la comunitat.
- A la Baronia de Flix l'any 1308 Pericó del Bosch concedeix als veïns i Universitat de Flix un codi de Costums i declara donar-los i concedir-los les "consuetudines scriptas et privilegia et libertates" de la Ciutat de Tortosa.
- El 1319 és el castellà d'Amposta qui concedeix altre capitulat de Costums a la Batllia de Miravet.
- El 1323 el castellà d'Amposta concedeix els Costums de Lleida a Vilalba i la Fatarella.
- El 1517 el comanador d'Ascó concedeix un nou codi local a la Torre de l'Espanyol.
- I els anys 1611, 1615 i 1623 els hospitalers atorguen Cartes de població a Benissanet, Ascó i Miravet, i almenys en el primer i tercer casos es concedeixen uns nous ordenaments jurídics als pobladors de cada lloc.

És de destacar d'altra banda, que aquesta abundosa producció legislativa, si se'ns permet usar l'expressió, es produeix en la seva major part als dominis dels Ordes militars; aquest fet contrasta amb l'escassa o nul·la producció dels senyorius laics, fins i tot al de Flix el senyor qüasi bé es limita a confirmar la vigència del dret propi de Tortosa.

Talment hem de dir que poca eficàcia tindria aquella Constitució de 1347 que després de proclamar la simpleza i insuficiència dels usos i costums de la Batllia de Miravet i de la Comanda d'Ascó, ordenava que s'apliquessin en llurs llocs les Constitucions de Catalunya, els Usatges de Barcelona i les Usances del Principat (114). Més encara si tenim en

compte que justament l'any següent i fins el 1351 es realitzen diferents actes d'homenatge a l'Orde de l'Hospital als diferents llocs d'aquells dominis, i en ells els vassalls declaren i reconeixen que sols l'Orde els pot donar "lleis" i únicament a ell correspon l'administració de justícia (115).

I podem anar més enllà: tinguem en compte que aquells capitulats locals fixen quins són llurs drets supletoris, i es corresponen amb els ordenaments generals del Principat. Per això ens podem plantejar si justament aquell dret general és supletori del local en tant que el mateix senyor ho accepta, i no precisament perquè obligatòriament s'hagi d'observar. En aquest sentit recordem que quan els vassalls d'Horta s'adrecen a l'Orde el 1296 perquè els fixi l'ordenament vigent, l'Orde del Temple manifesta que no pot reconèixer la vigència plena dels "iura communia" per a tota causa perquè si ho fés resultaria perjudicial pels habitants del seu domini (116).

En conclusió, tots els senyors exerceixen la jurisdicció de manera plena o l'acaben ostentant; són poques les ocasions en les que els documents reials s'hi refereixen, i de vegades es pot entendre inclosa en determinades expressions usades a l'època. En qualsevol cas tots l'exerceixen com dèiem, fins i tot podiem apreciar que es concedís a Volta, però mantenim reserves respecte de Castellvell.

Això no obstant, també a la Baronia dels Castellvell el seu titular exerceix la jurisdicció almenys el 1205; desconeixem si es deu a alguna concessió reial posterior a 1174, o si realment ja s'atorgava implícitament amb la donació dels seus dominis, o potser es tracta d'una pràctica consentida pel rei i així aquella jurisdicció prescriu a favor del senyor local (117).

En qualsevol cas, constatem que aquest darrer supòsit deu donar-se en més d'un cas, fins el punt que en Corts tingudes a Barcelona el 1283 es confirmen i reconeixen el mer i mixte imperi a favor de tots aquells senyors que l'han exercit fins aleshores, de la mateixa manera que llurs predecessors ho han fet en llurs dominis; i tot sense distingir en cap moment entre aquells que la reberen expressament per concessió reial i els que no (118).

Ja en els segles posteriors, sigui en actes de presa de possessió senyorial, Capbreus fins el s. XVIII o en les mateixes Cartes de població de Benissanet i Miravet del s. XVII, sempre més es reconeix la jurisdicció senyorial i s'afegeix la referència al mer i mixte imperi i a la jurisdicció alta i baixa. A la primeria del s. XIX els senyors segueixen designant els batlles també com a jutges ordinaris (el fet material de la designació simbolitzava l'assumpció de la jurisdicció civil), i se'ls continuen reconeixent titulars de la jurisdicció (119).

Malgrat tot, arran el Decret de Nova Planta de 1716 comencen a sorgir conflictes, i la Corona intenta recuperar determinats drets i prerrogatives dominicals i talment jurisdiccional; però a això ens hi referim més endavant en tractar especialment de la jurisdicció senyorial i l'administració de justícia.

3) El caràcter perpetu, disponibilitat i transmissibilitat dels Senyorius:

Els Senyorius que es constitueixen a la nostra zona tenen caràcter perpetu, però diferenciat. Hem distingit entre els Senyorius eclesiàstics i els laics:

1r.- Els senyorius eclesiàstics:

En el primer cas l'institut religiós-militar existeix per sí mateix al llarg dels segles i és ell qui manté la titularitat dels seus dominis, sens perjudici de que al front dels mateixos s'hi posi un cavaller determinat que en percep les seves rendes i exerceix la jurisdicció en nom de l'Orde fins que es substituït per un altre, i així successivament.

Els dominis templers s'han adquirit en alou lliure, franc, ingenu i immune. I el rei no els pot recuperar ni tan sols arran la desaparició d'aquells cavallers, doncs s'ha de sotmetre a la voluntat del Papat quan aquest disposa que els dominis passin a l'Orde de l'Hospital de Sant Joan de Jerusalem (120).

L'Orde del Temple gaudeix de plena llibertat i del ple domini dels seus territoris, exempts per ells i llurs vassalls de tot servei i tributació com hem vist més amunt si no estaven formalment establerts: ho recorden el comanador i els vassalls d'Horta al sobrejunter de Saragossa el 1319; i també ho advertien els vassalls d'Horta i els dels llocs cristians de la Batllia de Miravet els anys 1325 i 1328, respectivament, al mateix castellà d'Amposta, arribant a apel·lar contra aquell davant el gran mestre de l'Orde i del Papa. En tots els casos s'insisteix que l'Hospital ha rebut els dominis del Temple amb llurs vassalls de la mateixa manera i amb els privilegis que abans gaudien.

I el rei solament pot ocupar aquells dominis prèvia autorització papal després que els templers són declarats heretges el 1308; i tot i així es converteix en un administrador especial fins que la Santa Seu resol com hem dit i amb els pactes previs oportuns, que els dominis templers catalans es lliurin als hospitalers (s'uneixin als d'aquests darrers cavallers com disposa el Papa). El rei es limita a acceptar formalment el traspàs del domini a favor d'aquell altre Orde, i en tot cas s'imposa la condició de que aquells cavallers han de jurar sempre fidelitat al monarca i al seu hereu:

- Quan el castellà hospitaler d'Amposta pren possessió dels castells d'Ascó i Riba-roja el 8 de desembre de 1317, ho fa segons allò ordenat "per sanctissimum dominum Papam" i segons consta "per quoddam rescriptum papale sigillatum et bullatum cum bulla domini Pape"; i així mateix presenta una carta del rei Jaume II en la que aquell ordena "possessionem predictam (...) dari et tradi dicto domino castellano" i mana als homes d'aquells llocs que li prestin "homagium et fidelitatis sacramentum prestarent tanquam domino eorumdem".

- I ja el 13 d'abril de 1333, a Lleida, el castellà d'Amposta fra Sanç d'Aragó i els altres comanadors hospitalers, en compliment d'allò acordat pel Capítol provincial de la Castellania tingut a Gandesa, procedeixen a prestar "juramenti et homagium" a l'infant Pere com a primogènit del rei Alfons, declarant que li seràn fidels en compliment del que es va acordar en disposar el Papa l'unió dels béns del Temple amb els de l'Hospital (121).

Aquella exigència de jurament ens confirma l'estatus privilegiat que gaudia l'Orde del Temple, i la seva indubtable llibertat i independència respecte del poder reial. Així ho entenem, fent-ho extensiu a altres Ordes militars o almenys al de l'Hospital, doncs en altre cas no tindria sentit que Jaume II exigís aquell jurament de fidelitat.

Aquella llibertat de disposició es manifesta en altres fets: l'Orde del Temple modifica lliurement els termes dels seus districtes jurisdiccionals, fins el punt de crear-ne de nous i en cap cas coneixem de l'intervenció del rei. Als feus o Senyories laics la norma és la de prohibir la seva disgregació, excepte si ho autoritza el rei (122).

Efectivament, al llarg del s. XIII als dominis templers es creen nous llocs a la Batllia de Miravet per segregació dels antics termes dels castells de Batea i Algars. Així apareixen Vilalba, Fatarella, Pinyeres, Pobla de Massaluca, i Devesa de Massaluca.

Però també el mateix s. XIII i els següents es modifiquen els límits dels districtes d'Horta, Miravet i Ascó:

- A la primeria del s. XIII Vilalba i la Fatarella passen de la Batllia de Miravet a la Comanda d'Ascó.

- A la darrera del mateix segle Mudèfer se segrega d'Horta i s'incorpora a Miravet.

- A mitjans s. XV es crea la Comanda de Vilalba per segregació de la d'Ascó.

- També a mitjans s. XV Pinyeres i Nonasp de la Batllia de Miravet s'incorporen al Convent de Casp.

- I a la darrera del s. XVIII l'antiga Batllia de Miravet es disgrega, a iniciativa del mateix Orde de l'Hospital, en diferents Comandes que tindran el seu titular respectiu (123).

I com dèiem, no ens consta que en cap d'aquells casos intervingui el rei. És més, en l'últim referit ja de finals del s. XVIII, aquella divisió de la Batllia de Miravet es produeix en virtut d'un decret del mateix Orde de l'Hospital de 1781, titulat de "Desmembración de las Rentas de la dignidad del gran castellan", i per ell es creen cinc Comandes noves que es reparteixen els llocs membres de l'antiga Batllia (124).

L'únic control que pot exercir el rei és en tot cas el d'haver de donar el seu vist-i-plau a la persona designada per l'Orde com a titular de cada districte. S'establiria així un tràmit previ a la presa de possessió de tot nou comanador com és que el monarca aprovi el nomenament fet i l'autoritzi a ocupar el seu Senyoriu.

Això no obstant de l'exercici d'aquella facultat reial en tenim una constància tardana, ja del s. XVI. Abans no semblava precís, com ens ho acredita un exemple de 1400 quan es designa un nou comanador d'Ascó, fra Jaume Scrivà per butlla atorgada pel mestre general de l'Orde (125).

I ja amb aquella butlla, l'aleshores prior de l'Orde a Catalunya i lloctinent del mestre de l'Orde "en los regnes d'Espanya", fra Pere de Vilafranca, "en la Comanda de Azquo astants", en nom Deu i Nostre Senyor Jesucrist, presenta a tots els vassalls, habitants i terratinents del lloc aquella butlla, comunica la designació del nou comanador i els demana que el tinguin per "regidor e administrador" de la Comanda, amb el deure de retre-li homenatge i de respectar-li tots els drets inherents a la Senyoria.

En aquest cas no intervé el rei, cosa que ja serà norma almenys des del s. XVII, en què els nous comanadors amb la butlla del gran mestre de l'Orde hauran de demanar el vist-i-plau reial (o de la Reial Audiència). D'aquesta manera els nous titulars de les Comandes en prendre possessió dels seus dominis acreditaran que posseeixen la butlla corresponent i els regis executorials concedits autoritzant-los a fer-ho; així s'exposarà i es mostraran aquells documents als vassalls especialment congregats per a tal acte. Un primer exemple és el de fra Luperci d'Arbicu que es designat l'abril de 1594 per l'Assemblea provincial de la Castellania com a comanador d'Horta, i el 8 de maig de 1602 la Reial Audiència lliura a favor seu els regis executorials perquè en pugui prendre possessió (126).

La causa o raó d'aquesta intervenció règia prèvia i vinculant potser tingui el seu origen en les disposicions de Corts que es van adoptant des del s. XVI en ordre a exigir que els cavallers hospitalers que han d'ocupar Comandes vacants siguin catalans. Efectivament en Corts del Principat tingudes els anys 1520, 1537 i 1542 es disposa que els titulars dels dominis de la Castellania d'Amposta al Principat han de ser catalans; encara en Corts de 1553 s'estableix que "ningun estranger de qualsevol

grau o condicio (...) no sie admes a obtenir en lo present Principat (...) ninguna prelaturas, abbadias, dignitats, comandas y officis ni beneficis ecclesiastics" sinó únicament aquells que siguin "naturals de dits Principat y Comtats, y nats en los locs o terras que pagan los fogatges al General de Cathalunya" (127).

Però no és una norma que realment s'observi, i el seu incompliment és causa de conflictes a les mateixes Comandes de la nostra zona com ara un el 1527 respecte de la Comanda de Vilalba, i altre el 1598 per la d'Horta. Almenys del primer cas de Vilalba, coneixem que l'1 d'abril de 1527 un fra Bernat Salvan es queixa davant el gran mestre de l'Orde perquè aquella Comanda no es pot proveïr fins que no es resolgui el litigi entre "seu cathalanos ex una et dicta Castellaniam ex altera"; i fins el 18 de juny de 1539 no es designa nou comanador, en la persona de fra Joan Pertusa que l'accepta però ja ancià es more sense arribar a posseïr-la (128).

2n.- Les Baronies laiques:

Tanmateix a les Senyories laiques el beneficiari rep un feu per a ell i els seus descendents com a heretat pròpia, encara que amb les limitacions que es puguin establir per la potestat que el rei ostenta, i ho manté i pot desprendre-se'n a favor d'un tercer però amb l'autorització reial prèvia.

Efectivament, el senyor feudal laic té inicialment la lliure disposició del feu amb el seu domini i jurisdicció a favor d'un tercer. Però el rei té la potestat suprema i última sobre el castell, els seus termes i llurs habitants i ostenta un dret de fadiga com a dret preferent per a la recuperació del feu i pel mateix preu que s'ofereix al feudatari. Així, el 1326 Jaume II renuncia al seu dret de fadiga sobre Garcia i n'autoritza la venda a la vídua de Guillem d'Entença, cosa que es produeix el 1336; en aquest cas s'estableix una nova relació feudal amb un nou senyor (129).

En definitiva, constatem que a les Senyories laiques de la nostra zona es procedeix conforme allò que disposen els Usatges, les "Costumas" i les "Commemoracions"; textos que s'ocupen de regular aspectes dels feus amb disposicions aplicables als nostres Senyories feudals, especialment en allò que es refereix als drets i deures dels senyors feudals i el rei, sobretot a la qüestió de la disponibilitat del feu a favor de tercers. Recollim alguns d'aquests textos i advertim que quan fan esment al senyor ho hem d'entendre amb al.lusió al rei:

a) Els Usatges núms. 33 i 149 disposen que el vassall no pot donar, vendre ni empenyorar el feu sense l'autorització del senyor, i si no es fa així el titular del domini directe (130) pot recuperar el seu feu lliurement.

b) Les "Costumas":

- El cap. V reconeix el dret de fadiga a favor del senyor en cas de venda del feu, i per tant la possibilitat de recuperar-lo pel mateix preu ofert al feudatari.

- El cap. VII disposa que l'hereu del feudatari pot refusar el feu i així retornar-lo al senyor, però sempre i quan: aquell hereu no hagi prestat homenatge de fidelitat al senyor; no li hagi fermat dret; no s'hagi possessionat del castell o del feu; no hagi prestat cap servei ni pagar cap cens al senyor; i en definitiva que no hagi usat el feu de cap manera possible.

- El cap. VIII es refereix al cas que el feudatari té varis fills i fa testament designant hereu a un d'ells mentre que als altres els assigna una suma de diners. En tal cas aquella "Costuma" preveu la possibilitat de que l'hereu no pugui o no vulgui pagar aquells drets en diners, i assenyala que pot cedir una part del feu en pagament d'aquells drets hereditaris; aquesta cessió no està prohibida, i si el legitimari o legatari segons es tracti accepta la solució indicada, el senyor rebrà una tercera part del valor dels drets en concepte de lluíisme i el beneficiari es converteix en un nou feudatari d'aquell.

- El cap. IX es contradia en certa manera amb l'anterior, doncs si bé reconeix que el feudatari pot repartir el feu entre els seus fills i filles, assenyala també que ho ha de consentir el senyor; i després segueix indicant que si el feudatari posseeix diferents feus del mateix senyor, pot donar-los individualment i íntegrament a cada fill, però mai dividir-los.

c) Les "Commemoracions":

- El cap. XVIII de les "Commemoracions" conté tres parts:

- Si el senyor percep rendes del feu, el feudatari no el pot alienar ni totalment ni parcialment.

- Si el senyor no percep rendes i el feudatari solament posseeix el castell o resulta que el feu s'estableix sobre terres, camps, vinyes o altres drets i no sobre castell o fortalesa, en tals casos el feudatari pot fer establiments emfitèutics dins el feu lliurement, en tant que tals actes de disposició són beneficiosos pel feu i no suposen pèrdua ni cap perjudici pel domini (131).

- I en últim terme es requereix l'autorització senyorial per a la venda, donació o qualsevol acte d'alienació del feu a favor de tercer.

- I el cap. XXII reconeix que la dona pot succeir en el feu, encara que sigui en forma intestada, amb els mateixos drets que el fill mascle.

El feu és doncs una institució amb un evident i important contingut patrimonial, i com a tal és transmissible a tercers i pot ser empenyorat encara que calgui l'autorització reial prèvia. Hem de dir també que el Senyoriu pot estar integrat per un o més castells i per tant per un o més

feus; el feu es refereix en definitiva a la unitat jurisdiccional del castell i el seu districte:

- A la Baronia de Flix sempre es parla dels termes i habitants del castell de Flix; tenim un únic castell i un sol feu.
- La Baronia de Castellvell i després d'Entença s'integra des dels seus orígens per tres castells independents amb llurs termes respectius: Móra, Tivissa i Garcia. Tots tres castells constitueixen feus diferents, i cadascun d'ells pot ser objecte de transmissió separada. Aquest fet es produeix reiteradament al llarg dels s. XIII i XIV amb el castell i termes de Garcia (132).

El que mai es pot fer és disgregar un feu. Així quan hi ha repartiments d'herència entre varis fills, per exemple, es donen feus íntegres; ho podem veure a la mort d'Alamanda de Sobirats:

- Vers el 1244 aproximadament Ferrer de Sant Martí, fill d'Alamanda de Sobirats, cedeix el castell i termes de Garcia a la seva germana Blanca i el seu fill en pagament i liquidació de llurs drets legítims i hereditaris materns en general. Es fa donació de tot el feu de Garcia.
- I pel que fa als restants dominis de la família, aquella Alamanda de Sobirats cedeix en testament els castells de Móra, Tivissa, Falset, i Marçà (dels Castellvell) a la seva néta Alamanda, mentre l'altre nét i germà de la segona, Hug de Sant Martí rep (segurament del seu pare) els castells i termes de Sant Martí, Sobirats i Olèrdola (al Penedès, de la família de Sobirats-Sant Martí) (133).

Sempre es transmeten unitats feudals, mai parts d'un mateix feu; i així segueix sent en altres casos de transmissió successòria i entre vius que coneixem, i fins i tot d'empenyoraments. L'excepció és solament quan en liquidació de drets hereditaris fixats pel causant en diners per legítima o llegats a favor dels fills no hereus, l'hereu no pot o no vol pagar-los; però és un supòsit que no es planteja a la nostra zona (134).

Altra cosa és que el feudatari posseeixi béns aloers dins el seu feu (una "dominicatura" privada); d'ella en pot disposar lliurement sense necessitat de l'autorització reial. El feudatari hi ostenta el ple domini, però el repartiment que en pugui fer no perjudica el Senyoriu que es manté íntegre. Suposem que aquest és el cas de Pere de Sant Martí, besnét d'Alamanda de Sobirats, nét de Ferrer de Sant Martí i segurament fill d'Hug de Sant Martí; aquell Sant Martí a la primeria del s. XIV posseeix en franc alou dos masos al terme de Móra i d'ells en disposa lliurement: un el ven (1311) i altre l'estableix (1318) (135). No dubtem que aquelles possessions corresponen a adquisicions fetes per via successòria de l'herència d'aquella Alamanda de Sobirats, integrades inicialment en la dominicatura d'aquella senyora.

De fet en morir Alamanda de Sobirats no sabem perquè no la succeeix el seu fill Ferrer de Sant Martí, com tampoc ho fa respecte de l'herència paterna dels Sobirats-Sant Martí: els béns de la mare passen pel que fa a Garcia a l'altra filla Blanca de Portella, i els altres dominis dels Castellvell van a la néta del mateix nom; i ja l'herència paterna va a mans d'un altre nét d'Alamanda de Sobirats, Hug. Destaquem en tot cas que es practiquen adjudicacions de feus íntegres, que no es disgreguen.

Però òbviament cal tenir en compte altra circumstància: si Hug de Sant Martí hereta els feus de Sobirats-Sant Martí, haurà de rebre també alguns drets sobre l'herència d'Alamanda de Sobirats, i aquí deu estar l'origen dels masos que el seu descendent posseeix a la primeria del s. XIV; de manera semblant Alamanda de Sant Martí deurà rebre alguns béns als dominis de l'avi patern en pagament dels drets hereditaris que li puguin pertocar (136).

En definitiva, aquell devia ser l'origen de la possessió per Pere de Sant Martí, descendent d'Hug, dels dos masos referits a Móra (segurament que amb altres drets).

Però en tot cas, la titularitat del feu es manté per via hereditària, sens perjudici de posteriors vendes o donacions, i de manera íntegra, entès com un conjunt de béns i drets dominicals i jurisdiccionals. I pot ostentar-lo en igualtat de condicions tant un home com una dona, per bé que si hi ha varis fills de fet tenen preferència els mascles; ho veiem a la mateixa Baronia de Castellvell i talment a la de Flix:

a) A la Baronia de Castellvell:

- A Guillem de Castellvell el succeeix el seu fill Albert en perjudici de la seva filla gran Alamanda; però aquesta succeeix després al seu germà Albert al morir sense descendència, i ho fa tota sola sense la concorrença d'altra germana, Guillema. Desconeixem però si Albert de Castellvell va fer testament designant a Alamanda, o és que en morir intestat no fos el rei qui designés a aquella filla gran del seu pare com la més idònia per a succeir (137).

- Per la seva part, Almanda coneguda amb el cognom del seu marit, de Sobirats, ja deu ser vídua, doncs des de 1205 fins a 1244 sempre intervé sola sense la concorrença del seu cònjuge. I a ella la succeeix per disposició testamentària la seva néta que també es diu Alamanda, malgrat que encara viu el fill i pare de l'hereva, Ferrer de Sant Martí; tot i així el fill i pare respectiu renuncia als seus drets sobre els dominis materns a favor de la seva filla i hereva de la seva mare (138).

- En el cas particular de Garcia, l'any 1244 els seus castell i termes són donats a Blanca de Portella i el seu fill per aquell Ferrer de Sant Martí en liquidació dels drets legítims sobre l'herència de la mare Alamanda de Sobirats. I ja un nou senyor de Garcia, Galcerà d'Artesa, l'any 1303 fa

testament i malgrat tenir una filla de nom Blanca, designa hereu seu a un fill neixedor sempre i quan sigui mascle; si també es dona li disposa uns drets legítims, i designa hereu substituït al seu germà (139).

b) Baronia de Flix:

- Aquesta Baronia és donada per Jaume I sense cap límit a Teresa Gil de Vidaura el 1257.

- Ja amb la família del Bosch, un Pere del Bosch a la primeria del s. XIV té una filla gran i casada i un fill menor d'edat; malgrat tot l'hereu és el fill Arnau del Bosch (140).

En definitiva, veiem que la dona pot succeir en la titularitat del Senyoriu amb igualtat de condicions que l'home, per bé que hi ha una clara preferència pels fills mascles encara que hagin filles més grans, partint de la norma no escrita que exigiria la permanència del nom de la família. Així ho confirma CANCER en indica que a Catalunya i per costum del país pel que fa a les dignitats "regulares", tant en cas de successió testada com intestada es prefereix el primogènit (principi "pro bono publico introducto") i al "masculo" respecte la dona en la mateixa línia i grau (141).

En qualsevol cas, podem acudir a les "Commemoracions" per acabar de complimentar aquest aspecte de la successió hereditària en els feus. Així i d'acord amb allò que recull el seu cap. XXII, mort el vassall encara que sigui intestat si ha deixat una única filla aquesta, segons el costum general del Principat el succeeix de la mateixa manera que si hagués estat mascle; això no obstant, es preveu que ella es casi i aleshores es preveuen dues situacions:

- Que el feu no forma part del dot de l'esposa i es manté com a bé parafernals seu; en aquest cas és ella qui assumeix plenament i directament el feu com a vassall del seu senyor, prestant l'homenatge i la fidelitat corresponents al senyor i responent davant seu de tot allò que li afecti. Aquest deu ser el cas de la primera Alamanda; quan rep els dominis del seu germà està casada i és probable que ja sigui vídua. Però en aquell moment ella ja ha rebut el seu dot, i els dominis de la família els posseirà com a parafernals. En qualsevol cas veiem que sempre actua per sí sola, i sembla evident que la Baronia no constitueix un bé dotal.

- O que el feu heretat constitueixi dot i com a tal es lliura al marit; aleshores és ell qui ha de prestar homenatge al senyor directe i donar potestat del castell, actuant sempre com a vassall i en tant que usufructuari dels béns dotals de l'esposa. I així deu ocórrer amb la néta d'aquella Alamanda de Sobirats del mateix nom, que rep els dominis de Móra i Tivissa, amb Falset i Marçà, segons testament d'Alamanda de Sobirats (1244) i per donació o renúncia als seus drets del fill d'aquella i pare de la núvia Ferrer de Sant Martí (1241). En aquest últim document s'indica que se li lliuren aquells drets "pro parte hereditate legitima" i

talment se'n fa donació a favor del futur espòs Guillem d'Entença en qualitat de "pro exovario" (com a dot) (142).

En conclusió hi ha llibertat per a designar un hereu, bé que sigui entre els descendents directes o altres membres de la mateixa família. Tampoc és precís que un sol hereu rebi tot el patrimoni familiar, sinó que es pot repartir com hem vist amb els dominis de la família Sant Martí-Castellvell; i no cal que l'hereu sigui fill del causant, doncs Alamanda de Sobirats testa a favor de la seva néta, fins i tot havent néts mascles, i solament en el cas de que aquella no tingui descendència legítima del seu matrimoni, disposa que la succeeixi el seu fill i pare d'aquella, Ferrer de Sant Martí.

En aquests casos de successió hereditària, i mentre sigui de pares a fills i suposem que també a néts, el senyor o sigui el rei, no hauria de donar la seva autorització expressa; aquesta facultat es reconeix al vassall i deu ser una de les manifestacions de la possessió alodial a la que més més amunt ens hem referit (143). Ja una vegada oberta la successió, l'hereu haurà d'acceptar-la i en cas positiu vindrà obligat a prestar el jurament d'homenatge i fidelitat al senyor del causant; l'hereu o hereva esdeven nous vassalls feudataris i assumeixen tots els drets i deures derivats del feu.

D'altra banda, establerta la successió hereditària, testada o intestada, els altres possibles fills del vassall ostenten altres drets legítims sobre l'herència del pare o mare. I a aquells efectes òbviament també es comptabilitza el feu. Hem referit alguns dels costums feudals vigents que s'hi refereixen. I tenim alguns exemples de la vinculació hereditària dels feus en relació amb els fills del senyor feudatari:

- Hem vist cas el de Blanca de Portella filla d'Alamanda de Sobirats que vers el 1244 rep el feu de Garcia.
- A Garcia, la filla de Galcerà d'Artesa rebrà una suma 1.000 morabatins en liquidació dels seus drets hereditaris i legítims, i acaba formalitzant la seva renúncia a qualsevol altre possible dret a favor de l'hereu i germà del seu pare (144).
- I a la Baronia de Flix, quan Francesc de Sant Climent la ven a la Ciutat de Barcelona l'any 1399, en els convenis que se signen intervenen els fills d'aquell renunciant a qualsevol dret que puguin ostentar-hi. Efectivament els fills casats amb llurs esposes Ramon i Aldonza, i Francesc i Caterina) i encara un nét, Joan, s'obliguen a "firmar" la venda i manifesten que "renunciaran a tot dret" que els pugui pertànyer (justament els drets que ostenten sobre altres llocs que són del domini del seu pare com ara Alcarràs, Vilanova, Remolins, Llardecans, Montagut i Sarroca; i encara es comprometem amb els seus pares a que altre fill, Pere, que és "paborde de Leyda" renunciarà a tot dret "de legitima o suppliment d'aquella, o per lexa o donatio o dret de successio, o per dots y espolis y ypotheca o obligatio d'aquells o per qualsevol altra rao" (145).

D'altra banda, els feus poden constituir garanties dotals, i fins i tot de donacions "propter nuptias". Podem veure'n diferents casos a cada Baronia laica, i es requereix talment de l'autorització règia malgrat que no sempre en tenim notícies:

a) Baronia de Castellvell:

En aquest cas posseïm diferents testimonis, i incloem talment els referents a Garcia:

- En testament de 1303 Galcerà d'Artesa, senyor de Garcia, reconeix a la seva esposa Saurina la suma de 200 morabatins d'or alfonsins en concepte de dot i d'esponsalici; i en garantia d'aquells conceptes resta obligat el seu feu (146).

- El 1320, Guillem d'Entença obliga el castell i termes de Garcia, amb el lloc de Pinyeres, a favor de la seva esposa Berengueta, en garantia del seu dot i de l'esponsalici. La que ja és vídua d'Entença acaba venent aquells llocs l'any 1336 per tal de recuperar els seus drets (147).

- L'any 1331 l'infant Ramon Berenguer, comte de Prades, obliga per a major seguretat "autem dotis et dodarii ac donationis propter nuptias" de la seva esposa les rendes i drets universals que posseeix sobre Móra, Tivissa, Prades, Siurana, Vilanova de Prades, Falset, Altafulla, Ulldemolins, Albarca, Cornudella, Arbolí, Vilaplana, Almuçara, Montreig, Aléixar, la Febror i altres llocs dels seus Comtat i Baronia d'Entença; i l'any 1336 hi afegeix el lloc de Banyoles (infeudat a Berenguer Despuig) (148).

- El 1338 el mateix infant Ramon Berenguer obliga també Garcia, amb Mas-roig i Pinyeres (amb Eix) per a assegurar el dot de la seva segona esposa, i l'any següent els vassalls d'aquells llocs presten jurament de fidelitat a l'esposa del comte de Prades acceptant l'obligament fet (149).

En tot cas i almenys aquell acte de 1331 es autoritzat pel rei l'octubre de dit any, i després confirmat el març de 1332 però amb la condició de que si aquells llocs haguessin de vendre's resti garantit a la Corona l'exercici del "mero et mixto imperio et omni plena jurisdictionem alta et baxa" (150).

b) Baronia de Flix:

- L'any 1308 Dolça, vídua de Pericó del Bosch, rep en garantia dels seus drets dotals i d'esponsalici els llocs de la Baronia taxats aleshores en 1.000 sous; així es fa per un any "usque ad finem annum luctus", i transcorregut aquell any la vídua podrà optar entre rebre aquella suma o restar a la mateixa Baronia.

- I uns anys després, el 1326, mort el fill d'aquells, també dit Pere del Bosch, el seu fill Arnau taxa el castell, vila i termes de Flix en 2.000 morabatins d'or, i per tal suma els obliga en garantia del dot que

correspon a la seva germana Beatriu en raó del seu futur enllaç matrimonial (151).

- L'any 1399 veiem com Caterina esposa de Francesc de Sant Climent també ostenta drets en garantia del seu dot i esponsalici sobre la Baronia de Flix; i quan es procedeix a la venda dels seus dominis aquella també intervé fent les renunciacions corresponents (152).

Però a més de tot l'exposat, el feu també pot ser objecte de donació i de venda. Podem veure varis exemples de cada tipus d'alienació a les dues Senyories laiques de la nostra zona:

a) Baronia de Castellvell:

Els titulars dels castells i termes de Móra, Tivissa i Garcia són tots ells descendents per via materna del primer Castellvell, amb l'excepció de l'últim castell durant un segle.

El Senyoriu dels Castellvell ens dóna molts exemples sobre la disponibilitat dels seus feus, sempre de cadascún d'ells com a tals unitats patrimonials en la seva integritat:

- Garcia: En el cas peculiar de Garcia es produeixen nombrosos casos de transmissió i un litigi hereditari:

- El fill de Blanca de Portella ho ven a Pere de Berga en data imprecisa, anterior a 1272.

- Aquest darrer fa el mateix a favor de Martí de Vallebrer el mateix 1272.

- I Martí de Vallebrer ho deu vendre a la família d'Artesa, que el 1285 fins a la darrereria del s. XIV senyoreja Garcia, enmig de diferents litigis amb la família Entença i els comtes de Prades.

- Finalment, i fent cas omís a les disposició testamentària de Galcerà d'Artesa els seus marmessors posen a la venda els dominis de Garcia per tal de poder fer front als deutes del difunt, llegats pietosos i al dot i esponsalici de la seva vídua; i ja un altre Guillem d'Entença els adquireix el 1309 i els incorpora novament a l'antiga Baronia dels Castellvell.

- Aquell mateix Entença quan cedeix Móra i Tivissa al rei en no tenir descendència, es reserva justament Garcia en el seu testament per a fer front als seus llegats religiosos, als deutes que pugui deixar i a les obligacions dotals i d'esponsalici assumides envers la seva esposa; però reconeix al mateix Jaume II el dret de fadiga sobre aquell domini.

- El 1336 el comte de Prades, nou titular d'aquells dominis d'Entença, adquireix Garcia i els seus termes.

- El 1344 es dicta una sentència arbitral per la que aquell castell ha de retornar a l'hereu de Galcerà d'Artesa, el seu germà Berenguer

d'Artesa; i el mateix any aquell ho ven definitivament al comte de Prades (153).

- Móra i Tivissa:

- El 1229 la mateixa Alamanda acaba donant en feu a aquella filla Blanca els castells de Falset i Marçà, amb el deure de prestar-li homenatge de fidelitat.

- El 1240 les mateixes dones intervenen en un nou acte de manera que Alamanda ven a Blanca aquells castells infeudats per 800 meravedís, reservant-se la primera l'usdefruit d'aquelles fortaleses i llurs termes (154).

D'altra banda, veiem com alguns d'aquests actes de disposició de feus, concretament dels castells de Falset i Marçà (al Priorat) es fan a favor d'una dona, filla de llur titular, i es cedeix la castlania o el feu íntegre (en infeudament o en venda) (155).

b) Baronia de Flix:

A Flix la titularitat del domini passa a diferents famílies: Volta (1154/1257), Gil de Vidaure (1257/62), del Bosch (1262/1381) i Santcliment (1381/99), fins que la Ciutat de Barcelona l'adquireix (1399):

- En el cas de la família Volta s'hi succeeixen varies generacions, fins que el 1257 un descendent de Bonifaci de Volta ven la Baronia al rei.

- El mateix 1257 Jaume I com deiem dóna la Baronia sense cap càrrega econòmica a Teresa Gil de Vidaura.

- El 1262 el rei autoritza i intervé en l'acte de venda de la Baronia a Arnau del Bosch.

- L'any 1382 la Baronia és objecte de subhasta en execució d'una sanció imposada al seu senyor, Arnau del Bosch, amb l'autorització del rei i la seva posterior adjudicació.

En un altre ordre de coses, hem de referir-nos a actes d'empenyorament, efectuats pels feudataris com a actes de disposició dels béns cedits a favor de tercers; sols en alguns casos tenim constància de l'existència de l'autorització reial prèvia. Això no obstant, tal permís o llicència sempre era necessari, per bé que segurament moltes vegades no es fés així. Hi ha diversos exemples:

a) Baronia de Castellvell:

- El 23 de desembre de 1218 el castell de Móra està empenyorat a favor del Temple; i en aquella data el mestre de l'Orde autoritza a Alamanda de Sobirats a percebre'n les seves rendes, deixant suspesa aquella pignoració.

- El mateix 1218 Alamanda de Sobirats dóna a la seva filla Blanca la castlania del castell de Falset, com a penyora pel pagament d'un deute de 50 marques d'argent.
- El març de 1297 Jaume II aprova l'empenyorament fet per Guillem d'Entença del castell i vila de Tivissa a favor del seu gendre Roger de Llúria per un import de 70.000 sous; el rei li assenyala que ha de fer efectiva aquella suma la festa de Sant Miquel perquè si no s'hauran de vendre aquells dominis i li recorda que de donar-se aquell cas precisarà de l'autorització reial.
- El 7 de març de 1321 el rei confirma una pensió (censal -?-) de 300 sous que Guillem d'Entença havia concedit sobre les rendes de Móra a Pere Ramon de Mataró, per bé que ara es disposa que percebi aquella suma dels drets de la barca (156).

b) Baronia de Flix:

A la darrerria del s. XIV Francesc de Sant Climent havia empenyorat els seus dominis de Flix i altres per diferents crèdits; i és en execució i pagament dels mateixos que ho adquireix Barcelona segons pactes de 1399 i 1400 (157).

Finalment també hem de dir que els vassalls intervenen en els actes de transmissió i d'empenyorament del Senyoriu, encara que pugui tractar-se més pròpiament d'una qüestió formal doncs dubtem que en el fons puguin condicionar-la. Efectivament els vassalls han de retre homenatge i prestar jurament de fidelitat a tot nou senyor i aprovar qualsevol altre acte de disposició senyorial que els pugui afectar a ells i a llurs béns. Posseïm diversos exemples.

3r.- L'intervenció dels vassalls:

Altre element a considerar és la necessària intervenció dels vassalls en tot acte de disposició del Senyoriu en ocasió d'un canvi de titular i quan el senyor el grava en garantia d'obligacions econòmiques.

Aquesta pràctica és general, conseqüència evident dels vinculs feudo-vassallàtics que existeixen entre els senyors i llurs vassalls i que palesa la base contractual o de "convinença" entre ambdues parts.

En pocs actes de població dels que coneixem intervenien els vassalls, de fet això no es produïa formalment segons els documents al nostre abast fins a la darrerria del s. XIII; i semblantment ocorria amb els actes d'establiments particulars.

En tot cas serà requisit inel·ludible l'acceptació i/o aprovació en el seu cas per part dels vassalls del nou senyor, o tal vegada per a la validesa i efectivitat de l'obligament o gravamen del domini que faci el seu titular a

favor de tercer en tant que també pot comportar en el seu cas un canvi senyorial.

a) Als dominis templers:

L'any 1317 quan es produeix el canvi de titular senyorial a favor de l'Orde de l'Hospital, els vassalls han de prestar l'homenatge i jurament de fidelitat de "ore et manibus" al nou senyor representat en aquell moment pel castellà d'Amposta, titular del Priorat de l'Orde en el que s'integren els nous dominis d'Horta, Miravet i Ascó. Aquell jurament es reiterarà en les persones de llurs respectius comanadors, sempre que es produeix un canvi al capdavant de la Comanda (158).

b) Baronia d'Entença:

Per exemple, l'any 1338 el comte de Prades, com hem vist, obliga els dominis del castell de Garcia en garantia del dot de la seva segona esposa, Maria Alvarez; i el juny de l'any següent 1339 els vassalls pobladors dels llocs d'aquell castell, Pinyeres i Masroig presten jurament d'homenatge i fidelitat a la comtesa i aproven l'obligament fet (159).

c) Baronia de Flix:

- L'any 1384 Francesc de Sant Climent senyor de Flix i el seu fill Ramon constitueixen un censal a favor de Berenguer Gallart, de Falset, de 1.860 sous barcelonesos i amb una pensió anual de 655 sous; en garantia obliguen l'Universitat de Flix. Tal obligament o empenyorament en definitiva fou aprovat per les dues comunitats de veïns, els cristians i els sarraïns, reunits en Consell General amb l'assistència dels jurats respectius i del batlle del lloc. La sessió conjunta es va celebrar el 17 de març de 1384 "in Curie dicto loco" (160).

- L'any 1400 el mateix Francesc de Sant Climent convoca als batlles, jurats, prohoms i habitants de Flix i la Palma perquè prestin jurament de fidelitat i homenatge a la Ciutat de Barcelona com a nova senyora dels llocs i aprovin l'acta de venda concertada entre l'antic senyor i la nova titular del Senyoriu; l'acte té lloc el 23 de novembre de 1400 i hi assisteixen tots els caps de casa de cada lloc, inclosos els sarraïns a Flix, amb obligament dels béns de tots ells i de l'Universitat. Val a dir que en garantia d'aquella venda també s'obliguen els vassalls i Universitats d'Alcarràs, Llardecans, Montagut i Sarroca que talment són del domini de Sant Climent (161).

4) La potestat del monarca:

Centrant-nos d'una manera quasi exclusiva a les Baronies laiques, com hem vist les donacions reials comporten uns deures i uns serveis a càrrec dels beneficiaris: el deure de fidelitat i de complir i obeir qualsevol

requeriment del monarca; de prestar-li els serveis corresponents; i a retornar-li la potestat o possessió del castell encomanat quan aquell desitgi, tant en temps de pau com de guerra.

Ens trobem davant uns pactes especials equivalents a aquelles cèlebres "convenientiae" de l'Alta Edat Mitjana concebudes com a pactes entre el comte o el senyor i els seus vassalls pels que s'estableix el deure de fidelitat i de servir al senyor. Així ocorre amb Bonifaci de Volta el 1154 i amb Castellvell el 1174 quan accepten les donacions que se'ls fan; o el 1257 amb Teresa Gil de Vidaura (162).

En definitiva, el rei cedeix un castell i els seus termes a un particular amb el deure de fidelitat i amb el pacte de que li sigui restituïda la possessió quan convingui. Aquells pactes tenen una important contraprestació econòmica a favor dels donataris per quant podran disposar dels termes cedits, establir-los entre la població existent o nova que arribi, percebràn les rendes que es causin, ostentaràn la jurisdicció sobre aquells pobladors que esdevenen vassalls seus, etc.

Això no obstant, el rei manté la potestat suprema inherent a la seva autoritat o imperi (la "potestas" o la "plenitudine potestatis") sobre aquells castells i termes i llurs habitants; recordem tot allò exposat sobre el feu i la donació alodial dels districtes senyorial, que implica el domini directe sobre aquells territoris. Potestat suprema o superior que parcialment reben els senyors per delegació reial ("districtum") (163), i que en el cas dels barons laics hem de dir que és limitada segons els usos i costums feudals vigents, a diferència en trets generals a la d'instituts com ara els Ordes del Temple i de l'Hospital.

El rei ostenta per la seva autoritat una sèrie de prerrogatives de tot ordre de caràcter públic; i aquelles prerrogatives acaben denominant-se genèricament "feus" o "regalies", per a distingir-los dels béns i drets privatis que també posseeix (164).

Complementant tot allò que hem exposat, creiem oportú recollir el que està regulat en general sobre la potestat règia bàsicament per normes de naturalesa consuetudinària, així com les actuacions o intervencions del rei a la nostra zona en exercici d'aquella potestat.

4.1 Normes i costums que regulen les relacions del rei i els senyors feudals:

Fins aquí hem descrit els diferents Senyoriis que es constitueixen a la nostra zona: hem distingit uns alodials, i altres feudals i alodio-feudals; a la disponibilitat senyorial dels seus feus i llurs límits; a la transmissibilitat hereditària dels feus o a tercers; etc.

Per a complementar aquest aspecte del nostre treball considerem convenient recollir també aquells usos i costums generals que regeixen les relacions del rei amb els senyors feudals, la vigència i aplicació dels quals hem pogut constatar en ocasions. A la vegada aquells usos i costums són d'aplicació en les relacions entre els mateixos senyors i llurs vassalls, amb els que s'estableixen altres vinculs de naturalesa mixta feudo-emfitèutica.

En tot cas, hem de dir que per la seva especial configuració i el seu estatus privilegiat, immune a la jurisdicció reial, l'Orde del Temple no ens apareix subjecte a bona part d'aquestes disposicions, sens perjudici de que d'altra banda les mateixes regeixin les seves pròpies relacions amb els vassalls dels seus dominis (165).

En definitiva, hem de recórrer novament als Usatges, "Costumas", "Commemoracions" i diverses Constitucions per a veure com s'articula aquest règim o sistema feudal pel que fa als drets i deures d'ambdues parts. La vigència i aplicació pràctica d'alguns dels preceptes i costums que veurem les hem acreditat a la nostrazona en l'apartat anterior en tractar de la disponibilitat dels feus per part de llurs titulars.

Passant ja a als principis que regeixen les relacions feudals, bàsicament són els següents:

1r.- Deure del feudatari de fermar dret al senyor:

a) L'Usatge núm. 29 es refereix al deure dels magnats i cavallers que posseeixen un castell per altre senyor, de "firmar dret" quan són requerits; dret que té per objecte assegurar al senyor directe de la fidelitat i de la col.laboració del feudatari en allò que ha de complir. I si es neguen a prestar tal garantia, en aquest cas el senyor pot optar entre: prendre o recuperar la seva "postat", en el sentit de recuperar i ocupar el castell; o embargar el feu fins que se li faci o garanteixi el seu dret.

Retornat el feu, el feudatari haurà de restituir al senyor totes les despeses que aquell haurà tingut per "la custodia de aquell. (...) per lo prenimient del castell e per l'emparament del feu".

S'assenyala que no cal garantir el dret del senyor quan aquell ja posseeix el castell perquè el feudatari li ho ha lliurat voluntàriament; una vegada que el feudatari l'ha recuperat aleshores haurà de garantir els drets senyorials sempre que sigui requerit en tal sentit.

S'estableixen però dues excepcions de manera que tot i que el senyor posseeixi el castell, el feudatari talment li ha de garantir els seus drets: quan el senyor estigui en guerra i necessiti el castell; o bé que el necessiti

per "son estar". Suposem que l'Usatge es refereix en aquests casos a que el senyor s'ha d'assegurar la fidelitat i els serveis del seu feudatari.

b) L'Usatge núm. 38 disposa que el senyor pot "emparar" el feu si el vassall l'abandona o si el desafia "per ira"; i aquell pot retenir-lo tot el temps que faci falta mentre aquell no li presti de nou homenatge, "li ferm dret" i li esmeni "ab sacrament" del deshonor sofert (166).

c) L'Usatge núm. 41 disposa que tot malefici (diferents dels que tipifica l'Usatge núm. 40), i altres tipus de traicions ("bausias") han de ser jutjats pel senyor i el malfactor "ferm (...) dret a son senyor" de que li serà fidel i complirà amb els serveis corresponents (167).

2n.- La recuperació del feu:

Ens referim d'una banda al dret del senyor de recuperar la possessió del castell o del feu en general temporalment per circumstàncies determinades, i d'altra al dret a recuperar-lo plenament quan el feudatari incorre en algun dels casos de responsabilitat que es preveuen.

a) Dret a recuperar la possessió del feu:

a.1 Usatges:

- L'Usatge núm. 30 tracta dels casos en que el feudatari es nega a reconèixer la potestat del senyor sobre el seu castell, o s'oposa a restituir-se'l i "repta" al senyor. Aleshores es reconeix al senyor el dret a recuperar el castell i amb ell "los feus" que aquell tenia (immobles), i si ho aconsegueix pot retenir-ho tot fins que el "menyspreedor" l'esmeni per tots els danys i despeses causats i li juri que mai més li contradirà la seva potestat.

- L'Usatge núm. 42 disposa que cap vassall pot contradir la potestat ni els drets del senyor, i si ho fa serà considerat "bausador" (traïdor) en tant que no canvia d'actitud. Mentre duri aquella situació el vassall resta fora de la protecció del senyor, i si algú li causa algun dany no serà esmenat; per contra, si tal situació causa algun perjudici al senyor aquest sí que té dret a ser indemnitzat (168).

a.2 "Commemoracions":

Aquest text dedica varis capítols al dret del senyor a reclamar la possessió del feu i el deure del vassall de lliuarr-se'l:

- El cap. I es refereix a dues qüestions inconnexes entre sí:

- Si el senyor exigeix al feudatari que li retorni la possessió del castell o que li asseguri els seus drets, aquell ho ha de fer sense oposar-s'hi, encara que sigui per a expulsar-lo del feu (169).

- En un altre ordre de coses, si el senyor està en plet contra el vassall exigint-li la seva fidelitat, el feudatari no pot contestar que no vol prestar-li perquè el senyor li ha pres una part del feu o d'altra cosa: quan es tracta de la fidelitat senyorial si es nega s'incorre en un delict de "bausia" o traïció i en tal cas no s'admet cap defensa possible.

- El cap. II i els següents es refereixen a com s'ha de lliurar la "potestat" d'un castell i els seus feus quan se és requerit pel senyor: el vassall ha de treure totes les seves coses del castell i dels seus termes; ho deixarà tot lliure sense cap retenció ni oposició; abans de que el vassall deixi el castell, hi entrarà el senyor o algú en el seu nom que pujarà fins la part més alta de la fortalesa i allí cridarà en veu alta el nom del senyor mentre que en aquell moment el feudatari l'abandonarà. El vassall ha d'abandonar el territori del feu, excepte si el senyor l'autoritza a restar-hi o bé si hi posseeix un alou on es retira. Solament quan el feudatari ha sortit del castell s'entén que el senyor ha recuperat plenament la seva possessió, a excepció dels casos que es recullen en el capítol següent; i si aquell s'oposa a la voluntat del senyor, incorrerà en delict de traïció.

- El cap. III segueix referint-se a la presa de possessió senyorial del castell i del feu. Així assenyala que una vegada ha recuperat el castell, el senyor hi pot posar tants guàrdies com cregui necessari; això no obstant es preveuen els supòsits següents: que el feudatari en qüestió s'oposi a la designació d'aquells guàrdies en els deu dies immediats posteriors a la devolució del castell; o que el vassall resti dins el territori senyorial sense la deguda autorització, o que havent sortit hi torni. Qualsevol d'aquests fets es consideren impediments a que el senyor pugui recuperar la plena possessió del feu, i en tals casos efectivament es considera que no la té; en conseqüència hem d'entendre que el vassall incorrerà en delict de traïció.

- El cap. IV al.ludeix ja al cas en que el castell o fortalesa infeudada es troba en ruïnes; el text assenyala que el senyor prendrà la plena possessió del seu feu entrant al terme del castell, posant guàrdies a la casa d'algun pagès o en altre edifici, i des d'allí aquells hauran d'invocar el nom de llur senyor plantant al mateix temps un pal o llança o altra cosa semblant en senyal de presa de possessió (170). Mentre es desenvolupen aquells actes, el feudatari haurà d'abandonar el feu.

- El cap. V assenyala que si una vegada s'ha recuperat la possessió del castell, el senyor hi troba coses del vassall que siguin fungibles aquell i el seu seguici poden consumir-les. En cas que aquella possessió no sigui definitiva, sinó temporal per alguna de les causes que hem vist o veurem, el senyor i els seus poden consumir els aliments que hi trobin; i si no en hi ha suficients després el vassall, recuperada la seva possessió, haurà de pagar al senyor les despeses causades entre altres per aquell concepte.

- El cap. VI preveu el cas que el vassall que no té cap alou en territori senyorial, una vegada lliurat el castell es negui a abandonar-lo adduint que els seus avantpassats i en més de 40 anys no ho havien fet. El text que ens ocupa indica que el lliurament de la possessió del castell al senyor requereix entre altres coses que el feudatari abandoni el seu

territori, i no es pot al·legar prescripció del dret a romandre-hi. L'única excepció a aquell costum general seria que la convenció feudal disposi que al vassall no li caldrà abandonar el terme senyorial.

- El cap. VIII es refereix a quan el senyor ja té la possessió plena del castell i dels seus termes, i el feudatari o algú per ell (amb armes o no), hi accedeix de nou contra la voluntat d'aquell o sense la seva autorització, entrant al castell o prenent quelcom dels seus fruits o rendes o usant dels homes del castell per algun servei (forçadament o no). En qualsevol d'aquells casos s'entendrà que el senyor no té realment la plena possessió, i suposem que el vassall serà inculpat de traïció (cap. III anterior).

- El cap. IX assenyala que el senyor es pot cobrar totes les despeses causades mentre ha ocupat el castell amb els béns que trobi del vassall, i si no en hi ha o són insuficients el vassall s'ha de fer càrrec de les despeses produïdes; fins i tot es pot exigir del feudatari que satisfaci els costos ocasionats abans de recuperar el castell. Però es pot donar el cas de que el vassall s'hi oposi per considerar que allò que se li reclama és excésiu; aleshores s'ha d'acudir a l'àrbitri de bon varó que farà una avaluació de les possibles despeses, tenint en compte també l'ús de la terra que se segueix com a norma per a fixar el cost del jornal diari d'un home en les feines que s'han realitzat i que ara es pretèn cobrar (171).

- El cap. XIV nega la possibilitat de prescripció en els casos següents:

- El vassall no pot al·legar mai prescripció d'un dret a no lliurar la possessió del castell al seu senyor, ni per a negar-se a prestar el servei que inicialment s'havia prestat. Sempre que el senyor reclami la potestat sobre el castell o un determinat servei i ho faci al que és vassall per mitjà de carta pública (notarial), aquell ha de procedir-hi i no s'hi pot oposar aduint que no recorda que mai ni ell ni els seus antecessors ho hagin fet. No existeix en definitiva la possible prescripció (172).

- D'altra banda, s'assenyala que si el senyor s'havia reservat en la convenença establerta alguns drets (com ara alguna dominicatura, jurisdicció, de fer establiments, etc.), però el vassall acaba exercint-los ell mateix ho fa indègudament i ha de restituir-los al seu senyor sense poder al·legar prescripció (173).

- El cap. XX insisteix en que el vassall ha de restituir al senyor totes les despeses que s'han causat mentre aquell ha estat al castell; fins i tot el senyor pot exigir-s'ho abans de retornar-lo (cap. IX anterior).

b) Pèrdua del feu pel feudatari:

Els Usatges tipifiquen diferents supòsits de fet imputables al feudatari i que són sancionats amb la pèrdua dels feus:

- L'Usatge núm. 37 imposa la pèrdua del féu a tot vassall que deixa el seu senyor desemparat en el camp de batalla tot i que el podia auxiliar, o que per "mal engan li fallira de batalla".

- L'Usatge núm. 39 també castiga amb la pèrdua del feu a tot vassall que menysprea al seu senyor o que per orgull el desafia, i encara ha de retornar al senyor aquells mobles que per ell també posseïa i no ha fet servir (174).

- L'Usatge núm. 40 es refereix als casos en que el vassall: mata al senyor "de ma o de lengua" (per ell mateix o acusant-lo d'algun fet), o al seu fill legítim; comet adulteri amb l'esposa del senyor; o li pren el seu castell, o encara li retorna "pijorament"; o li fa algun mal que no es pot "esmenar ni redreçar". Sí algun d'aquests fets es produeix i és provat, el malfactor perd el feu i és considerat un traïdor, per a ser a disposició del seu senyor perquè el castigui (175).

3r.- Subjecció del feudatari al feu:

El cap. VII de les "Costumas" assenyala que cap vassall pot abandonar o deixar lliurement el feu, com tampoc el senyor no pot prendre-li sense justa causa. Encara en cas de successió del vassall, el seu hereu pot refusar-lo i retornar-lo així al senyor directe, sempre i quant però: no hagi prestat homenatge de fidelitat al senyor després la mort del causant; no li hagi fermat dret; o no s'hagi possessionat del castell; o no li hagi prestat cap servei ni satisfet cap cens, ni usat el feu de cap manera (176).

4t.- El dret de fadiga del senyor directe:

Efectivament, hem vist com el feudatari no pot disposar del feu a favor de tercers (amb l'excepció de la successió hereditària) si no compta amb l'autorització o el consentiment del senyor; aquest límit es blasma amb el dret de fadiga que ostenta el rei com a senyor principal del feu, de manera que pot recuperar-lo plenament pel mateix preu que ofereix el tercer interessat en la seva adquisició (177). Així es recull en diferents disposicions:

a) Usatges:

- El núm. 33 prohibeix al feudatari que doni, vengui o empenyi el seu feu sense el consentiment del senyor. Entenem que es refereix tant a un acte de disposició total com parcial. En tot cas, si se'n disposa sense l'autorització del senyor, es preveuen dues possibilitats amb llurs solucions:

- Que el senyor s'hi oposi, i aleshores pot "emparar (...) aquell feu" tot el temps que vulgui (s'entèn que l'adquirent no pot possessionar-se del feu).

- Que el senyor no s'hi oposi, i aleshores s'entèn que hi consenteix i que podrà demanar i exigir sempre els serveis corresponents al feu encara que sigui un altre el posseïdor; però si el feudatari s'hi nega el senyor pot recuperar-lo i tenir-lo al seu càrrec fins que se li presti el servei

reclamat, o se l'indemnitzi si s'han produït pèrdues pel doble del seu cost, i encara se li juri que "de aquí avant no li sie contradit" (178).

- L'Usatge núm. 149 prohibeix al batlle i a tot vassall gravar la seva batllia o el seu "honor" sense el consentiment del seu senyor. Si ho fan, el senyor pot recuperar per dret propi els béns en qüestió; però si el senyor ho sap i no s'hi oposa, aquell haurà de "ferm-li dret segons la valor de la ballia o de la honor" i indemnitzar a la Senyoria per haver-la "menyspreat" (179).

b) "Costumas":

El seu cap. V ja es refereix formalment al dret de fadiga a favor del senyor sobre el feu en cas de venda, i pel mateix preu ofert al seu posseïdor. I suposant que el senyor que reté el feu el posseeix a la vegada per altre senyor superior, aquell més immediat pot exercir lliurement el dret de fadiga sense necessitar l'autorització de l'altre, però li haurà de pagar el luïisme equivalent a la tercera part del preu (180).

c) "Commemoracions":

El seu cap. XVIII al que ja ens hem referit més amunt, disposa que el vassall mai pot alienar el feu totalment ni parcialment sense el consentiment del senyor, si és el cas que aquell en percep rendes.

Això no obstant, si el senyor no cobra cap renda sobre el feu i resulta que el feudatari solament posseeix el seu castell, o si resulta que no es tracta de cap castell ni fortalesa sinó que el feu està constituït sobre camps, vinyes, delmes, etc., com sigui que en dits casos solament s'ha de prestar homenatge i algun servei en temps de guerra, aleshores el vassall pot cedir emfitèuticament alguna part del feu sense necessitar l'autorització senyorial i sempre que tal fet es consideri beneficiós pel feu.

S'insisteix en tot cas que aquell és un mitjà de disposició que no perjudica al domini del senyor; però si es tracta d'una venda o donació o altre acte d'alienació que suposi la pèrdua del domini, aleshores sí que cal l'autorització senyorial (181).

5è.- Successió hereditària:

Les "Costumas" recullen alguns costums del Principat sobre la successió hereditària dels feus:

- El cap. VIII tracta sobre la successió hereditària en la titularitat del feu i en el cas concret d'un feudatari que té varis fills, fa testament designant hereu a un d'ells i assigna als altres una suma de diners. Aleshores es planteja l'hipòtesi de que l'hereu no pot o no vol pagar aquells drets en diners i pretèn satisfer-los amb la cessió d'un part del feu; aquesta cessió no està prohibida, i si el legitimari o legatari accepta el tracte, aleshores el

senyor del feu rebrà el terç del valor corresponent per lluïisme (es reconeix que aquest dret al lluïisme prescriu als 30 anys). Feta la cessió, el beneficiari, home o dona, es converteix en feudatari del senyor directe.

- El cap. IX assenyala que el feudatari pot repartir el feu entre els seus fills i filles si és que ho consenteix el senyor; però si el vassall té diferents feus pel mateix senyor, ha de donar-los individualment i íntegrament a cada fill, i mai dividir-los (182).

6è.- Sobre les castlanies:

Altra norma limitativa es refereix a les castlanies i sots-castlanies. No ve massa al cas tractar-ho aquí però suposa la reiteració d'aquell principi general de no disposició del feu sense l'autorització senyorial. Així l'Usatge núm. 32 al·ludeix als castlans, i disposa que cap castlà d'un castell no pot designar "altres sots-castlans" sense el consentiment del senyor; si ho fa i el senyor ho sap i no s'oposa s'entendrà que l'autoritza, però si sabent-ho no ho autoritza aleshores aquells sots-castlans "deuen-los ne gitar aquells qui'ls hauran mesos".

7è.- Els serveis a prestar per part dels feudataris:

Ens referim aquí als serveis que els feudataris han de prestar al senyor:

a) Usatges:

No defineixen pròpiament els serveis feudals, i s'hi refereixen alguns dels seus capítols donant per fet que s'estipulen. Així:

- L'Usatge núm. 34 contempla dos supòsits diferents:

- Que el feudatari no compleixi els seus deures d'host i cavalcada, i aleshores si bé no perd el feu està obligat a indemnitzar al senyor pagant-li els danys i perjudicis causats o el doble segons allò que decideixi el mateix senyor.

- Si els cavallers "perden res" en host i cavalcades tenen dret a que els senyors els "esmenen" com puguin.

- L'Usatge núm. 35 estableix el deure de tot feudatari d'ajudar al seu senyor segons els serveis a que està obligat i en tot allò que sigui menester. Així si el feudatari s'aprofita d'alguna circumstància favorable i aconsegueix indègudament del senyor que el redimeixi d'algun deure, aquesta redempció no té cap valor (183).

- L'Usatge núm. 36 es refereix als homes sòlids i assenyala que qui és "soliu de son senyor" l'ha de servir segons "son poder o segons convinença"; i aquells vassalls han d'estar sempre a disposició del senyor contra tercers, i el senyor els ha de protegir contra tothom. Acaba indicant que "null hom" pot tenir més d'un senyor sòlid si no és que el primer que té li ho consenteixi (184).

- L'Usatge núm. 150 es refereix a aquell vassall que es nega una i més vegades a complir algun servei reclamat pel senyor; de reiterar-se la negativa, el senyor pot obligar al vassall a que li garanteixi el seu dret i l'indemnitzi pel doble del valor del primer servei demanat, amb el deure de que no es negui mai més a prestar el servei que se li reclami.

b) Constitucions:

Destaquem les que es promulguen en Corts de Barcelona de 1283:

- Que tot baró o cavaller que posseeix un feu ha de realitzar el servei que té concertat amb el seu senyor, confirmant-se així allò disposat pels Usatges núms. 34, 35, 36 i 150.

- Que en el supòsit de que en un feu no se sapigui de cert quin servei s'ha de prestar, aquell s'ha d'establir amb un criteri d'equitat (segurament d'acord amb la condició i la vàlua del feu, tenint en compte allò que es fa als feus veïns, en termes similars al que disposa l'Usatge núm. 36) (185).

c) "Costumas":

El cap. II al.ludeix al cas en que el senyor ha prèss possessió del feu, o bé l'embarga perquè el vassall no li ha prestat el servei que devia o se li ha negat a garantir-li els seus drets; aleshores s'assenyala que aquell no està obligat a retornar ni a alliberar el feu fins que el vassall indemnizzi al senyor amb l'equivalent al doble dels danys i perjudicis que se li han causat i li juri que no ho tornarà a fer. En cap cas el senyor està obligat a lliurar al vassall els possibles fruits o rendes que mentretant ha obtingut del feu. Diguem en tot cas que aquest Costum segueix els termes de l'Usatge núm. 150.

8è.- Sobre l'administració de justícia:

a) Usatges:

- L'Usatge núm. 47 estableix el principi general de que tot mal i perjudici que un vassall pugui fer al seu senyor o a l'inrevès ha de ser "redreçat".

- I l'Usatge núm. 125 es refereix al vassall que reclama justícia al seu senyor i aquest no el satisfà. Aleshores i en tal cas se l'autoritza i garanteix que pugui "acuydar o desafiar" aquell en fer-li la guerra; però si entretant, abans de conèixer la resposta del senyor, el desafiant sap d'algun possible perill contra aquell segueix obligat a defensar-lo i impedir-lo si pot o almenys comunicar-s'ho, doncs en altre cas seria ell mateix tingut com a culpable.

b) Constitucions:

- De 1283 (Corts de Barcelona):

Totes les causes judicials de caràcter feudal que se segueixen entre cavallers i barons, o d'aquests contra el rei, s'han de resoldre per persones del mateix estament i condició ("per paraes curie").

- De 1311 (Corts de Barcelona):

Es disposa que si el Senyoriu d'un castell o lloc que sempre ha sigut de cavaller passa després per herència o altre títol a un ciutadà o home de vila (d'un altre estament i classe social), el nou senyor segueix ostentant la jurisdicció sobre els castlans i feudataris que existeixen al seu domini per tota qüestió que se susciti entre ells en relació amb les castlanies o els feus; però haurà de nomenar jutges per a conèixer tota causa que es planteji entre persones de la mateixa condició (pars, com abans). S'afegeix que el senyor haurà de satisfer als jutges els aliments i allò que sigui necessari per a dur a terme llur funció (186).

4.2 Intervenció del rei en els Senyorius de la nostra zona:

En definitiva, les relacions entre el rei i els seus feudataris s'han d'atènyer a allò pactat en les "convenientiae" a les que ens hem anat referint; i en allò no que s'estableixi regiran els Usatges, Costums generals del Principat i altres Constitucions.

En tot cas, la donació és perpètua a favor del donatari i dels seus descendents; i únicament reverteixen novament al rei per un nou pacte amb el feudatari o per alguna causa qualificada; els Usatges i costums exposats ho expressen prou clarament.

Exemples de reversions a la Corona de la nostra zona en tenim alguns:

1. Perquè el feudatari renuncia als seus drets i els ven o els cedeix al monarca. Així Guillem d'Entença cedeix la seva Baronia el 1313 a Jaume II, i tot i així es concerten nous pactes (187):

- Pel que fa a Guillem d'Entença: Es reserva els castells i termes de Garcia, Marsà i Prasdip en benefici de la seva ànima i per a pagar els deutes que deixi després de mort, així com en garantia dels drets dotals i d'esponsalici de la seva esposa; reconeix al rei el dret de fadiga sobre aquells dominis; de la resta de castells i termes que dóna al rei, en concret Móra i Tivissa, Entença es reserva l'usdefruit sobre totes llurs rendes mentre visqui; i encara condiciona l'eficàcia de la donació a que ell mateix no tingui un fill.

- Per la seva part Jaume II: Lliura a Entença un cens anual de 20.000 sous i la suma de 100.000 sous en compensació, però ho condiciona tot a que Entença no tingui un fill mascle que el pugui succeir, doncs si es dona el cas es reserva el dret de recuperar allò que li ha donat.

2. Perquè el feudatari no compleix les condicions de fidelitat inherents i es rebel·la contra el monarca:

- Per exemple el rei requereix el 1296 a Guillem d'Entença perquè li retorni la seva potestat sobre els castells de Tivissa i Móra "que per nobis tenet" (i "quos per nobis ad feudum tenens") perquè aquell està incomplint les seves ordres de respectar els drets del Temple en el litigi que enfronta ambdós Senyories a la darrera del s. XIII; i ordena al batlle de Tortosa que ho executi, que ocupi els castells i que retingui la potestat reial (la possessió) dels castells (188).

- O com ocorre amb la Ciutat de Barcelona a la que es confisca la Baronia de Flix a causa de les guerres civils dels s. XV, XVII i XVIII; el rei embarga el Senyoriu i el recupera plenament, fins que en cada ocasió acaba restituint-lo a la Ciutat (189).

3. Pot ser també que el senyor perdi el seu domini a conseqüència d'una sentència judicial penal condemnatòria, o en virtut d'un procediment executiu endegat per creditors en reclamació de deutes impagats. Casos aquests que es donen a Flix el s. XIV amb els senyors Arnau del Bosch i Francesc de Sant Climent successivament: la Baronia és subhastada i s'adjudica i concedeix a un nou senyor (190).

Però fora d'aquells casos o similars, el rei no pot recuperar el feu; tanmateix hi segueix ostentant la seva potestat amb llurs drets i deures, almenys pel que fa als Senyories laics.

Potestat que es manifesta en el dret a recuperar plenament el feu en cas d'alienació per part del feudatari; o en la prerrogativa d'autoritzar prèviament qualsevol acte de disposició sobre el feu sigui per a la seva alienació (vinculat a l'anterior de fadiga) o per al seu empenyament en garantia de tot tipus d'obligacions econòmiques.

Potestat que implica el deure de fidelitat i de prestar homenatge al rei en tot moment quan ell ho requereixi, com el de tornar-li la possessió del castell i béns infeudats si així ho reclama.

A tot això hem d'afegir els serveis que el feudatari ha de prestar al rei, i en particular a aquells de caràcter militar, d'especial importància al s. XII pel que fa a la nostra zona fronterera.

Però encara es pot anar més enllà com ocorre amb el lloc i vila de Móra, de la Baronia d'Entença, l'any 1420: en dit any el rei demana al del comte

de Prades, l'aleshores vescomte de Cardona, i la seva esposa que l'autoritzen a que "ab carta de gracia vendre e empenyorar la vila de Mora tro en quantitat de quinze o vint milia florins pagadors affectuosament". I el comte de Prades donaria el seu consentiment a l'operació proposada atès que l'11 d'abril de 1420 se signen els capítols d'empenyorament de Móra amb la formula de "bench ab carta de gracia la vila de Mora (..) carregat censal sobre aquella per la dita quantitat de XV o vint milia florins"; en tot cas el sobirà es compromet a:

- Pagar de "sos bens propriis los interessos e annualitats a aquell o aquells a qui sera fet" l'empenyorament.
- "E satisfara les rendes, fruyts sdeveniments e provinents de la dita vila de Mora al senyor del Comdat, si aquella sera venuda ab la dita carta de gracia durant lo temps del dit empenyorament" (191).

Cas a part el constitueix el Temple, que rep uns territoris en franc alou, sense cap càrrega i que a més se'l reconeix immune davant la jurisdicció reial, per bé que lentament la Corona va ampliant certes prerrogatives reials.

B.2 Castlanies i sub-infeudaments

Una de les facultats dels senyors alodials, feudals o alodio-feudals és la de poder subinfeudar llurs dominis i també nomenar castlans per a llurs castells i fortaleses.

Tractem aquí conjuntament ambdues figures, per bé que hauriem de dir que la castlania constitueix en sí una forma de sub-infeudament. De fet ja el s. XI el castlà és equivalent al feudatari, com a vassall de senyor, i el càrrec implica el deure de guardar i custodiar el castell, amb la tenença d'uns drets i béns determinats (192).

I aquell déu ser el cas de Ramon de Montcada que el 1182 ostenta uns drets sobre el castell d'Horta, fins que el novembre d'aquell any els cedeix sota la formula de donació a l'Orde del Temple (però cobra 1.000 morabatins), que ja havia rebut aquell districte el 1177 d'Alfons I. La donació comprèn el castell, els seus termes i els seus homes, així com l'honor del Prat (de Comte) i la vall de Valdesa.

Ja el s. XIII a la nostra zona es parla de "castlania o feu" (193) en tant que s'encomana la castlania d'una torre o castell i aquella també comporta la tenença de terres. Però talment hi ha casos d'infeudament en el sentit d'establiment territorial que no comporta castlania com a possessió d'una torre o castell. Tanmateix d'aquells castlans i sub-feudataris deixem de tenir-ne notícies a partir del s. XIV.

En definitiva, ens referim a l'infeudament consistent en la cessió a un particular d'un terme (lloc, mas u "honor") normalment amb els seus habitants i drets, i de vegades amb un castell o torre. Aquestes donacions comporten uns drets dominicals i en ocasions també la jurisdicció sobre els seus habitants; i hem de distingir-les d'aquelles que constitueixen establiments dels vassalls en termes, terres, cases i altres immobles, de naturalesa mixta feudo-emfitèutica i als que moltes vegades s'acaba donant el mateix nom de feu pel gran paral·lelisme existent al Principat entre ambdues institucions.

En tot cas i atesa la manca d'informació més detallada, per tal de fixar i establir les condicions de l'establiment d'una castlania i/o d'un feu senyorial hem d'estar a allò concertat en els pactes formalitzats entre la Senyoria i el beneficiari. I subsidiàriament hem de recórrer a allò establert pels Usatges de Barcelona, les "Costumas" de Catalunya, les "Commemoracions de Pere Albert" i diferents Constitucions que són d'aplicació en tota qüestió que se suscitï entre el senyor del districte feudal i els seus feudataris, de la mateixa manera que hem referit respecte del rei i els senyors feudals.

D'altra banda hem d'afegir que no ens consta si els establiments feudals que anem a veure són onerosos; potser s'estipulés un dret d'entrada. O simplement s'exigeix la deguda fidelitat com es disposa en el cas de Pere Carbó quan rep el lloc de Banyoles el 1294, al terme de Tivissa, i a qui el senyor d'Entença no exigeix cap cens ni participació en les rendes que es donen.

També observem que el s. XIV se citen de manera habitual els "feudataris" d'una Senyoria com a tinents de terres i possessions als seus termes d'aquella, diferenciant-los de la resta de pobladors homes i dones vassalls del senyor del territori. Així ocorre en la donació del Comtat de Prades i de la Baronia d'Entença l'any 1324; i torna a produir-se en la donació que el 1381 fa el rei Pere dels llocs de la Palma i del Mas de Flix a Joan del Bosch (194).

Feudataris que en tot cas també hem de distingir d'altres persones naturals i jurídiques que gaudeixen de privilegis i immunitats determinats que els fan exempts de tot vincle amb la Senyoria del lloc. Aquells feudataris apareixen amb una relació de dependència com a mínim dominical respecte del senyor del lloc, mentre les altres persones i institucions privilegiades són aleshores dins el districte senyorial de que es tracti i resten al marge de la jurisdicció senyorial, encara que estàn obligats a prestar determinats serveis de caràcter eminentment comunitari.

1) Castlans i sub-feudataris a la nostra zona:

1.1 Als dominis del Temple i de l'Hospital:

Un cas de sub-infeudament i castlania déu ser segurament la possessió que entre els anys 1204 i 1247 ostenta la família aragonesa d'Artusella sobre els castells i termes de Batea, Algars, Bot, Nonasp i Almasuls (els dos últims a l'Aragó, bé que de la Batllia de Miravet). Es tracta d'uns llocs i termes que des del s. XII pertanyen a l'Orde del Temple, i que aquell al final recupera plenament:

- El 1216 Artal d'Artusella pledeja amb l'Orde del Temple pels llocs de Batea i Algars.
- I el 1247 és la seva germana Elvira d'Artusella vídua de Guillem de Cervelló, qui cedeix a l'Orde els seus drets sobre Bot i Nonasp (195).

Un cas d'infeudament agrari sense castlania serà el de Ponç de Colobor i Tomàs de Pons, que l'any 1209 posseeixen un "honor" que limita amb el terme de Camposines. Aquell honor constitueix un terme més dins la Comanda d'Ascó, amb identitat pròpia (196).

A Berrús ja hi ha una castlania a la primeria del s. XIII i sembla que el terme es troba infeudat:

- El setembre de 1215 trobem un Ramon Mox "qui manet in turibus" de Berrús, i apareix en un contracte de compravenda de les terres del terme atorgant als venedors "firmanciam salvetatis per bonam consuetudinem" (atès que ho tenen per la "potestate terre", és a dir per l'Orde del Temple). En aquest cas per la referència a una torre, entenem que es deu tractar pròpiament d'una castlania i no d'un feu, atès que aquell Mox no posseeix les terres del terme i es reconeix la "potestat" en al·lusió a un tercer que no és altre que l'Orde del Temple, titular del domini directe; però el castlà deu ostentar alguna facultat dominical quan és ell qui autoritza la venda.
- I el gener de 1229 un nou matrimoni diferent als anteriors de 1215, venen a un altre i els seus "omnem nostrum honorem quod habemus nec habere debemus .. in tot termino de Berruz"; i la transmissió es fa plena i sense retenció "salvo tamen iure et dominio et fidelitate domus Milicie". En tot cas intervé un G. Lombardi que garanteix als adquirents la pacífica possessió de tot, i els assegura la seva protecció; aquest Lombardi deu ser el nou castlà del lloc (197).

Justament els testimonis que apareixen en aquell contracte de 1229 sobre Berrús són Pere Dez Terroz i R. Dez Terroz, algun o tots dos avantpassats segurament de Bernat Terròz (o Terròs) que l'any 1290 (o Terròs) és castlà de Berrús, com ho havia estat el seu pare abans de morir; però aquell amb la seva esposa Guillema per tal de poder liquidar uns deutes que tenen, per ells i llurs successors venen al Temple per

1.400 sous jaquesos la "castlaniam seu feudum de Berruz alias vocato Castellblanch", que "pro fratribus Templi, tenebamus cum juribus .. ac universis pertinentiis predicto feudi". S'assimilen en aquest cas la castlania i el feu, i ja recuperat el ple domini del lloc, l'Orde en projecta un nou poblament el 1294 sobre el que ja qualifica com a "Mansum". Ara la situació és diferent a la de 1215: hi ha un castlà que déu posseir la torre de Berrús i que a més té infeudat el seu terme (198).

El 1321 trobem que la Comanda hospitalera d'Horta té infeudat el castell i termes de Caseres a favor de Pere de Sentmenat: "tenente (..) in feudum castrum de Caseles", segons acte atorgat pel Temple (en data indeterminada però anterior a la seva desaparició el 1308); i aquell any 1321 sorgeixen uns conflictes entre Sentmenat d'una part i el comanador i homes d'Horta d'altra sobre els drets de pastura i de fer llenya que un i altres ostenten en una zona delimitada entre els termes de Tortosa, Miravet i Horta. Sembla ser que Sentmenat va destruir les fites existents, i finalment el litigi es resol el 1323 per una sentència reial que fixa els límits dels termes en qüestió i per tant aquells en els que Sentmenat pot exercir els seus drets, remetent-se als ja establerts en una resolució arbitral anterior dictada per qui fou comanador templer d'Ascó fra Andreu de Torroella i Pere de Libiana aleshores batlle reial de València (199).

En qualsevol cas a Caseres hi ha instituïda una castlania en tant que hi ha cedida la possessió o tinença d'una torre o castell, i a més es troben infeudats els seus termes per a llur explotació, que no són altres que els adscrits a aquell castell.

1.2 Als dominis d'Entença:

a) La castlania i el feu dels Fonollar a Tivissa:

Un cas peculiar és el de Tivissa, on la figura del castlà-feudatari pot dir-se que és inherent a la mateixa Senyoria. Efectivament, la família de Fonollar ostenta aquells càrrecs sobre el castell i termes de Tivissa amb caràcter hereditari, i amb: unes funcions militars, administratives i judicials; unes possessions privatives; i una participació en les rendes senyorials.

El seu origen se situa el s. XII i comparteix el Senyoriu sobre el castell i termes de Tivissa amb la família Castellvell primer, després amb els Entença, continuen amb el rei i per últim amb els comtes de Prades; així veiem com intervenen amb els titulars de la Baronia en diferents actuacions (200):

- El 1191 Albert de Castellvell amb el castlà Arnau de Fonollar fan donació del lloc de Vandellòs (Baix Camp) en terme de Tivissa a Ramon de Riudoms perquè el poblí.

- L'any 1228 el càrrec de castlà l'exerceix Elisenda de Fonollar, potser filla de l'anterior, i intervé amb la senyora del lloc Alamanda de Sobirats en la donació al monastir de Vallbona dels drets d'herbatge i pastures en el lloc de Poatxal de Francs a Tivissa.

- El febrer de 1275 Berenguer d'Entença i el castlà Bernat de Fonollar atorguen Carta de població al Coll de Balaguer.

A més d'aquests exemples, hem fet referència a altres casos en els que intervé el castlà de Tivissa quan hem fet la relació sucinta de les fonts documentals que estem usant sobre establiment de terres i concessió de serveis, recollits en un Capbreu tingut a la Baronia el s. XIV (201).

En tot cas el castlà ostenta i posseeix uns drets i facultats determinats sobre els termes i tributs i altres ingressos senyorials, segons reconeix Arnau de Fonollar en un acte tingut el 1205 (202):

1r.- De participació en diversos drets senyorials :

- De la ferreria, que són la quarta part dels seus ingressos, el castlà en percep la tercera part.

- Dels drets d'herbatge la tercera, siguin en carn (de bestiar), en diners "sive omnia eximentia".

- Cobra la tercera part dels drets ("eximentis") que satisfan els sarraïns en ocasió dels seus casaments.

- També percep dels drets "de iusticiis", dues parts de les nou que es fan, i les restants corresponen al batlle de la Senyoria. S'exceptuen d'aquella participació les sancions econòmiques imposades per la Senyoria o el seu representant en fets contra el senyor o el seu batlle o els membres de les respectives famílies, en quals casos les penes són íntegres de la Senyoria.

- De les questes que paguen tant cristians com sarraïns el castlà cobra la mateixa proporció que dels anteriors, per bé que la part senyorial correspon al senyor i no a cap oficial seu.

- De tots els "quarteriis" (dels censos dels sarraïns per la possessió de terres, que són la quarta part dels fruits), el castlà cobra la mateixa proporció que dels anteriors.

- Del llòsol com abans.

- De les tasques dels pagesos de Vall de Lers, igual.

- Dels drets forestals i dels del forn de Tivissa, també dues parts sobre la mateixa proporció anterior.

- Dels drets de corredoria o lleudes com l'anterior.

- Dels drets de "meretricum sarracenorum", es fan les mateixes parts que en els casos anteriors.

- De qualsevols altres drets senyorials que es perceben a Tivissa, el castlà rep sempre dues parts sobre nou que es fan.

- D'aquells sarraïns que tenen bèsties (de llaurar, entenem), el castlà ha de rebre cada any "unam somadam" de palla.

- Talment els sarraïns li han de satisfer "de singulis ortis" uns cistells de fruits.

2n.- Posseeix unes "dominicatures", que ell mateix té establertes en alguns casos a veïns de Tivissa o altres terratinents, i totes estan exemptes de les càrregues senyorials. El document acompanya una relació d'aquelles dominicatures: estan als llocs de Banyoles, a Tartacó, a l'Algira, a Rojals, a Vall de Molins, Llaberia, Remollar, etc.; i en la seva declaració individual assenyala si les posseeix sota liza seva directa dominicatura o bé si les té establertes. El castlà deu ser un propietari alor dins el Senyoriu de Tivissa, i percep íntegrament les rendes de les seves terres.

3r.- També posseeix uns molins, així com uns drets sobre altres molins de Tivissa.

4t.- El castlà té un batlle al lloc, que també administra justícia, i els ingressos corresponents són seus exclusivament, de manera que la Senyoria no hi participa.

5è.- El castlà també adquireix els drets d"omnia stacamenta", i a ell li correspon fer tot establiment en terres i tota "emparamenta, et omnes pignoraciones et forcias", excepte a la dominicatura o possessió reservada pel senyor del lloc.

6è.- Altre dret del castlà és que els sarraïns han de fer-li les obres que necessiti, posant fins i tot llur bestiar.

7è.- El castlà també ostenta el dret de jovada sobre els vassalls de Tivissa; aquell dret consisteix en dedicar tres dies l'any a treballar les terres senyorials i del castlà, de manera que dos es dediquen a les del senyor i un a les del castlà.

8è.- Així mateix també té dret a que els vassalls li cavin la vinya, suposem que tots cada any.

9è.- I talment el castlà "habet (...) quas hostem det oculata fide".

D'altra banda, el castlà com hem vist té el seu propi batlle per a la comunitat cristiana, i un alamí per a la sarraïna, diferents tots dos dels senyorials, i amb funcions judicials, doncs "omnes clams" que es presenten a Tivissa els atèn ell; i d"omnes querimonie de Tevize" que es presenten davant el castlà o del seu batlle, aquell adquireix "firmamenta qui per illas querimonias fiunt". En qualsevol cas hem de dir que ignorem l'extensió exacta de les facultats judicials que ostenta el castlà al terme de Tivissa, a excepció del lloc del Coll de Balaguer on l'exerceix per complet i en tots els àmbits.

Encara veiem que el castlà adquireix nous drets a la Senyoria, dominicals i jurisdiccionals, sobre els vassalls de Tivissa i llocs del seu castell (203):

- El 1291 l'aleshores castlà Bernat de Fonollar compra a Berenguer d'Entença el servei d'host a tota la Senyoria per 2.000 sous barcelonesos.
- L'any 1295 el mateix senyor d'Entença dóna a Bernat de Fonollar el forn de pa de Tivissa, on els veïns han de coure forçosament llur pa (sota pena de 5 sous en cas d'incompliment); el mateix document assegura al castlà que no es permetrà instal·lar cap altre forn al lloc; se li cedeixen els drets de "pugia" que per tal servei els pobladors del lloc han de satisfer; i finalment tal venda també comporta a favor de l'adquirent la prestació que han de fer els sarraïns del lloc, a llur càrrec, consistent en la reparació i conservació del forn en qüestió.

En definitiva, la possessió que ostenta el castlà sobre el castell i termes de Tivissa es defineix com de "quasi dominium", si ens atenem a un document de 1309 referent als drets que se li reconeixen sobre el lloc del Coll de Balaguer, al mateix terme. És un quasi domini, que no domini que ostenta el senyor; l'ús d'aquella expressió ve a confirmar que la titularitat del domini directe sobre el lloc l'ostenta i correspon al senyor de la Baronia, i el castlà és un vassall feudatari seu (204).

Justament al Coll de Balaguer és dóna una situació peculiar: aquell any 1309 Guillem d'Entença retorna a la família de Fonollar en la persona del castlà tots els seus drets sobre el lloc, i afirma que es dóna "totum ius et quasi dominium et redditus, proventus, stacamenta, erbagium, et merum etiam mixtum imperium et omnem aliam quacumque iurisdictionem". No es reconeixen solament drets dominicals sinó també jurisdiccionals.

Altres aspectes d'aquella castllania és la seva lliure disposició per part del seu titular en l'ordre successori familiar, com ho acredita ja no solament el fet que tals càrrecs i drets sempre pertanyen a la mateixa família, sinó també altres circumstàncies com: que el 5 de febrer de 1230 el castlà Bernat de Fonollar ha d'ingressar a l'Orde de l'Hospital, i abans cedeix el seu càrrec amb tot allò que li és inherent, al seu germà Guillem; o que el 25 d'agost de 1249 Guillem de Fonollar fa testament i institueix hereu al seu fill Dalmau (205).

I encara el 1321 trobem a Bernat de Fonollar prestant homenatge i jurament de fidelitat a Jaume II com a castlà-feudatari del castell de Tivissa (206).

b) La castllania i feu de Banyoles:

Altres feus i castllania a destacar de la Baronia d'Entença, entre és el de Banyoles. Efectivament, Guillem d'Entença infeuda el lloc de Banyoles a

favor de Pere Carbó l'any 1294; el document no fa al·lusió a feu ni a castlania però comprèn tot el terme i la torre del lloc amb les condicions següents (207):

- Es fa donació ("damus") el lloc de Banyoles "cum turris", amb els seus termes "cultis et heremis", així com les cases i una devesa.
- La donació es fa amb "omne ius nostrum, voces et actiones que in dicto loco habemus", i comprèn els habitants del lloc, els serveis personals exigibles i els censos agraris establerts.
- El donant exigeix homenatge i fidelitat al donatari.
- Es concedeix al nou feudatari la lliure disposició dels termes cedits sempre que sigui a favor de "vestris consimilibus", però amb un dret de fadiga senyorial de 20 dies i exempt de llüisme.
- Així mateix Entença l'obliga en cas de litigi a recórrer davant seu i prohibeix que ho faci davant del rei.
- I finalment es cedeix la jurisdicció sobre els vassalls, a excepció de la instància d'apel·lacions que Entença es reserva.

La donació va acompanyada d'un altre privilegi adreçat als sarraïns que habiten el lloc, i que els reconeix llibertat per a romandre al lloc o traslladar-se a altres domini dels Entença sense cap perjudici econòmic ni la pèrdua de llurs béns.

El 4 de desembre de 1297 es confirma l'infeudament anterior, i l'11 de juliol de 1306 aquella inicial donació de Banyoles s'amplia amb una altra heretat coneguda com l'"Algira dels Xueps" (antics sarraïns de Tivissa) (208).

En qualsevol cas, no s'estableix cap contraprestació a càrrec del beneficiari. Malgrat tot, aquell infeudament de Banyoles es va fer "sin consentimiento" del rei per la qual cosa s'havia incorregut "en comiso y podia el rey tomarlos y quitarselos"; això no obstant, el juny de 1321 Jaume II "de gracia especial dio y enfeudo la dicha torre y lugar" a favor de Berenguer Carbó fill de Pere Carbó (209).

Ja l'any 1336 trobem com a feudatari de Banyoles a Berenguer Despuig (o de Puig), i en el Capbreu que se celebra a mitjan s. XIV es declara que el comte de Prades hi ostenta "ost e cavalcada dels homens, e corredera de tots bens siens e movens e loçeu segons costum de Tiviça, e tota iuredicció criminal e apellacio civil" (sembla que Berenguer de Puig ostenta la primera instància en qüestions de caràcter civil) (210).

Uns anys després, el 1340, en morir aquell Berenguer de Puig sense haver fet testament, el comte de Prades designa al seu fill gran del mateix nom per a succeir-lo en el feu per considerar-lo el més apte i idoni d'entre els seus germans (211).

El cas de Banyoles el podem qualificar de peculiar: es cedeix tot un terme i la seva torre francament, amb els seus habitants i sense cap càrrega; no es fa al.lusió a obligacions militars del donatari, per bé que se li dóna una torre (com a recinte militar entenem); solament se li exigeix fidelitat, i en tot cas se li prohibeix acudir en queixa o reclamació davant del rei. Ens trobem més pròpiament amb una cessió dominical sota la fórmula d' infeudament, a la que hem d'afegir al nostre entendre un cert caràcter militar amb el servei corresponent atès que s'inclou la torre del lloc (potser de vigilància prop de l'Ebre).

I ja el mes de març de 1347, Berenguer de Puig vol vendre el feu a Pere Reverter, veí de Garcia per preu de 16.000 sous; però el comte de Prades en ús del seu dret de fadiga opta per adquirir-ho ell "como señor de dicho feudo (...) por el mismo precio" (212).

c) Altres donacions:

Altres donacions de llocs dins el terme de Móra les fa el mateix Guillem d'Entença uns anys després (213):

- El 3 d'octubre de 1313 Guillem d'Entença i la seva esposa fan donació a Bungarona filla de Guillem de Vergancie, d'un "hospicium et domum" que havien estat del sarraí Abo Falilis, i tot "cum hominibus et feminis que ibi sunt ut erant, (...) et cum honoribus et possessionibus, vineis et aliis locis" que pertanyen a aquell "hospicio seu domo". La donació inclou les prestacions personals i censals a les que estan obligats els pobladors del lloc: "cum quantibus opibus, gallinis, alfarrios, blado, de barcha, de quarris et cum aliis juribus". En tot cas aquella donació, que seria franca, és confirmada per Jaume II el 10 de març de 1321.

- I el mateix Guillem d'Entença, en escriptura signada a Miquenença l'agost de 1315, concedeix a Pere Ramon de Mataró una vall lliure i franca al terme de Móra, amb tots els seus drets i pertinences. Aquesta donació també és confirmada per Jaume II el 1321 en tant que el terme del lloc era "feudum nostrum" i aquell Entença no li havia demanat el permís previ.

En aquests casos es tracta més pròpiament de feus consistents en l'establiment en un lloc o possessió determinada d'un individu i els seus, francament i lliurement: amb escasses limitacions i sense càrregues; amb uns pobladors instal.lats que cultiven les terres del terme infeudat; i amb unes rendes que corresponen al donatari.

No coneixem si aquelles donacions són oneroses, de fet no tenim constància d'elles fins que l'any 1321 Jaume II les confirma, quan ha recuperat el ple domini sobre la Baronia d'Entença i en tant que eren en "feudum nostrum" (214).

D'altra banda hem vist més amunt que quan Jaume II fa donació del Comtat de Prades i de la Baronia d'Entença al seu fill el 1324, assenyala que se li concedeixen tots els territoris que es descriuen "cum baronibus, milicibus, feudatariis sive (..) feudis". El document es refereix a altres barons, cavallers i feudataris establerts als termes que es donen, i que es converteixen així en persones depenents del nou comte de Prades i senyor de la Baronia d'Entença, per bé que jurisdiccionalment deuen gaudir de certs beneficis i immunitats respecte del nou senyor feudal, a no ser que existís un pacte al respecte com era el cas de Pere Carbó el 1294 al qui es feia dependre exclusivament del senyor d'Entença.

Aquella referència a barons i cavallers al·ludeix sens dubte a altres terratinents alodials que posseeixen immobles al mateix districte senyorial, de posició social presumiblement igual o inferior a la del nou senyor però superior a aquells altres feudataris que s'esmenten, i que també tenen uns deures determinats envers la Senyoria. Pel que fa als feudataris "sive feudis" podem entendre que es tracta d'aquells individus amb els que la Senyoria també ha establert relacions feudals com ara Pere Carbó o Berenguer de Puig a Banyoles, i subjectes a uns serveis establerts.

Uns i altres són diferents d'aquells homes i dones als que es fa esment general com a vassalls directes i immediats del senyor del territori, que l'habiten i treballen sota dependència directa del titular del Senyoriu.

1.3 A la Baronia de Flix:

Pel que fa a la Baronia de Flix almenys en un document de 26 de novembre de 1381 pel què el rei dona possessió dels llocs de la Palma i del Mas de Flix a Joan del Bosch, s'assenyala que es fa "cum feudis, feudatariis, hominibus et mulieribus", a canvi de la fidelitat i de l'homenatge que el beneficiari ha de prestar al monarca (215).

No tenim constància expressa de l'existència d'infeudaments senyorials en aquells llocs; però un cas deu ser el de Pere Joan i Laspartell que posseeix un Mas i el seu terme depenents del castell de Flix i limítrof amb l'altre terme del Mas de Flix al que l'any 1345 es concedeix Carta de població (216).

D'altra banda però, i almenys l'any 1500 veiem com a la Baronia existeix un "batlle general" a qui s'encomana particularment "la custodia del dit castell de Flix" per la Ciutat de Barcelona, aleshores senyora del lloc com a "tenidor e regidor". Així s'estableix en un document de 8 de febrer de 1500 en el que es nomena a Antoni Guillem de Castellbell com a batlle general de la Baronia, indicant que es feia (217):

- "Ab tal qualitat e potestat que vos ab vostra case e familia comunament stigau e façau vostra habitacio en lo dit castell, e exerciau la jurisdicció civil e criminal, mer e mixte imperi e altre qualsevol a senyor pertanyent en la dita vila de Flix, loch de la Palma, Mas de Flix, Baronia, termes e territori de aquella".

- I se li concedeix un salari consistent: en una suma anual de 5 lliures, més les "CC fomades de lenya que fan los moros al dit castell", així com les rendes de "lo empriu de la Mijana per obs del dit castell" i de la sínia del Senyor, i els terços de la Cort.

Ens trobem amb l'establiment d'una castlania, inherent al càrrec de batlle general de la Baronia i per tant temporal (per 3 anys), amb la concessió d'unes rendes conjuntes per ambdues funcions i que en part provenen de béns reservats per la Senyoria.

2) Caràcter patrimonial i transmissible dels sub-feus i castlanies:

L'extensió i el contingut exactes dels sub-infeudaments i castlanies als nostres districtes senyorials ens són quasi desconeguts salvades algunes excepcions. Pel que hem referit tenen caràcter dominical i en ocasions es concedeix la jurisdicció, plena o limitada.

El sub-infeudament comporta inicialment el gaudi de tots els drets dominicals sobre el terme cedit, i en alguns casos parcialment de la jurisdicció sobre els seus habitants sigui en qüestions pròpies de l'establiment de terres o amb major amplitud en l'ordre civil i fins i tot en el criminal. Tot sens perjudici de que el senyor principal es reservi facultats i prerrogatives determinades com ocorre a Banyoles.

D'altra banda, constatem el fet que segons la condició social de l'infeudat com en els casos dels cavallers que posseeixen Batea i Algars i Caseres, l'Orde del Temple senyor directe del domini no ostenta la jurisdicció sobre aquells (persones privilegiades) i llurs conflictes s'han de resoldre per l'arbitri d'altres cavallers (iguals socialment) o per la mateixa jurisdicció reial (218).

En canvi aquella circumstància no es dona precisament a la Baronia d'Entença, en concret a Banyoles on el seu posseïdor serà de condició social inferior respecte del senyor principal, i que d'altra banda té prohibit acudir en queixa davant del rei. El fet que el senyor d'Entença li reconegui la lliure disposició del feu però sols a favor de "consimilibus" és suficientment expressiu de que aquell no vol que s'instal·li al lloc una persona o institució d'igual o potser superior categoria social que ell.

En qualsevol cas, ambdues institucions tenen un molt important caràcter patrimonial. A Tivissa es parlava del "quasi domini" del castlà als termes d'aquell castell, amb una participació en els diferents ingressos senyorials

dominicals i jurisdiccionals; ens trobem davant una altra modalitat de domini podem dir, diferent de la clàssica distinció entre el domini directe del senyor principal i el domini útil del feudatari o vassall: el castlà no és un simple feudatari, doncs participa del mateix Senyoriu i del seu domini directe.

També en el cas de Banyoles el feudatari ostenta pròpiament el domini útil, no el directe que es reserva la Senyoria, sense oblidar que els Entença són a la vegada feudataris del rei.

En definitiva, el caràcter patrimonial dels feus-castlanies resta fora de dubte, i són transmissibles per via hereditària i per actes entre vius:

a) Exemples de successió hereditària:

- El cas més important que hem vist és el de la família de Fonollar al castell i termes de Tivissa, des del s. XII fins el XIV.
- Al lloc de Berrús de l'Orde del Temple, el 1290 hi trobem a Bernat Terròs que ha succeït el seu pare Pasqual Terròs, i ara ven els seus drets als cavallers templers.
- El 1321 és Berenguer Carbó com a fill i successor de Pere Carbó al feu de Banyoles qui jura fidelitat i presta homenatge a Jaume II.
- El 1340 el comte de Prades resol la successió intestada de Berenguer de Puig en el feu de Banyoles a favor del fill gran del difunt per considerar-lo el més apte (219).

b) Però la castlania i el feu també són transmissibles per actes entre vius:

- Així en la donació feta a Pere Carbó el 1294 Guillem d'Entença l'autoritza a disposar-ne lliurement sempre que sigui a favor d'una persona de la mateixa condició social que la seva, per bé que la Senyoria es reserva el dret com la fadiga i en tot cas eximeix del de lluïisme.
- I exercint aquell dret de fadiga, el 1347 el comte de Prades recupera aquell lloc de Banyoles que aleshores posseeix Berenguer de Puig i quan aquest el volia vendre a Pere Reverter (220).

També hem de dir que els posseïdors dels feus poden disposar-ne per a garantir amb ells per exemple els béns dotals de l'esposa i l'esponsalici; d'aquí que aquell Bernat Terroz ven la castlania i feu de Berrús que havia heretat del seu pare a l'Orde del Temple el 1290 amb la intervenció de la seva esposa (221).

L'única excepció a aquella transmissibilitat la constitueix la castlania del castell de Flix inherent al càrrec de batlle general, i que d'altra banda s'elegeix cada tres anys per insaculació que realitza la Senyoria, almenys des del s. XVI.

3) Els instituts i persones privilegiades:

En Corts de Barcelona de 1283 els estaments reconeixen que a la "royal excellencia (al rei) pertany als seus sotmesos libertats e franquesas atorgar, els privilegis per los seus antecessors a ells atorgats, e las costumaz, usos e las bonas observanças aprovar e inviolablement observar"; i el rei "considerants que a la royal cadira se pertany" així com "la naturalea, lealtat, bona fe, dret consell, favor e ajuda" que d'aquells rep, confirma "als sotmesos levals e ben merexents (..) prelats, als templers, als hospitalers, a les Esgleyas e altres religiosos e personas ecclesiasticas, barons, cavallers, ciutadans e homens de Vilas e Locs de Catalunya" les llibertats, franqueses, costums, bons usos i privilegis conforme els venien gaudint des del regnat de Jaume I (222).

Aquella Constitució reconeix amb un cert ordre una amplíssima varietat de situacions personals privilegiades i les confirma; per bé que tots els afectats reconeixen que al rei correspon concedir privilegis, franqueses, llibertats, etc., és a dir, se li reconeix la que hom denomina "potestat graciosa o potestat de dispensar el compliment d'obligacions legals i d'atorgar honors i gràcies" (223).

Persones o instituts tots ells que en ocasions també posseeixen territoris en domini i jurisdicció; però aquí ens referim a altres distints d'aquells que són barons a la nostra zona, i que talment sí podem trobar gaudint d'una situació privilegiada, normalment propietaris aloers i immunes a la jurisdicció senyorial atès que depenen directament de la del rei o del seu veguer (224).

De totes aquelles situacions particulars mereix especial menció l'Església i els seus membres i béns. Com diu FERRO "la sobirania política del comte de Barcelona com a monarca de Catalunya coincidia, sobre el mateix territori i en relació amb la mateixa població (..) amb un poder d'àmbit universal d'un tipus i amb unes finalitats diferents, però que com aquell no reconeixia superior: l'Església romana"; seguint el mateix autor aquell poder de l'Església tenia una naturalesa mixta espiritual i temporal, i es manifestava molt particularment en l'existència i reconeixement d'una jurisdicció especial, el for eclesiàstic (225).

Podem veure per exemple allò acordat per Jaume I en Cort tinguda a Lleida el 1257, reconeixent i confirmant a l'Església diferents privilegis establerts per tantes altres "Constitucions de Pau i Treva" i de les que destaquem les següents (226):

- Que el rei i els seus oficials han de defensar els prelats, religiosos, clergues i llurs homes, així com tots llurs béns "a nostras proprias missions e despesas".

- Que no se'ls pot fer "algun prejudici" per raó de "la col·lecta de pecunia" que es pretengui fer-los.
- Que els veguers, batlles i altres oficials reials han de jurar llurs càrrecs davant els bisbes i a presència del poble assegurant que compliran degudament amb llurs deures i que "exercescan justitia".
- Que els defensaran de tots "depredadors e violadors de pau e treva e qualsevol altres".
- Que "esmenaran totes injurias (..) per les nostres fetas e restituïrem las toltas, e que vosaltres allo mateix semblantment a Nos façats".
- Que tots ells resten exempts en terra i per mar de tota lleuda i peatge "per las cosas vostras e a us vostre compradas tant solament".
- En general es reconeixen i confirmen tots els privilegis i llibertats que pel mateix monarca o els seus predecessors se'ls ha concedit, "si doncs no eren tals privilegis que de dret e de for del Regne de Aragó fossen no sens causa revocadors".
- També se'ls eximeix de tota "questa ne exactio" sobre el blat, ovelles "ne de altra qualsevol cosa"; i si algun oficial ho fés, el rei es compromet a retornar-ho en el termini màxim de 2 mesos.
- I finalment es disposa que cap condemnat per heretgia serà "admes en for secular, ans ne sia repellit fins que sie absolt".

En definitiva, existeixen determinades situacions personals privilegiades que poden perjudicar d'alguna manera els drets dels senyors d'una Baronia si s'instal·len als seus dominis. Persones o institucions que no tenen cap vinculació feudal amb el titular del Senyoriu, i que solen ser propietaris francs vers aquells, i que tampoc estan subjectes a la seva jurisdicció doncs gaudeixen d'una jurisdicció especial o bé depenen directament de la règia.

Persones o instituts que fins i tot podrien pertànyer a un estatus superior al del senyor del districte, amb el conflicte corresponent que podria suscitar-se: aquella entitat o persona de condició superior no podria prestar jurament de fidelitat i homenatge a un senyor de condició inferior (227).

Però aquesta problemàtica en els Senyorius feudals laics va més enllà: l'introducció per exemple d'un institut religiós seria perjudicial també pel monarca com a senyor principal en tant que aquell s'abstendria de la seva jurisdicció. I en qualsevol cas tot acte de sub-infeudament que suposi l'alienació parcial del senyoriu (ja ens hem referit a la total) exigeix un cert control per part del senyor principal a fi i efecte de comprovar que les noves relacions que es puguin establir no perjudicaran la seva potestat; d'aquí que el rei es reservi la facultat d'autoritzar prèviament qualsevol acte de sub-infeudament en un feu.

El mateix podem dir dels propis barons, que han de vetllar perquè els seus dominis no es disgreguin amb l'introducció de persones o instituts

privilegiats que perjudiquin llurs drets. Així és molt freqüent per no dir general l'introducció d'unes clàusules en tot document poblacional i d'establiment emfitèutic per les que: s'exigeix dels beneficiaris la deguda fidelitat a la Senyoria concedent; es prohibeix que elegeixin un nou senyor diferent del concedent; i talment es prohibeix que puguin disposar de les heretats cedides a favor de "militibus et sanctis" en al·lusió a altres persones o instituts religiosos privilegiats (228).

Aquestes clàusules tenen per objecte evidentment salvaguardar i protegir els drets de la Senyoria, evitar la disgregació dels seus dominis i garantir les seves rendes i drets en general front a tercers que poden pertànyer al mateix o un superior estament social i que en conseqüència gaudeixen de determinats privilegis i immunitats. Individus i institucions amb drets preferents als que la Senyoria no pot forçar per a complir amb els deures dominicals i jurisdiccionals als que estan sotmesos els seus vassalls.

Un sistema per a controlar els establiments territorials, atès que sempre o en general es concedeix la facultat de lliure disposició (sens perjudici del dret de fadiga que ostenta el senyor), tant al cedir una heretat o al donar un terme per a poblar, és que s'estipuli que els donataris solament en puguin disposar a favor d'altres veïns del lloc o en general a favor de "consimilibus" o persones de la mateixa condició social, no igual ni superior a la de la persona o institut que ostenta la Senyoria (229).

Altre mitjà per a protegir els dominis és el dret de fadiga que el senyor ostenta respecte de tota transmissió o alienació de les terres que li pertanyen. Es tracta d'un dret general que afecta a tots els vassalls (sens perjudici de que en algun cas se'ls pugui eximir), i és un dret de tempteig i retracte que permet controlar els actes de disposició dels feudataris i terratinents i també recuperar si es vol el ple domini dels immobles establerts.

Aquella prohibició de disposar dels béns a favor de cavallers i persones i instituts religiosos privilegiats pot tenir el seu origen en la pràctica eclesiàstica alhora d'establir l'Església els seus béns, doncs apareix parcialment per primera vegada en un contracte de l'any 1068 concedit pel bisbe de Barcelona, i es recull també amb caràcter general a la Carta de població que concedeix el comte de Barcelona a Lleida de 1150 (230). En tot cas és una norma que s'estén per tota la nostra zona com es desprèn de les diferents Cartes de població i contractes d'establiment que es concedeixen.

De fet quan es constitueixen els nostres districtes senyorials ja s'hi troben persones físiques i institucions que posseeixen terres, heretats i altres drets cedits pel comte de Barcelona:

- El 1148 Ramon Berenguer IV havia concedit la castlania d'Ascó al comte d'Urgell (231).
- El 1152 el mateix comte fa donació a Guillem de Sadaó d'unes cases i heretats al terme d'Ascó (232).
- Entre 1166 i 1202 els Montcada posseeixen drets sobre el castell d'Horta així com als llocs de Prat de Comte i Vall de Valdesa; l'any 1182 els cedeixen a l'Orde del Temple que senyoreja els termes d'Horta des de 1177 i ho confirma el 1202 (233).
- El 1171 Alfons I fa donació a l'Orde de l'Hospital de la vila i termes de Rasquera, quan el seu castell pertany al Temple des de 1153 (234).
- Espanyol de Prades posseeix pel rei la torre d'Alboçalaz, des de 1175, per bé que no se li ha concedit en alou sinò que ha de satisfer un cens anual (235).
- El mateix rei l'any 1178 fa donació a l'Arquebisbat de Tarragona d'una heretat en terme de Miravet, que senyoreja el Temple (236).
- Bernat Granell i la seva família com hem vist reben els castells i termes de Batea i Algars el 1181 de mans d'Alfons I.
- El 1183 el mateix rei atorga a Ponç de Lillet la facultat de construir fortalesa a Ascó tenint-la pel monarca, quan havia fet donació del castell i termes del lloc al Temple l'any anterior (237).
- El 1200 Pere "el Catòlic" dóna a la seva mare el castell i la vila i termes d'Ascó, confirmant-li l'esponsalici rebut del seu marit el rei Alfons, sense tenir en compte els drets del Temple (238).
- El 1213 Pere I cedeix a Ramon de Montcada unes rendes sobre el castell i vila d'Ascó (239).
- El 1244 els cònjuges Ferrer de Montornès i la seva esposa Edelvira venen al comanador d'Ascó unes finques síties al terme d'Ascó i que eren béns dotals d'esposa, declarant que una d'elles havia estat del rei (i que l'hauria donat al pare de la venedora) (240).
- El 1274 l'Orde de l'Hospital posseeix al terme d'Ascó (sota domini templer) unes heretats a la Vall de la Fatarella (suposem que li van ser donades pel rei) (241).

I òbviament, per exemple l'Orde del Temple intenta recuperar plenament aquells béns que pertanyen a persones o instituts immuns a la seva jurisdicció: ho fa amb Ramon de Montcada respecte del castell d'Horta el 1182; amb Bernat Granell el 1187; amb aquells cònjuges de Montornès el 1244; i suposem que també amb Espanyol de Prades per bé que desconeixem com i quan.

Malgrat tot, i segurament per qüestions econòmiques, es pot donar el cas que sigui el mateix senyor qui cedeixi els seus drets, rendes o terres a altres persones o instituts d'igual o superior categoria social. Així ocorre amb molta freqüència a la Baronia d'Entença:

- El 22 de desembre de 1189 Albert de Castellvell obté un préstec de 400 sous del monestir de Santes Creus, i en garantia penyora el dret de

pasturatge al terme de Tivissa; l'agost de 1197 aquell Castellvell i la seva germana Alamanda donen al mateix monestir anterior un cens anual de 50 sous sobre el forn de Tivissa; i el mateix mes d'agost de 1197 els Castellvell (Albert i les seves germanes Almanada i Guillema) cedeixen a l'arquebisbe de Tarragona la meitat de les rendes de Falset (242).

- Ja senyora de la Baronia, Alamanda de Sobirats penyora el castell de Móra l'any 1218 a favor de l'Orde del Temple; i cedeix els anys 1227 i 1228 als monestirs de Santes Creus i Vallbona drets d'herbatge i pasturatge (243).

- Els anys 1311 i 1318 trobem a Pere de Sant Martí, descendent per línia paterna d'aquella primera Alamanda de Sobirats i del seu fill Ferrer de Sant Martí, que posseeix uns masos al terme de Móra i dels que en disposa lliurement. Aquestes possessions devien procedir del repartiment de l'herència d'aquella Alamanda fet pel seu fill Ferrer, quan la Baronia de Castellvell es cedeix a la néta i filla respectiva, Alamanada, en lloc de fer-ho a favor del seu germà Huc, que d'altra banda rebia els feus del seu avi Sobirats (244).

En tots aquests casos ens trobem amb la coexistència en un territori determinat d'un Senyoriu i d'altres persones i instituts religiosos privilegiats per la seva posició social i que per la mateixa es troben lliures de subjecció respecte d'aquells que ostenten el domini i la jurisdicció generals sobre els territoris en qüestió. Persones i institucions que posseeixen immobles en alou lliure i franc respecte la Senyoria. I malgrat tot en els casos indicats de la Baronia d'Entença és el mateix senyor feudal qui cedeix drets seus a altres "consimilibus".

Això no obstant, com hem exposat al seu moment, tals cessions devien d'haver comptat amb l'autorització reial prèvia. Tanmateix, també és cert que la família Entença no va demanar llicència al rei per a infeudar Banyoles el 1294, ni per a fer les concessions fetes a Bungarona de Vergantiz o Pere de Mataró els anys 1313 i 1315 respectivament; i és Jaume II qui finalment el 1321 confirma graciosament tals donacions advertint però que els sub-feudataris podien perdre els béns donats per la manca d'aquell requisit inexcusable (245).

Coneixem però un cas excepcional com és el que es produeix el març de 1267 quan Berenguer d'Entença i la seva esposa Galbors venen a fra Arnau de Castellnou i altres cavallers del Temple "quandam insulam que vocatur Algezira que est in termino de Tevice et Mirabeti cum omnibus arboribus, venationibus, invencionibus, piscationibus, exitibus et proventibus, et cum omnio dominio et jure quod ibi habemus et habere debemus aliqua racione que dici vel excoGITARI possit"; i la venda referida es fa de la manera i amb les condicions següents (246):

- L'illa en qüestió (nom que rep per trobar-se al mig del riu Ebre entre els termes de Tivissa i Miravet) es ven en franc, lliure i propi alou: és cedeix en definitiva el ple domini, directe i útil.
- Els venedors compten amb l'autorització del rei Jaume i del seu fill i hereu l'infant Pere, atorgada el mes d'abril de 1266.
- Intervenien en l'acte aprovant-lo i donant llur consentiment: el castlà de Tivissa Guillem de Fonollar, i tres veïns de Tivissa homes dels Entença, que estàn establerts en finques d'aquella illa (són un cristià i dos sarraïns).
- El preu és de 50.000 morabatins d'or.
- S'estableix que si l'illa desapareix en una inundació o per un canvi del curs del riu i n'apareix altra, fos com fos, la nova finca es reconeixia plenament de l'Orde.
- Els terratinents referits de la mateixa illa passen a tributar per llurs terres a favor de l'Orde, nou titular dominical de les mateixes, útil i directe.
- S'insisteix en que l'Orde té la plena i lliure disposició sobre aquella illa, podent vendre-la, donar-la i empenyorar-la a la seva voluntat "sine omni vinculo et retentu".
- I els terratinents intervinents prometen que no emprendran cap acció judicial ni extrajudicial contra els homes de l'Orde que habitin l'illa o hi treballin.

En aquest cas curiosament no es procedeix a un infeudament com per exemple ocurrerà uns anys després a Banyoles. El 1267 no es dóna sinó que es ven en franc i lliure alou una heretat amb les seves rendes, i no creiem que sigui casual la formula usada doncs l'Orde del Temple no podria ser feudatària dels Entença atesa la seva condició i posició privilegiada. També és cert que es tracta d'una illa, és a dir, d'una porció de terra al riu i al límit entre els termes de Tivissa i Miravet; terra que ha sorgit per les variacions del curs i del cabdal del riu, però que també pot desaparèixer o disminuir si aquell augmenta, però cultivable i de gran qualitat.

De totes maneres, aquelles persones i institucions diferents als sub-feudataris, que posseeixen en alou béns i drets dins d'un districte senyorial s'abstreuen de la jurisdicció del senyor territorial; però no solament ells a títol personal, sinó també tots aquells "homes" que viuen i treballen en llurs alocs. Efectivament, l'Usatge 145 estableix que tot alber "aytant quant ha en la propietat de l'alou, aytant haia en los homens aqui habitants o de aqui exints", sempre que es tracti d'homes sòlids o vassalls seus.

I la situació deu ser preocupant, quan la Carta de Benissanet de 1611 i el projecte de Carta de Miravet de 1615 inclouen cada una un capítol per tal d'assegurar que cap nou poblador podrà mai al·legar immunitat front a la jurisdicció senyorial en allò afectant a les relacions dominicals i

jurisdiccionals que s'estableixin. D'aquesta manera els caps. 31 de Benissanet i el 29 del projecte de Miravet en termes similars disposen:

- "Dichos nuevos pobladores, ellos y sus successores no pueden declinar de fuero delante ningun Tribunal, asi ecclesiastico como seglar."

- "Y que para los frutos, rentas y obligaciones que an de pagar al senyor castellan .. les puedan executar como a qualquiera otra persona del dicho lugar."

- Si algun dels pobladors actuals o futurs fos "familiar del Sancto Officio, en tal caso hayan de traer una fe de los senyores inquisidores de su tribunal en la qual se contenten que no quieren les aproveche ni puedan valerse de exencion alguna de la familiatura para pagar los derechos dominicales".

- Talment es disposa que si algun delinquent "se retirare en casa o casas de alguno o algunos de los dichos familiares o exentos de qualquier jurisdiccion que sean, que puedan entrar a prendelles los oficiales de su senyoria como si fuesse en casa de qualquiere otro particular."

- Per últim s'assenyala en referència als membres del Sant Ofici de l'Inquisició que si no aporten aquella "fe" que s'exigia, en tal cas la Senyoria els podrà "tomar las casas y tierras que tuvieron, pues a ellos y a sus successores se les da con los pactos y condiciones arriba mencionadas y no de otra manera".

Finalment el text definitiu de Miravet de 1623 no inclou aquell capítol per raons que desconexem, però el castellà d'Amposta s'hi manifestava conforme (247).

En qualsevol cas ni la Carta de Miravet ni l'anterior d'Ascó (1615) inclouen disposicions similars a aquella de Benissanet. Com a causa apuntem que probablement no existeixi cap poblador en aquell moment que gaudeixi de situació privilegiada; de fet en tots dos textos es recullen llistes dels nous veïns i segurament no es fa precís preveure aquella situació (248).

Això no obstant, sí que es preveu la possibilitat de que algun d'aquells casos es pugui produir en el futur, i totes tres Cartes dediquen altres disposicions a la qüestió:

- El cap. 76 de Benissanet "ordena y declara" que la facultat reconeguda als nous pobladors de poder vendre els béns que s'estableixin "no tenga lugar a effecto de venderlos a cavaleros y otras personas exemptas que gosaren de privilegio militar, ni clerigos, frayres ni conventos."

- El cap. 37 de Miravet en termes similars a l'anterior, prohibeix talment l'alienació els immobles que se cedeixin a "cavalleros, frayles, clerigos ni monjas ni otros qualesquiere personas exemptas y que gosan de privilegio militar."

- El cap. 27 d'Ascó disposa que "ninguno pueda vender ningunos bienes sitios a clerigo, fraile, caballero ni a cualquier otra persona eclesiastica, ni que goze de privilegio militar."

També hem de dir que en aquells textos i en diferents ocasions relatives a qüestions dominicals i jurisdiccionals l'Orde fa renunciar als nous pobladors als possibles beneficis que els puguin atorgar "qualquier ley y Constitucion de Cathalunya o otra qualquier cosa que a esto puedira contradesir" en supòsits com aquests:

- Benissanet:

- El cap. 11: Obliga a tots els moradors a conservar les cases que se'ls donen sota pena de comís.

- El cap. 20: En relació amb la jurisdicció senyorial, l'Orde se la reserva íntegrament, i fins i tot prohibeix que s'acudeixi a la Reial Audiència de Catalunya doncs en altre cas els pobladors perdràn llurs béns.

- Miravet:

- Cap. 25: Exigeix a tots els pobladors i llurs successores que mantinguin i conservin llurs cases degudament, sota pena de comís.

- Cap. 33: Es refereix a l'administració de justícia que l'Orde es reserva en totes les seves instàncies de manera exclusiva.

No hi ha dubte de que persones d'estatus privilegiat en hi ha, i a més no hi poden renunciar com indica CANCER (249), i en alguns casos posseeixen terres per cessió feta per la mateixa Senyoria. Aquella situació donarà lloc a conflictes, que es resolen aconseguint un reconeixement del domini del baró per part del terratinent; en tenim alguns exemples:

1) L'Assemblea Provincial de la Castellania, l'any 1564, va donar "a trehudo a Gaspar Brusca una heredad llamada la Mijanet, (...) dentro de los terminos del lugar de Azcon"; però aquell Brusca és "infançon vezino de la villa de Villafranca, en el Reyno de Valencia". L'any 1585, el nou comanador d'Ascó, atesa la condició d'aquell Brusca i del seu germà Melcior que és qui aleshores posseeix l'heretat, denuncia que la donació o cessió és nul·la per quant el seu dia no va ser confirmada pel Capítol General de l'Orde, "y por consiguiente ser de las pertinencias de la dicha Religion". El comanador doncs recupera la finca "expelliendo de la possession d'ella a Melchior Brusca, hermano y heredero del dicho Gaspar Brusca", i la cedeix de nou per 9 anys l'any 1585 a Pere Andreu, "donado" de l'Orde.

Melcior Brusca acudeix inicialment davant la Reial Audiència; però finalment decideix amb el comanador arribar a una "amigable composicion" per resoldre el conflicte com "via de justicia". Així es designen 2 àrbitres (cavallers de l'Orde), que "de fuero, y justicia y razon" resolen l'afer i d'aquesta manera:

- Brusca reconeix el domini directe del comanador.
- La cessió es recondueix de manera que es limita a 9 anys, i en les mateixes condicions que les que es varen establir per aquell Pere Andreu, amb "la obligacion" de pagar a aquell cada any 25 lliures jaqueses.
- Passats els 9 anys, l'heretat retornarà al comanador "por su propia autoridad", lliurement i sense càrregues.
- Si Brusca no paga aquelles 25 lliures a Andreu, aquest recuperarà l'heretat pel que resti de termini fins al compliment dels 9 anys.
- Finalment s'indica que Brusca a de satisfer a Andreu les despeses que aquest ha suportat fins aleshores.

En qualsevol cas, no sabem si finalment Brusca accepta aquella resolució, però se li dóna una setmana perquè s'hi manifesti i reconegui que "tiene y poseehe aquella en nombre de dicho señor" i prometi retornar-se-la en el termini indicat (250).

2) A Tivissa, l'any 1778 es posa en venda una finca en pública subhasta. Hem de dir que la venda l'ordena justament la Cúria eclesiàstica de Tortosa, i és conseqüència d'un litigi entre Bernarda Vidiella, vídua de Joan Baptista Vidal, i l'hereu de l'hereu del seu espòs el clergue Joan Baptista Mas Vidal (l'hereu immediat del difunt Vidal era el seu germà el prevere Francesc Vidal).

La causa del litigi era la restitució del dot que la vídua reclama, i la resolució de la Cúria ordena la venda de la finca, que es troba al lloc de Banyoles, en terme de Tivissa. Veiem doncs que per la condició del mandat intervé la Cúria eclesiàstica i no la senyorial.

La subhasta es fa per mitjà del nunci senyorial, i s'adverteix que algunes porcions de la finca referida es troben sota el domini directe del duc de Medinaceli a cens de la sisena part dels fruits que s'obtenen, excepte una en qual cas és de l'onzena part; a més s'hi trobava un vell molí d'oli ("lo qual se'l ne ha portat lo riu Ebro") però pel que encara encara es paga altre cens de "un corter y mig d'oli" l'any.

En qualsevol cas, l'heretat, incloses aquelles porcions acensades, s'adjudiquen a Francesc Riba "familiar del Santo Officio" que accepta les condicions indicades i el domini directe del duc en la part afectada (251).